

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра теорії і практики перекладу з англійської мови

**ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ АРТЛАНГУ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ
УКРАЇНСЬКОЮ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ВСЕСВІТІВ ДЖ. Р. Р.
ТОЛКІНА ТА Ф. ГЕРБЕРТА)**

Кваліфікаційна робота

На здобуття ОС «бакалавр»
студентки IV курсу
галузь знань 03 «Гуманітарні науки»,
спеціальності 035 «Філологія»,
спеціалізації 035.041 «Германські мови та
літератури (переклад включно), перша –
англійська»»,
ОПП «Переклад з англійської та другої
західноєвропейської мови»
Катерини ГОШОВСЬКОЇ

Науковий керівник:

к.філол.н., асистент кафедри
теорії і практики перекладу з англійської
мови
Олена ПІДГРУШНА

«Допущено до захисту»

Протокол № 10 кафедри

теорії і практики перекладу з англійської мови

ННІФ від 30.05.2023

Завідувач кафедри _____ **Людмила СЛАВОВА**

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. АРТЛАНГ У ХУДОЖНІЙ ТВОРЧОСТІ ЯК ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧА ПРОБЛЕМА	8
1.1. Феномен артлангу з перекладознавчої перспективи	8
1.2. Мовні та позамовні аспекти відтворення артлангу	15
1.3. Переклад вигаданої мови як процес реконструкції	21
Висновки до розділу 1	23
РОЗДІЛ 2. ВИГАДАНА МОВА ХУДОЖНІХ ВСЕСВІТІВ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ	25
2.1. Відтворення артлангу художнього всесвіту «Володаря перснів».....	25
2.1.1. Особливості вигаданих мов Дж.Р.Р. Толкіна.....	25
2.1.2. Переклад вигаданих мов у художніх творах Дж.Р.Р.Толкіна.....	27
2.1.3. Переклад вигаданих мов у кіноадаптаціях Дж.Р.Р.Толкіна	35
2.2. Відтворення артлангу художнього всесвіту «Дюни».....	39
2.2.1. Особливості вигаданої мови Ф. Герберта.....	39
2.2.2. Переклад вигаданої мови художнього всесвіту «Дюни»: кейс-стаді ..	41
2.3. Послідовність перекладів артлангу у традиційних та мультимодальних текстах вигаданих всесвітів.....	52
Висновки до розділу 2	54
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	57
SUMMARY	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63
ДОДАТКИ.....	69

ВСТУП

«Якщо хочете справити серйозне враження на читача, що він не тут і не тепер, але щось із «тут» і «тепер» потрапило в той далекий часопростір, який існує кращий спосіб показати це, ніж дати йому мову того місця? Такий лінгвістичний інструмент має власну інертну силу, яка, використовуючись мозком, водночас формує його»
– Ф. Герберт

Артланг – універсальний інструмент творення художніх світів у літературі, адже це штучна мова, створена спеціально для певного літературного твору, що виконує першочергово естетичну функцію. Вигадані мови відкривають унікальні можливості для правдивого відображення художньої реальності через призму світосприйняття її носіїв, особливо у творах фентезі та наукової фантастики. Хоча артланги не призначені для спілкування поза межами художніх світів, вони стали тенденцією, яка інтригує вчених, письменників, читачів і, зокрема, перекладачів. Витоки цієї тенденції лежать у творах «Батька фентезі» Джона Рональда Руела Толкіна, який сам досліджував мови та вигадав понад 15 артлангів. Дві з цих вигаданих мов – *квенья (Quenya)* та *синдарин (Sindarin)* досі вважаються найбільш розробленими артлангами всіх часів. А основоположником вигаданих мов у жанрі наукової фантастики вважають «Мрійника Дюни» Френка Герберта, який створив термінологію для свого художнього всесвіту, що лягла в основу двох артлангів письменника – *галаху (Galach)* і *фрименської мови (the Fremen Language)* та охоплює понад 400 унікальних лексико-семантичних одиниць.

Попри те, що існує велика кількість досліджень артлангів з лінгвістичної перспективи мовознавцями з усього світу, у царині перекладу ця тема є малодослідженою як в Україні, так і закордоном. Через складність систематизації та часту фрагментарність артлангів, а також відсутність розроблених та/або усталених стратегій перекладу, перекладачі стикаються із

потребою самотужки вигадувати послідовну методологію щодо відтворення артлангів цільовою мовою та практично реконструювати ці вигадані мови засобами цільової мови, у нашому випадку – української.

Оскільки художні світи мають різноманітні форми вираження, зокрема, не лише у друкованих текстах, а й у мультимодальних – фільмах, серіалах, іграх тощо, існує також проблема послідовності їх перекладу у різних типах текстів, що описують один художній світ. **Аналіз останніх досліджень** із питань перекладу штучних мов у художньому дискурсі засвідчив, що перекладознавчий аспект артлангів зацікавлює все більше науковців своєю багатогранністю та бажанням віднайти спільні знаменники при вирішенні перекладацьких викликів. Отже, **актуальність** обраної теми полягає у поширеності використання артлангів у жанрах фентезі та наукової фантастики як інструменту творення художнього світу, та, як наслідок, зростанні потреби адекватного перекладу цього специфічного художнього прийому. Оскільки артланги існують не лише в межах літературного дискурсу, а присутні також, зокрема, у кіно- та ігровій індустрії, постає питання й про послідовність відтворення артлангів українською мовою в рамках художніх всесвітів.

Метою цієї роботи є дослідження особливостей відтворення артлангів українською мовою та виявлення основних способів і методів перекладу різнотипних за будовою і структурою вигаданих мов залежно від типу художнього дискурсу.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

- 1) визначити сутність та характеристики явища артлангу з перекладознавчої перспективи;
- 2) окреслити мовні та позамовні аспекти відтворення артлангу;
- 3) охарактеризувати особливості вигаданих мов Дж. Р. Р. Толкіна та Ф. Герберта й виокремити головні перекладацькі виклики при відтворенні цих артлангів;
- 4) дослідити обрані українськими перекладачами стратегії відтворення різнотипних артлангів у літературних творах Дж. Р. Р. Толкіна та Ф. Герберта і їх екранізаціях;

5) провести порівняльний аналіз українських перекладів артлангів Дж. Р. Р. Толкіна та Ф. Герберта і їх проявів у оригіналах друкованих та мультимодальних текстів;

б) прослідкувати за дотриманням послідовності в українських перекладах артлангів художніх світів Дж. Р. Р. Толкіна та Ф. Герберта й визначити можливі шляхи подолання невідповідності при її виявленні;

7) виокремити основну специфіку, загальні перекладацькі тенденції і підходи при відтворенні артлангів, схожих за будовою і вираженням на вигадані мови Дж. Р. Р. Толкіна та Ф. Герберта.

Об’єктом дослідження є артланги художніх світів Дж. Р. Р. Толкіна і Ф. Герберта, виражених у друкованих та мультимодальних текстах, та українські переклади зазначених текстів. **Предметом** – способи, стратегії та послідовність відтворення артлангів художніх світів Дж. Р. Р. Толкіна і Ф. Герберта українською мовою.

Матеріалом дослідження слугували лексичні одиниці визначені як такі, що належать до артлангу, вибрані із творів Дж. Р. Р. Толкіна “The Hobbit or There and Back Again”, 2008 («Гобіт, або Туди і звідти», переклала з англійської Олена О’Лір, 2017), “The Lord of the Rings. Part 1. The Fellowship of the Ring”, 2011, («Володар Перснів. Частина перша: Братство Персня», переклала з англійської Катерина Оніщук, 2013), “The Lord of the Rings. Part 2. The Two Towers”, 2011 («Володар Перснів. Частина друга: Дві вежі», переклала з англійської Катерина Оніщук, 2013), “The Lord of the Rings. Part 3. The Return of the King”, 2011 («Володар Перснів. Частина третя: Повернення короля», переклала з англійської Катерина Оніщук, 2013) та Ф. Герберта “Dune: A Novel”, 2005 («Дюна: роман», переклад з англійської Анатолія Пітика та Катерини Грицайчук, 2017), “God-Emperor of Dune: A Novel”, 2003 («Бог-Імператор Дюни: роман», переклад з англійської Наталії Михаловської, 2020), а також екранізацій “The Lord of the Rings: The Fellowship of the Ring [Extended Edition]”, 2001 («Володар перснів: Братство персня [Розширена версія]», українською мовою озвучено студією Омікрон на замовлення HUR TOM.COM, 2013), “The Lord of the Rings: Two

Towers [Extended Edition]”, 2002 («Володар перснів: Дві вежі [Розширена версія]»), українською мовою озвучено студією Омікрон на замовлення HUR TOM.COM, 2013), “The Lord of the Rings: The Return of the King [Extended Edition]”, 2003 («Володар перснів: Повернення короля [Розширена версія]»), українською мовою озвучено студією Омікрон на замовлення HUR TOM.COM, 2013), “The Hobbit: An Unexpected Journey”, 2012 («Хоббіт. Несподівана подорож»), дубляж та субтитри студії «Postmodern», 2012), “The Hobbit: The Desolation of Smaug”, 2013 («Хоббіт. Пустка Смога»), дубляж та субтитри студії «Postmodern», 2013), “The Hobbit: The Battle of Five Armies”, 2014 («Хоббіт. Битва п’яти воїнств»), дубляж та субтитри студії «Postmodern», 2014), “Dune: Part One”, 2021 («Дюна»), дубляж студії «Postmodern», 2021). Загальний обсяг опрацьованих матеріалів склав 6101 сторінку та 2710 хвилин відеозапису.

Серед основних **методів дослідження** необхідно виділити метод суцільної вибірки для збору фактичного матеріалу дослідження; компонентний, типологічний метод та метод кількісного аналізу для формування та подальшого аналізу термінологічної бази артлангів Ф. Герберта; зіставний метод, що полягає у зіставленні вираження артлангів Дж. Р. Р. Толкіна та Ф. Герберта у друкованих та мультимодальних текстах та їх перекладу українською; метод порівняльно-перекладознавчого аналізу для визначення перекладацьких стратегій та загальних тенденцій відтворення досліджуваних артлангів і їх складових, а також для виявлення невідповідностей перекладу; метод контекстуального аналізу для дослідження впливу ситуативно-мовленнєвого та етнокультурного контексту на застосування артлангів та їх відтворення у перекладі.

Наукова новизна роботи виражається у ґрунтовному комплексному аналізі відтворення різнотипних артлангів українською мовою у літературних творах і мультимодальних текстах з погляду адекватності їх відтворення з урахуванням інтра- та екстралінгвальних чинників, а також культурних особливостей цільової аудиторії, та з виокремленням шляхів і підходів до перекладу вигаданих мов і їх окремих складових. При чому семантичні та

прагматичні характеристики артлангізмів розглядаються одночасно і як частина вигаданого всесвіту, і як стилістичні риси оригінального твору.

Структура роботи: вступ, два розділи, висновки до кожного розділу, загальні висновки, список використаної літератури та додатки. У першому розділі розкрито теоретичні питання: визначено та охарактеризовано поняття артлангу, вивчено мовні та позамовні аспекти їхнього відтворення, а також розглянуто переклад артлангів як процес реконструкції мови. У другому розділі проаналізовано особливості відтворення артлангів українською мовою у друкованих та мультимодальних текстах. Список використаних джерел складається з 55 позицій. Додатки містять 3 таблиці та 2 рисунки, а також розроблену термінологічну базу на основі артлангів Ф. Герберта (Додаток 6). Загальний обсяг роботи склав 109 сторінок, з них основного тексту – 56.

РОЗДІЛ 1. АРТЛАНГ У ХУДОЖНІЙ ТВОРЧОСТІ ЯК ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧА ПРОБЛЕМА

1.1. Феномен артлангу з перекладознавчої перспективи

Розглядаючи артланг як перекладацьку проблему, необхідно спершу окреслити сутність та характеристики цього явища. Сама морфологія терміну «артланг» яскраво відображає природу поняття – це водночас скорочення від терміну «**artificial language**» («штучна мова»), що виражає походження мови, і від терміну «**artistic language**» («вигадана мова» або «мова мистецтва»), який вказує на переважну естетичну функцію цієї мови. «*Artistic language*», або мова мистецтва, у найширшому своєму розумінні – це комунікативні коди, які митець застосовує для передачі свого меседжу, що покликаний провокувати почуття, роздуми та інтерпретації у реципієнта, а також виконувати естетичну функцію. «*Artificial languages*», або ж штучні мови, були створені задля виконання комунікативної функції, однак аби полегшити людське спілкування (зокрема, саме через цю потребу виникли міжнародні допоміжні мови). Таким чином, можемо сказати, що артланг – це штучна мова, яка використовує особливі комунікативні коди для передачі задуму автора.

Загальне визначення артлангу вказує на те, що це один із різновидів штучної мови – мови, чия фонологія, граматики та/або словниковий запас були цілеспрямовано створені особою чи групою осіб [55], на відміну від природніх мов, які розвивалися (і досі розвиваються) еволюційно. Артланг, або ж вигадана мова, у свою чергу відрізняється від інших різновидів штучної мови тим, що створений виключно для певного художнього світу задля естетичної функції, а не комунікативної, що є головною для природніх та конструйованих мов (наприклад, мови есперанто). З лінгвістичної точки зору, артланг – це логічна та смислова єдність, а також усталена послідовність фонетичних, лексичних і граматичних одиниць, що притаманна виключно певному художньому світу. Зокрема, Ребрій І. М. вважає, що «артланги – це штучні мови, що конструюються

у межах художнього дискурсу і не розраховані на те, аби виступати засобом комунікації у реальному світі» [19, с. 156].

На мою думку, подані визначення артлангу не охоплюють всі аспекти поняття. Твердження про те, що артланги не мають домінантної комунікативної функції також не є коректним, адже першочерговими функціями будь-якої мови є комунікативна та мислетворча [12, с. 20]. Загальновідомо, що мова – це суспільне явище, і тому вона нерозривно і взаємовиключно пов'язана із мовцями, а ті, в свою чергу, зі світом, у якому живуть. Мова є відображенням культури та мислення нації, які, в свою чергу, формуються під впливом географічних, історичних та соціальних чинників. Іншими словами, мова несе в собі культурний код нації та, водночас, є його творцем. [11, с. 68]. З цього випливає, що артланг, як і будь-яка інша штучна чи природна мова, є вербальним відображенням дійсності, проте не реального, а художнього світу, через призму світосприйняття носіїв мови. У випадку артлангу, носіями мови є мешканці вигаданого світу. Іншими словами, «артланг як породження авторської фантазії «малює» картину того світу, що виникає у свідомості письменника та розгортається на сторінках художнього твору, який є результатом його творчої уяви» [18, с. 149].

Відносність класифікації артлангів зумовлена тим, що автори вигаданих мов мають необмежені рамки і засоби для вираження творчого потенціалу у лінгвістичній царині, а тому дбають у першу чергу про доцільність використання тих чи інших засобів у межах художнього світу, а не про системність та ієрархічність створених мов. Через це багато артлангів мають фрагментарний характер, і з перекладознавчої перспективи потребують індивідуального підходу. Однак існують деякі тенденції при виборі підходу творення артлангу, що базуються на жанровій приналежності художнього світу і функціональному призначенню вигаданої мови: автори (анти)утопій надають перевагу апостеріорним мовам, автори фантастичних і науково-фантастичних творів надають перевагу апріорним мовам, а зіткнення обох типів артлангів знаходимо у фентезійних творах [19, с. 157].

При творенні художнього світу автор переважно послуговується вже існуючими лінгвістичними засобами, себто, природними мовами. Варто зазначити, що зазвичай мовою-натхненницею, мовою-донором стає рідна мова автора, однак також прослідковується тенденція змішування граматико-лексичного наповнення декількох мов при створенні артлангу: за основу береться одна природна мова, і на неї «насаджуються» елементи інших природних мов. Це виражається на фонетичному, морфологічному, синтаксичному і графічному рівнях. Розгляньмо кожен із цих рівнів детальніше.

Для творення артлангу автор може використовувати як фонетичну систему однієї мови, так і поєднувати різні системи в одній, розширюючи фонетичну систему певної мови, або взагалі зменшуючи кількість фонем. Як зазначав Дж.

Р. Р. Толкін у статті «A Secret Vice», «дуже чужу словоформу можливо побудувати з суто англійських елементів; оскільки мова або її творець досягає індивідуальності як у звичних послідовностях і комбінаціях, так і в окремих «фонемах» або звукових одиницях. У цьому ми можемо легко переконатися, перевернувши питома англійське слово задом наперед — фонетично, а не орфографічно» [51, с. 208] (*переклад наш. – К.Г.*). На фонетичному рівні автор також може «наслідувати» звучання існуючої мови за допомогою звичної для автора фонетичної системи, використовуючи типове розташування фонем мови «наслідування». Наприклад, це можна простежити у *фієрданській* мові Лі Бардуго, яка за звучанням нагадує скандинавські мови (*Strymakt Fjerdan – Стримакт Фієрдан, drüskelle - дрюскеле*) [29; 2].

Проте саме словотвір є найбільш продуктивним засобом побудови вигаданої мови. Він виражається у словоскладанні та словозрощенні існуючих у природних мовах (одній або декількох) лексичних одиниць (напр. **glowglobe** – **світлокуля** у вигаданому світі Френка Герберта [35; 7]), афіксації (походження афіксів і коренів теж може бути різним, як-от *Minitrue* – *Мініправда* в *Новомові* Джорджа Орвелла (mini- – латинський префікс і true – англійський корінь) [39; 15]) та аббревіації чи скорочення (наприклад, *СНОАМ* – *ДАПТ* (від *Combine Honette Ober Advancer Mercantiles* – *Доброчесний Альянс Порядних Торговців*),

'thopter – *'monmer* (від *ornithopter* – *ornimonmer*) [35; 7]). Менш вживаними є субстантиваци́я, адвербаліза́ція та прономіналіза́ція; найчастіше ці морфологічні зміни відбуваються при семантичних видозмінах, тобто, при наданні слову, взятого з природної мови у вигадану (із певними видозмінами або без них), нового лексичного значення (наприклад, в Лі Бардуго відбувається субстантиваци́я: *Razrusha'ya* – *Разрушая* – слово, що перейшло з прикметника в іменник [28; 1]). Автор може закріплювати за морфемою певну семантику, яка при словотворі змінюватиме або доповнюватиме значення лексичної одиниці. Ще одним морфологічним засобом при творенні артлангу є флексії, які зазвичай використовують на позначення числа, роду, відмінку, а також часу (у дієслів).

Щодо синтаксису, то тут ми маємо досить обмежене поле для досліджень, адже зазвичай автори демонструють артланги фрагментарно – у вигляді окремих слів та фраз, а тому неможливо виокремити повторювані патерни та тенденції побудови речень і створення текстів. Проте можемо припустити, що автори послуговуються синтаксисом мов-донорів і мов-натхненниць, або ж покладаються на граматичну будову речень рідної їм мови.

Графічний план вираження відображається, у першу чергу, у використуваному алфавіті (латиниця, кирилиця, арабська абетка тощо) та способі письма (алфавітне, ієрогліфічне, піктографія). Тут варто згадати, що алфавітне вираження певних фонетичних особливостей не завжди можливе, тому автори часто послуговуються додатковими символами, наприклад, апострофом на позначення пом'якшення (*otkazat'sya* – *отказаться* [28; 1]) або роздільної вимови звуків (*Muad'Dib* – *Муад'Діб* [35; 7]), а також розширеними абетками. Найпоширенішою є розширена латиниця – латиниця з діактричними знаками. Саме діактричні знаки створюють ефект відчуженості, інакшості вигаданої мови у порівнянні зі звичним написанням і літерами. При творенні артлангу автор може вдатися до ієрогліфічної писемності та піктографії, відображаючи слова або цілі поняття за допомогою символів. Автор також може розробити власну абетку і систему письма, наприклад, поєднуючи ієрогліфічне написання із абетковим. Рунічне письмо є також поширеним засобом творення

артлангу, адже руни є своєрідним посиланням на Середньовіччя, давні часи, а тому артланг, графічно відображений за допомогою рунічного письма, сприймається як щось стародавнє, просякнуте історією та культурою й оповите таємницею. На відміну від латинської чи кириличної абетки, руни можуть бути як графічним відображенням фонем, так і цілих слів чи понять. Отже, автори послуговуються графічним вираженням у першу чергу фонем артлангу, подібно до того, як це відбувається у природних мовах.

Через таку залежність принципів конструювання та внутрішньої логіки артлангів від природних мов, можуть виникати сумніви щодо того, які саме лексичні одиниці можна вважати невід'ємними складниками артлангу. На мою думку, новостворена лексична одиниця є повноцінною частиною словникового складу вигаданої мови, якщо задовольняє один з наступних вимог:

- 1) лексична одиниця існує виключно в рамках вигаданого художнього світу і задовольняє його потреби;
- 2) лексична одиниця існує поза вигаданим художнім світом, проте її смислове наповнення не збігається із тим, яке використовується в цьому художньому світі.

Окрему увагу варто приділити питанню онімів та їх місця й ролі у вигаданих мовах. Загалом, єдність мови, мовців та світу, у якому вони існують, найяскравіше відображається у творенні онімів, або власних назв – слів або словосполучень, які позначають індивідуальні об'єкти. На відміну від загальних назв, які у своєму значенні об'єднують ряд однотипних об'єктів, власні назви, навпаки, індивідуалізують найменованій об'єкт, вирізняють його з класу однотипних. Серед власних назв розрізняють: назви географічних об'єктів (топоніми), назви осіб (антропоніми), назви божеств, міфічних істот (теоніми, міфоніми), клички тварин (зооніми), назви організацій, виробництв та суспільних об'єднань (ергоніми), назви відрізків часу, подій (хрононіми), назви предметів матеріальної і духовної культури (хрематоніми) [3]. Оніми – це культурне явище, адже вони виконують культурно-репрезентативну та

етноідентифікаційну функції, оскільки відображають історію, традиції, звичаї, обряди, побут, фольклор тощо певного народу, тобто, складові етнобуття [16].

Коли мова йде про вигадані, художні світи, оніми є одним із основних засобів їхнього конструювання. Зокрема, найчастіше автори послуговуються антропонімами і топонімами. Вони є лексичними одиницями мови, проте нам необхідно з'ясувати, чи можна вважати усі оніми художнього світу частиною артлангу. Оніми за визначенням є індивідуальним позначенням об'єкту, а отже оніми певного художнього світу апіорі не існують поза ним у інших формах, окрім як посилення на свої оригінальні значення. Крім того, номінально творцями онімів у художньому світі є його мешканці – представники тієї чи іншої культури і раси. Оніми ж є лексичними одиницями певної мови, у нашому випадку – мови вигаданого світу, себто, артлангу. Більше того, як ми вже з'ясували, серед основних функцій онімів є культурно-репрезентативна та етноідентифікаційна, а отже оніми художнього світу покликані відобразити унікальний історичний розвиток й особливе світобачення вигаданих народів або рас, що сформувалися під впливом географічних, соціальних та інших чинників. Таким чином, оніми, як яскраве вираження етноідентифікації та культури, є частиною мови певного народу або раси художнього світу, тобто, є частиною артлангу. Тут варто уточнити, що у межах одного художнього світу може існувати декілька артлангів, адже мова є відображенням певної однієї культури і раси, яких у художньому творі може бути декілька.

Не менш важливим є визначення функцій, які артланг покликаний виконувати у художньому творі, адже саме функція вихідного елемента почасти допомагає обрати адекватну перекладацьку стратегію. І. М. Ребрій вважає, що функціональне призначення артлангу в художньому дискурсі має *художній, естетичний та експресивний характер*, оскільки будь-який письменник може описати художні світи, не вдаючись до лінгвоконструювання. Поряд з естетичною та експресивною функціями науковиця виділяє *людичну (ігрову) та лінгвокреативну* функції артлангів, що полягають у вираженні креативного потенціалу автора та в інтерпретації артлангізмів реципієнтом [19, с. 155-156].

Зі свого боку, може виділити *комунікативну* та *мислетворчу* функції артлангу, які виражаються безпосередньо у тексті твору (наприклад, у вигляді діалогів, полілогів, монологів та роздумів героїв), а також виникають внаслідок входження реципієнта у художній дискурс (своєрідна комунікація між автором і читачем/глядачем). Важливо враховувати, що артланги виступають у ролі природніх мов художнього твору. Вони відкривають реципієнту сутність світу, що існує в межах художнього дискурсу, за допомогою вербалізації. Тобто, артланг виконує *репрезентативну* та *референтну* функції, а також *когнітивну*, або ж *гносеологічну*, адже реципієнт пізнає художній світ, акумулює знання про нього через складові вигаданої мови. Автор занурює реципієнта у вигаданий, «чужий» світ за допомогою артлангу, створюючи відчуття відчуженості та водночас зачудування новим і незвіданим. Зокрема, такий ефект справляють лексичні одиниці, побудовані з використанням існуючої мови, – оніми (власні назви), новотвори (слова, що вживаються на позначення низки однотипних предметів та існують лише у межах вигаданого світу, утворені за допомогою словотвірних моделей природної мови) та okazіоналізми (слова, що існують поза межами вигаданого світу, однак мають інакше значення у цьому вигаданому світі).

«Я міг би запропонувати точку зору, згідно з якою створення ідеальної художньої мови обов'язково має супроводжуватися створенням, принаймні у загальному вигляді, певної міфології. Не тільки тому, що деякі зразки поезії неминуче стануть частиною (більш або менш завершеної структури) а й тому, що створення мови і створення міфології є функціонально пов'язаними*; аби надати вашій мові індивідуальності, потрібно вплести у неї нитки особистої міфології», – Дж. Р. Р. Толкін [51, с. 210] (*переклад Ребрій І. М., 19, с. 155*). Це твердження ми можемо розглядати і в зворотному порядку, адже, як зазначав Толкін, мова і міфологія «*виникають одночасно і впливають одне з одного; не пов'язані так, як хвороба і здоров'я, і [міфологія] не є побічним продуктом основного виробництва» [51, с. 220] (*переклад наш. – К.Г.*). Таким чином, артланг – це вираження міфології народу або раси художнього світу, яка є

частиною культури народу або раси, а тому артланг, окрім експресивної, виконує ще й *культурно-репрезентативну* та *етноідентифікаційну* функції. Як наслідок, вигадана мова виражає і певне емоційне ставлення мовця до світу, подій тощо, а отже артлангу притаманна і *емотивна* функція.

Узагальнюючи вищевикладене, можемо зробити висновок, що з точки зору перекладознавства, артланг – це природна мова вигаданого автором художнього дискурсу, що має визначені граматичні, мовно-стилістичні та прагматичні характеристики і виконує експресивну, культурно-репрезентативну та естетичну функції, а також покликана глибше занурити реципієнта у вигаданий світ.

1.2. Мовні та позамовні аспекти відтворення артлангу

Зважаючи на широкий арсенал функцій та засобів творення вигаданих мов й неосязності фантазії авторів, спроба класифікувати артланги здається надзавданням. Проте, як і будь-який акт людської діяльності, вигадані мови також підкорюються певним внутрішнім законам та володіють спільними рисами. Відтак, на лінгвосеміотичному рівні можна виділити *апостеріорні* мови – ті, до складу яких входять одиниці/елементи, запозичені з природних мов, та *апріорні* мови, одиниці/елементи яких не виявляють матеріальної відповідності природним мовам. Варто зазначити, що «протиставлення двох зазначених класів має не абсолютний, а відносний характер, адже в апостеріорних мовах можуть використовуватися деякі апріорні елементи, а в апріорних мовах, навпаки, іноді зустрічаються апостеріоризми. Такий стан справ дозволяє виокремити третій клас – *змішаних* мов або *мікстів*, для яких характерним є співвідношення апостеріорних та апріорних рис» [19, с. 157].

У перекладознавчій перспективі нам важливо розуміти особливості побудови одиниць кожного із двох зазначених класів мов, аби обрати найефективніший перекладацький підхід. І. М. Ребрій визначає, що для лексичних одиниць артлангів апостеріорного типу характерна внутрішня структура, запозичена із однієї чи декількох мов-донорів. Це означає, що при

перекладі таких артлангізмів можна вдаватися до поморфемного членування і відтворення, що є основою перекладацького способу калькування. З цього робимо висновок, що найкращим підходом до мов апостеріорного типу є *змістоорієнтований*, а отже основною стратегією перекладача є стратегія *одомашнення*, або *доместикації* [19, с. 157]. При перекладі одиниць апріорного типу варто використовувати *формоорієнтований* підхід, оскільки їхня структура не є визначеною. Відповідно, пріоритетним способом перекладу таких артлангізмів є транскодування. За своєю суттю такий переклад базується на основі стратегії *очуження*, або *форенизації*, яку ми вважаємо пріоритетною для перекладу мов та/або одиниць апріорного типу [19, с. 158].

Доместикація, або одомашнення – це перша із двох основних стратегій перекладу, метою якої є зробити переклад якомога зрозумілішим для реципієнта, себто, ближчим до його культури і світосприйняття. Для цієї стратегії найбільш характерними є такі перекладацькі методи і прийоми, як генералізація, адаптація, еквівалентність, калькування, а також описовий переклад. Ця стратегія та її прийоми перекладу найчастіше застосовується до апостеріорних артлангів. Варто зазначити, що перекладач, обираючи цю перекладацьку стратегію, вдаватиметься до побудови оказіональних відповідників, себто, прийому еквівалентності. Проте, для отримання адекватного перекладу, потрібно враховувати не лише лексико-морфологічні особливості одиниць перекладу, а й їхнє фонетичне навантаження, зокрема, закони евфонії. Перекладач має чітко окреслити функції лексичної одиниці у тексті, а також розуміти задум автора стосовно використання, наприклад, милозвучних або, навпаки, немилосвучних лексичних одиниць, і на основі цієї інформації добирати перекладацькі відповідники. Виокремлення функцій лексичної одиниці, закладених автором, стосується і наступної перекладацької стратегії.

Форенизація, або очуження – це друга стратегія перекладу, що має на меті збереження великої кількості особливостей мови-джерела задля передачі культурного і мовного контексту оригінального твору. Найбільш характерними методами і прийомами цієї стратегії вважають транскодування (транслітерацію і

транскрибування) і запозичення. Як ми раніше з'ясували, стратегія форенизації, або очуження, а також найпоширеніші методи і прийоми, використовувані при цій перекладацькій стратегії, застосовуються до апріорних артлангів. Оскільки першочерговою метою перекладача при відтворенні одиниць апріорних артлангів є передача форми, а не змісту, то найголовнішим завданням постає розуміння фонетичного і функціонального навантаження лексичної одиниці та його відтворення за допомогою засобів мови перекладу.

Варто зазначити, що в українських перекладах дедалі частіше зустрічається поєднання двох основних стратегій перекладу – форенизації та доместикації – що свідчить про прагнення перекладачів, з одного боку, адаптувати вихідний твір до сприйняття реципієнта через застосування культурно-лінгвістичних кодів, зрозумілих і легких для сприйняття реципієнта, та, з іншого боку, зберегти якомога більше вихідних елементів твору, зокрема, авторський стиль та нововведення (у тому числі, і артлангізми). Така дихотомія у визначенні основної перекладацької стратегії підштовхує до думки, що будь-який художній світ вимагає індивідуального підходу, який враховуватиме усі особливості даного світу, зокрема, особливості мови (або мов) конкретного художнього світу.

При виборі стратегії та методів перекладу артлангу важливо окреслити труднощі, які можуть виникнути в процесі перекладу. Невід'ємним фактором при цьому є форма вираження художнього світу – традиційний текст чи мультимодальний (кіно, відеогра, настільна гра тощо). Для обох форм вираження притаманні труднощі, пов'язані з безеквівалентністю одиниць артлангу. Перекладачу необхідно створити такі еквіваленти у мові перекладу, особливо, якщо артланг належить до апостеріорного типу мов. Також існує певна відмінність фонетичних та/або графічних одиниць мови оригіналу та мови перекладу, що зумовлює певну невідповідність звучання та/або написання мовних одиниць артлангу при перекладі порівняно із оригіналом. Розгляньмо детальніше труднощі перекладу артлангу кожної зазначеної форми вираження художнього світу.

Традиційний друкований художній твір відкриває перекладачеві найширше поле для творчості, адже при перекладі артлангу такого типу твору можливо робити примітки перекладача та, в окремих випадках, виносити пояснення і зауваження у додатки. Однак не слід зловживати цим і переобтяжувати текст примітками, адже вони відволікають читача від художнього твору і перешкоджають повному зануренню у вигаданий світ. При перекладі артлангу у друкованому творі важливо враховувати тип творення артлангізмів – апріорний чи апостеріорний – і призначення перекладу певної лексичної одиниці, аби визначити чому надається перевага – передачі форми над сенсом чи сенсу над формою. Для одиниць апостеріорного типу найчастіше застосовують метод калькування (як-от, *filmbook* – *фільмокнига* [35; 7]), описовий переклад (наприклад, *glowglobes* – *завмерлі у повітрі лампи*, також Герберта) та контекстуальні еквіваленти (*carryall* – *транспортувальник* [35; 7]). Проте, якщо перекладач воліє створити ефект чужості терміну чи слова, яке можна одомашнити, то у такому разі застосовується метод транскодування – транслітерація або транскрибування (наприклад, *drüskelle* (утворене від *drüsjē* (походить від староанглійського *drū* – чарівник) та середньонідерландського *killen/kellen* – вбивати) – *дрюскеле* [29; 2]). Метод транскодування використовується набагато частіше при відтворенні одиниць апріорного типу, у яких форма переважає над змістом. Тут важливо пам'ятати також про українські правила транслітерації та транскрибування, які часом також становлять певні труднощі для перекладачів, як-от дилема вживання «г» і «х» на позначення звуку «h», вживання чи невживання нетипових подвоєнь приголосних та голосних (наприклад, у родовому імені персонажа «Дюни» *Harkonnen* – *Харконнен* [35; 7]), передача звуку «th» – «ф», «т» чи «з» у перекладі, а також заміну звуку «i» на «и» задля милозвучності та більш звичного звучання для українського реципієнта (як-от у Толкіна *mithril* – *мімрил* [49; 21]). Варто також зазначити, що відтворення морфологічних особливостей апріорної лексичної одиниці артлангу є непростим завданням для перекладача, адже не кожна така одиниця

піддається відмінюванню та зміні числа (наприклад, *cielago* – *сейлаго* [35; 7] не має ані відмінків, ані числа).

Зазначені лексико-граматичні виклики виникають і при перекладі мультимодальних текстів. Проте тут у перекладача з'являються інші труднощі, зумовлені формою художнього вираження. Зокрема, якщо говорити про кіноадаптації (фільми та серіали) та повноцінні кінопродукти, тут основним викликом є обмеження часу і простору: фрази мають певний таймінг, у який необхідно вкластися, що створює певні обмеження на довжину та наповнення перекладу. У випадку дубляжу виникають обмеження навіть на використання певних звуків: перекладач змушений не лише передати складові артлангу, а й правильно «вкласти» слова відповідно до міміки мовця. Відповідно, довші фрази, які з'являються при перекладі з англійської, потрібно скорочувати, при цьому не втрачаючи зміст сказаного. Складові артлангу, що вплетені у мову мовця, навпаки, необхідно зберегти або якимось чином передати їхнє функціональне та змістове наповнення. Простіше перекладати артланги апріорного типу, адже зазвичай їх подають одразу із перекладом на мову кінооригіналу у субтитров. Однак існують перекладацькі труднощі із субтитруванням артлангу, адже тут також існує обмеження у довжині фрази, яка має усталені норми: не більше, аніж два рядки і приблизно 35 літер на рядок. Це зроблено для того, аби глядач встиг і побачити сцену, і прочитати та зрозуміти переклад. Як наслідок, перекладач має два завдання: 1) відтворити звучання фрази українсько фонетичною системою і 2) перекласти фразу, дотримуючись вимог субтитрування.

При перекладі таких видах мультимодальних текстів, як відеоігри та настільні ігри, також виникають труднощі, зумовлені браком місця та/або часу, адже лексичні одиниці артлангу, використовувані у вище вказаних видах, мають обмежене місцезоташування та кількість можливих символів. До того ж, перекладач має чітко усвідомлювати закладені у цю лексичну одиницю функції, аби підібрати правильну трансформацію. Наприклад, якщо це написи на карті, то

переклад має поміщатися у відведеному для нього місці та ілюструвати географічний об'єкт, денотований артлангізмом.

Крім того, існує низка складових кінопродукту, що містять одиниці артлангу, які неможливо або майже неможливо передати шляхом перекладу. Це, наприклад, написи на мапах, у книгах, висічені на камені тощо, які створені за допомогою графічного відображення артлангу. В такому разі, перекладач має зрозуміти функцію цих артлангізмів у розгортанні сцени і, на основі зроблених висновків, визначити, чи необхідно подавати переклад у вигляді субтитрів або, у надзвичайно рідкісних випадках і якщо про це домовлено, надавати переклад на місці розташування артлангізму. У випадку зі звуковим відображенням артлангу, то поширеною практикою є нульовий переклад, себто, відсутність перекладу. Це стосується, наприклад, магічних заклинань, озвучених вигаданою мовою (наприклад, у сцені з фільму *«Хоббіт: Пустка Смога»*, у якій ельфійка Тауріель лікує гнома Кілі, промовляючи заклинання ельфійською [44; 26]), або бойових вигуків (як вигуки орків *чорною говіркою* у екранізації *«Гобіта»* [43; 24]), адже суть глядач розуміє із контексту сцени, а тому немає необхідності у перекладі цих складових артлангу.

Мультимодальні тексти тісно пов'язані з вихідними джерелами, тобто, художніми творами, а отже – і їх перекладами. Це породжує іще один перекладацький виклик, адже, хоч перекладач вже має базу для відтворення артлангізмів, він обмежений існуючою перекладацькою традицією, тож ризикує зіткнутися з критикою і несприйняттям при спробі створення нової перекладацької традиції.

Окремо маємо виділити той факт, що в межах одного художнього світу може існувати декілька артлангів, що зумовлює певні труднощі при їх перекладі, адже, як ми з'ясували, навіть у межах одного артлангу перекладач може застосовувати різні підходи, стратегії та методи, залежно від способу творення артлангізму та його функціонального навантаження. Аби не загубитися у різноманітті артлангізмів та можливих перекладацьких стратегій і підходів, необхідно коротко окреслити тип артлангу на основі способу творення

(апостеріорний чи апріорний) переважаючої кількості лексичних одиниць та першочергову функцію цих артлангізмів у тексті (що важливіше – форма чи зміст?).

1.3. Переклад вигаданої мови як процес реконструкції

Враховуючи усі мовні та позамовні аспекти відтворення артлангів, а також сутність цього явища, можемо дійти висновку, що процес перекладу вигаданих мов починається із розуміння будови та функції цих мов і закінчується спробами якомога точнішого відтворення їх засобами мови перекладу. Тобто, ми можемо сказати, що переклад артлангів є процесом реконструкції. В сучасній лінгвістиці термін реконструкція означає «порівняння, спрямоване на відновлення як власне архетипів (прамовних форм або станів генетично споріднених мов), так і тих фрагментів, з яких сконструйовані мовні і концептуальні картини світу» [13, с. 75].

Лінгвістична реконструкція тісно пов'язана з порівняльно-історичним мовознавством, а саме з етимологією. Як ми зазначали раніше, для створення адекватного перекладу артлангу необхідно розуміти звідки походить дана вигадана мова, які джерела натхнення та засоби використовував автор про конструюванні одиниць цього артлангу. Тобто, необхідно з'ясувати етимологію артлангізмів, а також визначити походження загальних характеристик артлангу. Це потрібно для того, щоб виявити закономірності творення фонетичних, лексичних і граматичних одиниць вигаданої мови та створити відповідні послідовні патерни передачі лексико-граматичних, а також фонетичних і стилістичних одиниць. В українській мові, як і у всіх природних мовах, існують певні усталені засоби передачі одиниць інших природних мов, тому перекладачеві слід з'ясувати, які природні мови були натхненниками того чи іншого артлангу або, в окремих випадках, артлангізму. Наприклад, якщо артланг має апостеріорний тип творення і складається з елементів англійської мови, то перекладач може опиратися на українську традицію перекладу з мов-донорів, у

нашому випадку – з англійської мови. Якщо мов-донорів декілька, то важливо враховувати особливість кожної мови-донора та знаходити оптимальне поєднання усталених норм перекладу, які можуть різко відрізнитися залежно від специфіки природної мови. Як приклад візьмімо уже згадуваний артлангізм Лі Бардуга *drüskelle* – *дрюскеле* [тут і далі 29; 2]. Він утворений шляхом складання артлангізму *drüsje* – *дрюсе*, що походить від староанглійського *dry* – *дру* – *чарівник*, та середньонідерландського дієслова *killen/kellen* – *вбивати*. Авторка додала характерний для скандинавських мов умляут і зберегла подовження. Традиційно, українською мовою скандинавські умляути передаються голосними з пом'якшенням, у нашому випадку літерою «ю», яка стоїть після приголосної. За усталеними нормами перекладу подвоєнь і подовжень, не характерні для української мови збіги літер при перекладі зазвичай передають однією літерою замість двох, аби полегшити реципієнту сприйняття твору. Відповідно, маємо *дрюскеле*, а не *дрюскелле*. Ще однією особливістю староанглійської та старонідерландської мов є вимова звуку [r], який є дрижачим, а не серединним, як в сучасній англійській мові. На жаль, при перекладі на українську мову, як усному, так і письмовому, ця особливість втрачається, адже український відповідник фонемі [r] також є дрижачим.

Коли ми говоримо про апіорні артланги, тут важливим фактором є мови-натхненниці автора та його лінгвістична база, себто, на засоби якої мови він спирається при конструюванні власних мовних одиниць. Зазвичай, цими засобами виступають фонетичні, лексико-граматичні, стилістичні та графічні засоби рідної мови автора або мови, якою створений основний твір. Однак бувають і винятки, які обов'язково потрібно враховувати при перекладі. Зокрема, важливо з'ясувати, яку саме фонетичну систему використовує автор та якими графічними засобами передається та чи інша фонема. Наприклад, візьмімо слово із вигаданої мови Толкіна квенья *celeb* – *срібло* [тут і далі 53; 22; 40]. Воно починається із літери «с», після якої стоїть голосна «е». Якщо при перекладі ми б орієнтувалися на фонетично-графічні одиниці мови, якою написана основна частина творів Толкіна, то правилами англійської фонетики це слово мало би

транскрибуватися як *селеб* (як у слові *celebrity*). Якщо ж ми братимемо до уваги лише графічне вираження артлангізму – латинський алфавіт, то за правилами транскрибування з латинської це слово мало би транслітеруватися як *целеб* (наприклад, як у слові *церебральний*, що походить від латинського *cerebrum*). Однак основною натхненницею фонології квенї була фінська мова, у якій літера «с» вживається лише у запозичених словах і вимовляється як звук [к] або [с] (залежить від оригінальної вимови запозиченого слова). Толкін брав до уваги лише незапозичені фонемі цієї мови та на їх основі розробив власну фонетичну (і графічну) систему. Завдяки правилам вимови та графічної передачі фонем, детально прописаними автором, з'ясуємо, що латинська літера «с» завжди позначає звук [к], а тому правильним варіантом транскрибування є *келеб*.

Як бачимо, для якнайточнішої передачі складових артлангу перекладачеві необхідно «йти за слідами автора», з'ясувати, яким чином була створена вигадана мова та що саме лягло в її основу, і на цьому підґрунті визначати найбільш оптимальні стратегії перекладу. Іншими словами, перекладачу потрібно реконструювати артланг засобами мови перекладу, спираючись на етимологію даної вигаданої мови.

Висновки до розділу 1

Артланг – це різновид штучних мов, вигадана мова, покликана грати роль природної мови у межах певного художнього дискурсу, виконуючи експресивну, культурно-репрезентативну та естетичну функції. Кожен артланг має свої визначні фонетичні, граматичні та мовно-стилістичні риси, що можуть формуватися у визначену автором структуру або ж мати фрагментарний вигляд. Існує два способи творення артлангів, які не є взаємовиключними – апіорний та апостеріорний. Якщо апостеріорний тип творення передбачає використання засобів природних мов (мов-донорів), то при апіорному відсутні аналогії з природними мовами, й перевага надається формі над змістом.

Новостворена автором для художнього світу лексична одиниця, себто, оказіоналізм чи авторський неологізм, може вважатися складовою лексичного поля артлангу, або ж артлангізмом, якщо ця одиниця існує виключно в рамках вигаданого художнього світу і задовольняє його потреби або ж ця лексична одиниця існує поза вигаданим художнім світом, проте її смислове наповнення не збігається із тим, яке використовується в зазначеному художньому світі. З цього випливає, що усі оніми, створені автором в рамках певного художнього дискурсу, належать до складу одного або декількох артлангів.

Стратегія перекладу артлангів, по-перше, орієнтується на тип творення. Априорні артланги вимагають формоорієнтовного підходу, тому тут застосовується стратегія очуження, або форенизації, та такий метод, як транскодування. При перекладі апостеріорних артлангів важливо враховувати мову їхнього походження, особливо, коли таких мов декілька. Найпоширенішою стратегією перекладу апостеріорних артлангів є одомашнення, або доместикація, а також методи калькування та адаптації, прийом підбору еквівалентів, і, в окремих випадках, метод генералізації, конкретизації чи транскодування. По-друге, на вибір перекладацької стратегії має вплив форма вираження художнього світу. Зокрема, необхідно враховувати різницю перекладу друкованих та мультимодальних текстів, адже останні накладають значні обмеження у вигляді визначеної тривалості, довжини/величини та фонетичного наповнення тексту, коли друкований текст дозволяє навіть робити примітки і виноски та/або застосовувати прийом описового перекладу.

Отже, враховуючи усі мовні та позамовні аспекти відтворення артлангів, а також сутність цього явища, можемо дійти висновку, що процес перекладу вигаданих мов є своєрідним процесом реконструкції артлангів та їх складових засобами мови перекладу.

РОЗДІЛ 2. ВИГАДАНА МОВА ХУДОЖНІХ ВСЕСВІТІВ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

2.1. Відтворення артлангу художнього всесвіту «Володаря перснів»

2.1.1. Особливості вигаданих мов Дж.Р.Р. Толкіна

Професор Джон Рональд Руел Толкін був, перш за все, видатним лінгвістом, і саме глибокі лінгвістичні знання породили фентезійний легендаріум письменника. Як писав сам Толкін у листі до видавництва «Houghton Mifflin Co.» у 1955 році: *«Моя робота є одним цілим і докорінно лінгвістичним натхненням. ... Створення мов є основою. «Історії» були написані для того, щоб забезпечити світ для мов, а не навпаки. Як на мене, спочатку з'являється назва, а тоді вже історія. Я волів би писати «ельфійською» мовою. Та, звісно, така робота, як «Володар перснів», підлягала редагуванню, і залишилася лише та частина «мови», яку читачі, на мою думку, змогли б перетравити (зараз я розумію, що багатьом хотілося б більше). Однак книга містить багато лінгвістичного матеріалу (окрім фактично «ельфійських» імен і слів), що, зокрема, виражений міфологічно. У всякому разі, для мене це есе з «лінгвістичної естетики», як я іноді кажу людям, які запитують мене «про що це взагалі?»» [31, с. 232] (переклад наш. – К.Г.).*

В загальному Дж. Р. Р. Толкін створив приблизно 15 різних мов, однак найрозвинутішими з них були, звісно, його ельфійські мови, а саме дві з них – високоельфійська (High-elven), або *Квенья (Quenya)*, і сіроельфійська (*Grey-elven*), або *Синдарин*, також знана, як *синдарська (Sindarin)*¹. Всі свої вигадані мови письменник об'єднав у складну взаємопов'язану систему, що стала

¹ У цій роботі прикметникові назви артлангів й транскодовані назви артлангів Толкіна українською мовою вживаються як взаємозамінні, оскільки суфіксація та граматична модуляція одних назв і транскодування інших є продовженням стратегії українських перекладачок творів Толкіна Олени О'Лір та Катерини Оніщук.

основою для написання його легендаріуму («Гобіта», «Володаря Перснів» та, в першу чергу, «Сильмариліону») [32].

Більшість мов, що не мають детальної репрезентації, створена в апостеріорний спосіб (маннські мови, зокрема, роганська та гобітський діалект). Це виражається у художньому прийомі «перекладу» артлангу природними мовами. Гномська мова, якій теж бракує детальної репрезентації, має всі ознаки міксту: Толкін послуговувався семітськими мовами як мовами-донорами [52], однак ця мова також має апріорні риси, такі, як унікальне поєднання фонетичного та змістового навантаження [34]. Щодо фонетичного навантаження, то ентійська мова, яка є за своєю суттю апріорним артлангом, надає надзвичайну перевагу звуку над формою, проте прикладів цієї мови теж недостатньо для того, щоб робити ґрунтовніші висновки.

Як зазначається вище, дві найбільш розроблені мови Толкіна – це ельфійські мови квенья та синдарин. Вони є переважно апріорними артлангами із власною складною фонетичною, граматичною та стилістичною системою [32]. Їм також притаманний звуковий символізм [27; 41]. На противагу милозвучним та світлим ельфійським мовам Толкін розробив чорномову, застосувавши прийом спотворення артлангів, що відіграють роль природніх мов у творах, для передачі штучності та неприродності конструйованої мови [30]. Таким чином, ми пересвідчилися у суто лінгвістичній мотивації автора при написанні своїх «Історій».

Ще один аспект – графічний – об'єднує всі вище зазначені артланги. Толкін використовує розширену латиницю для графічної передачі артлангів, використовуючи неприродні для сучасної англійської мови діактричні знаки (акут, умлаут, циркумфлекс та макрон). Також автор послуговується власноруч створеними абетками – Тенгваром, що є різновидом каліграфічного письма, та Кертаром, що є рунічним письмом – які він підлаштовує під кожен артланг [53; 22]. Таким чином, Дж. Р. Р. Толкін створює ефект чужості та, водночас, відчуття зв'язку із давниною за допомогою графічних та лінгвістичних засобів. В наступних підрозділах проаналізовано відтворення усіх перерахованих

особливостей артлангів Толкіна у перекладах літературних творів та кінофільмів.

2.1.2. Переклад вигаданих мов у художніх творах Дж.Р.Р.Толкіна

Дослідження творів Дж. Р. Р. Толкіна – «Гобіт, або Туди і Звідти» («The Hobbit, or There and Back Again») та «Володар Перснів» («The Lord of the Rings»), які разом складають цілісну оповідь – виявило, що на початку оповіді, себто, у книзі «Гобіт» для мовної репрезентації артлангів автор широко використовує оніми, в той час, як із плином розповіді, тобто, у «Володарі Перснів», мовна репрезентація артлангів стає більш різноманітною та «розкутою», адже тут автор уже застосовує поєднання різних стилів – від високого й піднесеного до низького й буденного. Кожен артланг відображає певний стиль і манеру мовців: таємнича й подекуди незбагненна мова ельфів і чарівників, піднесена манера високородних людей (гондорців і роґіримів), простацький і часом дивакуватий говір гобітів, розповсюджена мова звичайного люду (і гномів, що послуговуються вестроном поза відокремленими гномськими спільнотами) та низька й потворна мова головних темних сил і їх прибічників. Аналіз українських перекладів «Гобіта» Олени О'Лір та «Володаря Перснів» Катерини Оніщук показує схожість стратегій обидвох перекладачок стосовно відтворення артлангів українською мовою. Далі розгляньмо детальніше репрезентацію артлангів та стратегії їхнього перекладу.

Переважний доробок артлангів Толкіна – апріорні мови, тож найвдалішою перекладацькою стратегією є форенизація. Обидві перекладачки переважно послуговувалися методами транскодування при перекладі лексичних одиниць квенї, синдарину, кгуздулу, чорномови, а також адунайської та ентійської мови. При цьому помітна тенденція спрощення слів за рахунок уникання подвоєння приголосних, а також перевагу «г» над «х» при перекладі слів із літерою «h». Яскравим прикладом обох зазначених явищ є назва однієї з рас Середзем'я – *hobbit*, яка в перекладі і О'Лір, і Оніщук звучить, як *гобіт*. Щодо вживання «х»,

то винятком є буквосполучення *ht*, яке в перекладі зберігає придиховість (*Telumehtar – Телумехтар*), а також буквосполучення *kh*, яке позначає звук [x], як-от в орківському імені *Grishnakh – Грішнах* чи в адûнайському *Adûnakhôr – Адûнахôr*. Як бачимо, перекладачки воліють уникати невластивих українській мові подвоєнь і подовжень приголосних, а також дотримуватися правил транскрибування літери *h*. Проте характерні для української мови подвоєння і подовження, як-от: *nn* та *ll*, присутні в перекладах артлангізмів. Наприклад, синдарське слово *mellon*, що означає друг, у перекладі також має подовження звуку [л] – *меллон*. Також спостерігаємо збереження подвоєнь та подовжень, навіть тих, що є чужими українській мові, у цілісних фразах ельфійськими мовами (Додаток 1).

Як бачимо на прикладі Додатку 1, перекладачки застосовують прийом транскодування, залишаючи переклад якомога ближчим до оригіналу. Мотивація такого перекладу полягає в тому, аби створити ефект чужості та несхожості мови на рідну мову реципієнта, а також задля відтворення духу давнини. Що примітно, Оніщук та О'Лір при перекладі ельфійських не використовують більшість діактричних знаків, застосовувані автором, а передають їх фонетично: наприклад, умлаут, що стоїть перед пом'якшувальною голосною, передається йотуванням (*Namárië – Намаріє*). Єдиний діактричний знак, який перекладачки залишили без змін – це циркумфлекс. Його ми бачимо в артлангізмах кгуздулу (*Kheled-zâram – Кгелед-зâрам* (дзеркальне озеро)), адûнайської мови (*Ar-Phârazon – Ар-Фâразон*) та чорномови (*ghâsh – гâш* (вогонь)), а також у синдарині та похідних від ельфійської мовах на позначення особливо подовжених голосних (*Barad-dûr – Барад-дûр*). Мотивацією такого вибіркового підходу я вважаю прагматичні функції зазначених мов: ельфійські мови мелодійні та милозвучні від природи, а тому вимагають легкого прочитання і сприйняття реципієнтом, відтак майже не обтяжені незрозумілими реципієнту символами, в той час, як кгуздульська та чорномова мають складну вимову і зазвичай призначені для обмеженого кола мовців, а тому наявність діактричних знаків передає складність та чужість вимови, разом із нетиповим

нагромадженням приголосних звуків. Отже, саме звукова функція артлангів Толкіна є перекладацькою домінантою.

Таблиця 1 (див. Додаток 1) ілюструє послідовність перекладачок при відтворенні англійського звуку *th*: в усіх випадках цей звук передається українською *m*. Загалом зазначимо, що О'Лір та Оніщук активно послуговувалися нотатками самого автора щодо фонетичного відтворення артлангізмів [53, с. 1113-1138]. Саме тому буквосполучення *th* українською звучить як *m* (*Thranduil* – *Трандуїл*), *qu* – як *кв* (*Quendi* – *Квенді*), *dh* – як *д* (*Caradhras* – *Карадрас*), *ch* – як *х* (*i-chebin* – *і-хебін* (із клятви Гільрен (*Gilraen*) сину Арагорну (*Aragorn*): *Ónen i-Estel Edain, ú-chebin estel anin* – *Онен і-Естель Едайн, у-хебін естель анім*, що в перекладі з синдарину означає *I gave Hope to the Dúnedain, I have kept no hope for myself* – *Дала я надію дунедайнам, але собі її не залишила*). Непритаманне буквосполучення ельфійським мовам, але поширене у кгуздулі та чорномові *sh* передається українською *ш* (*Shatûr* – *Шатûр* (назва зірки кгуздульською), *sharkû* – *шаркû* (старигань, старець чорномовою)), а *ph*, яке, навпаки, є відмінною рисою ельфійських мов, – як *ф* (*niphredil* – *ніфредил* (блідо-біла квітка, схожа на підсніжник)). Винятком є хіба що титул *Перегріна Тука* (*Peregrin Took*), дарований людьми із Мінас-Тіріту: *Ernil i Pheriannath* (*Prince of the Halflings*) – *Ерніл і Періаннат* (принц півмірків). У цьому випадку може здатися, що перекладачка хотіла прив'язати титул до імені його носія – *Перегрін* співзвучне із *Періаннат*, однак таке твердження є помилковим, зважаючи на етимологію слова *pheriannath*, яке походить від квенійського *regian* (*halfling*) – *періан* (півмірок), що мутує у *pheriannath* при вживанні артиклю *i*. Проте під час аналізу стратегій транскодування виявляється непослідовність перекладу цієї конструкції. Так, у першому розділі п'ятої книги «Володаря Пернів» [22, с. 48] перекладачка вживає форму *і Періаннат*, однак у Додатку Г [22, с. 643] у поясненні звукової передачі буквосполучення *ph* ця ж форма (*i-Pheriannath*) передається як *і-феріаннат*. Вважаю, що розходження перекладу одного і того ж артлангізму неприпустиме, і зупиняюся на думці, що необхідно

дотримуватися чітко окреслених автором фонетико-графічних правил при перекладі апріорних артлангізмів, аби уникнути зайвих непорозумінь.

Українська мова фонетично багатша для передачі тонких відтінків йотування (що позначаються літерами *y* та *i*) та пом'якшення (що відбувається, зокрема, із літерою *l*²), присутніх у ельфійських мовах. Зокрема, це стосується надзвичайно вживаної *i* в квенї, і в синдарині літери *i*. У синдарських дифтонгах *ai*, *ei*, *oi*, *ui* відбувається йотування, тому, відповідно, ці звукосполучення передаються українською як *ай*, *ей*, *ой* та *уй*, як-от у фразі ельфа *Глорфіндела* (*Glorfindel*) *Ai na vedui Dúndan!* – *Ай на ведуй Дунадан!*. Примітно, що йотування голосних *a*, *e*, *y* відбувається й тоді, коли ці голосні стоять після *i* та, як правило, вживаються з умлаутом, як у *laurië* – *лауріє*, *Carnimírië* – *Карніміріє*, або без нього, як у *Lothlórien* – *Лотлорієн*, *Moria* – *Морія*, а також, коли голосні стоять після літери *y*, яка позначає звук [й]: *Aiya Eärendil Elenion Ancalima!* – *Айя Еарендил Еленіон Анкаліма!* (квенійська фраза, яку Фродо каже у лігві павучихи Шелоб). Однак спостерігаємо виняток йотування у продовженні фрази ельфа *Глорфіндела* *Mae govannen!* – *Має гованнен!*. Тут йотування відбувається і при відсутності літери *i* перед голосною, натомість маємо збіг двох голосних, якими закінчується слово – *ae* → *ae*. Коли літера *y* знаходиться після приголосної (зазвичай *n*), то відбувається також пом'якшення цієї приголосної: *Yé! utúvienyes!* – *Є! Утувієньєс!* (вигук Арагорна мовою квеня, коли він знайшов паросток Білого Дерева, що в перекладі звучить, як *I have found it!* – *Я знайшов його!*).

² Загальне правило пом'якшення приголосних, особливо у власних назвах ельфійською, літери *l*: у позиції перед приголосними (окрім *h*) ця літера вживається із м'яким знаком – *l*, як-от в ельфійському імені *Elrond* – *Ельронд*; у кінцевій позиції вживання м'якого знаку залежить від роду (чоловічого чи жіночого) – якщо власна назва стосується осіб чоловічого роду, то пом'якшення не відбувається (*Thranduil* – *Трандуїл*, *Glorfindel* – *Глорфіндел*), якщо жіночого, то пом'якшення відбувається (*Galadriel* – *Галадріель*, *Nimrodel* – *Німродель*). Буквосполучення *lh* українською передається твердою *л*.

Окремо варто зазначити відтворення літери *i* Оніщук та *O*'Лір. У більшості випадків перекладачки застосовують українські правила транслітерації (зокрема, правило дев'ятки) загальних назв, як-от *mithril* – *мімрил*, *palantir* – *палантур*, *niphredil* – *ніфредил*. Однак у перекладі власних назв я не спостерігаю таку ж тенденцію – перекладачки надають перевагу звуку [i] над звуком [и]: *Gimli* – *Гімлі*, *Isildur* – *Ісільдур*, *Imladris* – *Імладріс*, *Isen* – *Ісен* тощо. Примітно, що однакові кінцеві склади в артлангізмах загального характеру та онімах передаються по-різному, наприклад, *silmaril* – *сильмарил*, але *Anduril* – *Андуріл*. Винятками є оніми, що закінчуються на *-dil* (*Elendil*, *Eärendil*, *Eärnil*, *Amandil*, *Anardil* etc.) та *-mir* (*Boromir*, *Faramir*, *Vardamir*, *Tar-Atanamir* etc.), у яких Оніщук вживає літеру *и*. Мотивацією транслітерації суфіксу *-mir* у зазначених власних назвах, який, ймовірно, походить від квенійського *mírë* – *jewel* – *коштовний камінь*, вважаю яскравим прикладом одомашнення антропонімів, адже, наприклад, імена *Boromir* – *Боромир* та *Faramir* – *Фарамир* при використанні такої стратегії перекладу стають співзвучними із українськими іменами з такою ж кінцевою морфемою (наприклад, *Володимир*, *Любомир*). Проте вагомого обґрунтування перекладу суфіксу *-dil* як *-дил* не виявлено, хоча спостерігається чітке дотримання цієї стратегії під час перекладу однотипних онімів. На відміну від неточної етимології імен із суфіксом *-mir*, суфікс *-dil* має чітко визначене походження та обґрунтування: в перекладі з квені *-dil* означає *friend* – *друг* або *lover* – *любитель (чогось)*, відтак *Eärendil* – це *Lover of the Sea* – *Любитель Моря*, а *Elendil* – *Star-friend, Lover or student of stars* – *Друг Зірок, Любитель зірок* або *Той, хто вивчає зорі*. Тут перевагу варто надати відтворенню суфіксу *-dil* як *-діл*, зокрема у фразах ельфійською, в яких існує чітка фонетико-граматична та семантична послідовність. Також необґрунтованою видається транслітерація назви ельфійського меча *Orcrist* – *Оркрист*, адже правило вживання *и* після приголосних правила «дев'ятки» у власних назвах іншомовного походження не діє при транскодуванні онімів з артлангів Толкіна. Подібне позиціонування літер знаходимо у топонімі *Imladris*, який перекладачки транскодували як *Імладріс*. До того ж інший ельфійський меч,

який найчастіше фігурує разом із зазначеним та має схожий кінцевий склад (збіг двох приголосних після *-ri*) – *Glamdring* – перекладачки транслітерували як *Гламдрінг*.

Випадки непослідовностей при перекладі артлангізмів в доробках обох перекладачок поодинокі, зокрема – це відтворення староанглійського дифтонгу *ae* в онімах: у всіх випадках він передається літерою *e*, як у *Gilraen* – *Гільрен*, *Daeron* – *Дерон*, *Certhas Daeron* – *Кертас Дерон*, окрім *Daeron's Runes* [49, с. 320; 21, с. 542]. Тут Оніщук перекладає *Daeron's Runes* як *Даеронові Руни*, що суперечить загальній стратегії перекладу варіантів цього ж оніму в книгах. Тож варто або переглянути стратегію перекладу дифтонгу *ae*, або змінити переклад на *Деронові Руни* чи *Руни Дерона*.

Окремо також варто виділити переклад антропоніму *Gandalf*, адже він належить до лінгвістичного поля вестрону, який, як ми знаємо, «перекладений» Толкіном сучасною англійською. Перекладачки дотримувалися загальної стратегії транскодування: пом'якшена *l* перед наступною приголосною, обидві *a* передані однаковим звуком [a]. Однак це не зовсім точна передача фонетичного навантаження даного оніму, бо перша голосна позначає не звук [ʌ], а звук [æ], тобто *a* наближена до *e*. Через те, що цей артлангізм не є частиною ельфійських мов, бо має синдарський відповідник *Mithrandir* («*Grey Wanderer*») – *Mimrandir* («*Сірий Блукач*»), він не підпадає під чітко визначені правила транскодування ельфійських голосних. Тому це уможливорює транскодування звуку [æ] як [e] – *Гендальф*.

Не можна оминати і переклад нечисленних ентійських фраз, адже вони є варіантом квенї та перекладені англійською, а, відтак, й українською прикметниково-іменниковими конструкціями. Зважаючи на те, що ці конструкції є okazionalizмами, ми зараховуємо їх до лінгвістичного поля ентійської мови (Додаток 2). Як видно на Додатку 2, для квенійських фраз застосовується метод транскодування, тоді як «переклад» цих фраз англійською вимагає стратегії одомашнення – створення okazionalizmів, що відтворюватимуть прикметниково-іменникові конструкції. Інші приклади

ентійської мови, що за своєю природою є тонічною, потребують звуконаслідувального перекладу, як у слові *burárum* – *бурарум* (орки ентійською), у єдиній довгій фразі повністю ентійською *A-lalla-lalla-rumba-kamanda-lind-or-burímē* – *А-лалла-лалла-румба-каманда-ліндор-буруме* або у вигуку *Ra-hoom-rah!* – *Ра-гум-ра!*. Окрім звуконаслідувального перекладу, ентійські фрази потребують ритмічності, римування та дотримання метрики у випадку поєднання ентійських артлангізмів із лексико-граматичними одиницями вестрону, як-от у Додатку 3.

Тут маємо яскравий приклад звукової та поетичної адаптації – *rom* в українському перекладі звучить, як *ран* через особливості ритміки та рими, також спостерігаємо перекладацьку трансформацію вилучення: перекладачка пожертвувала *ta-rūnda* і *ta-rūna* на користь збереження вихідної метрики, ритму та рими. Примітно, що Оніщук також вилучає діактричні знаки – акут, умлаут та трему – мотивуючи це тим, що українською ці символи не повпливають на вимову: вигуки із подовженими звуками [u:], [e:] та [a:], що позначаються тремою та акутом, українською вже є подовженими, тому не потребують графічної репрезентації довготи звуку, а умлаут, який вказує англійським реципієнтам на те, що кінцева *e* вимовляється, не є необхідністю для україномовних реципієнтів, адже в українській усі голосні літери вимовляються.

Кардинально іншу стратегію О'Лір та Оніщук застосовували до артлангізмів вестрону та гобітської говірки. Тут спостерігаємо переважання одомашнення над очуженням. Основну частину лексичних одиниць зазначених артлангів складають оніми, а зокрема – топоніми. При аналізі перекладу мап, на яких зібрані усі топоніми, що трапляються у тексті творів, можна простежити тенденції використання перекладацьких методів та трансформацій. О'Лір та Оніщук переважно застосовували калькування з окремими морфологічними змінами, наприклад, *Mirkwood* – *Морок-ліс*, *Misty Mountains* – *Імлисті Гори*, *river Brandywine* – *ріка Брендівинна*, *the Hill and Overhill* – *Пагорб та Запагорб'я*, а також прослідковується послідовність передачі однотипних онімів однотипними контекстуальними еквівалентами української мови зі збереженням промовистих

лексичних одиниць (*Longbottom* – Довгоділ, *Willowbottom* – Вербоділ, *Woody End* – Лісовий Кут, *Bag-End* – Торбин Кут). Тут варто виокремити назви населених пунктів, утворені за зразком назв англійських сіл та містечок, які в перекладі набувають українського забарвлення: *Tuckborough* – Туківці, *Brockenborings* – Борсучани, *Scary* – Страшківці, *Frogmorton* – Жаболомів, *Querry* – Конане, *Little Delving* – Малий Румів тощо. Часом ми бачимо також заміну реалій, як-от *river Running* – річка Бистриця. Деякі топоніми прямо пов'язані з антропонімами та похідними загальними лексичними одиницями, наприклад, *Buckland* – Цапокрай є домівкою одного з головних героїв «Володаря пернів» *Meriadoc Brandybana* – *Meriadoc Brandybuck*. Саме таку мотивацію ми знаходимо і в перекладі родинного імені протагоністів «Гобіта» і «Володаря пернів» *Bilbo* (*Bilbo*) та *Frodo* (*Frodo*) **Торбинів** (***Baggins***).

Варто детальніше зупинитися на перекладі антропоніму *Bilbo Baggins*, адже це яскравий приклад використання звукового символізму (алітерації ***Bilbo Baggins*** та асонансу *Bilbo Baggins*, а також однакової кількості літер в імені та прізвищі) у промовистому онімі (*bag* – сумка, торба, а також *begins* – починається). Перекладачка Олена О'Лір надала перевагу поєднанню стратегій очуження та одомашнення, транскодувавши ім'я – Більбо – та адаптувавши прізвище – Торбин. Такий переклад мотивований прив'язаністю низки артлангізмів-онімів до прізвища Більбо (зокрема, родинний дім гобіта має назву *Bag-End* – Торбин Кут), однак таким чином втрачається звуковий символізм, закладений автором та створюється дихотомія перекладу: з одного боку маємо іноземне ім'я, а з іншого – українізоване прізвище. Саме тому пропоную транскодувати прізвище головного героя і вживати *Бетінс* із використанням стратегії О'Лір уникати неприродних подвоєнь в українській мові там, де це можливо. Ще одним вагомим аргументом на користь вживання антропоніму *Більбо Бетінс* є застосування саме такого перекладу у кіноадаптаціях, що в загальному погіршує сприйняття українськими реципієнтами варіанту *Більбо Торбин*. Детальніше про стратегії перекладу артлангів Толкіна в кіноадаптаціях розглянемо у наступному підпункті.

2.1.3. Переклад вигаданих мов у кіноадаптаціях Дж.Р.Р.Толкіна

Світ Середзем'я Толкіна пережив кілька спроб адаптації в різних медіаформатах, але, безперечно, найвідомішою та найуспішнішою адаптацією на сьогодні є кінотрилогія Пітера Джексона 2001-2003 років, що базується на «Володарі Перснів». Через десять років після першої трилогії Джексон розпочав роботу над другою кінотрилогією, цього разу поклавши в основу «Гобіта». У франшизах Джексон велику увагу приділив інтеграції артлангів Толкіна, використавши контекстуальний підхід: коли ельфи залишаються наодинці або не хочуть, щоб їх розуміли інші, вони розмовляють синдарином; орки між собою розмовляють оркською; Саурон використовує мордорську чорномову; а гноми, коли цього вимагає ситуація, говорять кгуздульською.

Аби створити послідовність у вигаданих мовах Толкіна, що з'являються у його творах та записах, і які присутні у фільмах, до кінопроєкту долучили видатного лінгвіста і одного з найвідоміших знавців толкінівських артлангів Девіда Сало. Перед Сало стояло завдання проаналізувати вигадані мови Толкіна та розширити їх, а також зробити англомовний переклад з цих мов для використання у фільмах. Йому вдалося не лише розробити лексико-граматичні системи кгуздульської, оркської та чорномови (до якої він також розробив графічну систему – див. Додаток 4), а й заповнити прогалини у лексиці та граматиці кожної із ельфійських мов Толкіна. Таким чином виникли нові різновиди толкінівських артлангів – нео-кгуздул, нео-оркська, нео-чорномова, нео-квенья та нео-синдарин. Тобто, Сало створив нові артланги на основі вигаданих мов Толкіна, які й вважаються «розмовними варіантами» ельфійської, гномської тощо.

Однак що дійсно цікавить мене із перекладацької позиції – це поєднання двох видів аудіовізуального перекладу: дубляжу та субтитрування. Зокрема, це стосується другої кінотрилогії, де перед перекладачами постало завдання створити дубляж практично до всіх реплік: винятком є мова прибічників темних сил та самого Саурона, які розмовляють чорномовою впродовж трьох фільмів, а

ще героїв, які з'являються епізодично і розмовляють виключно певним артлагом. Решта героїв дубльована повністю, а отже репліки артлангами були також перекладені, аби не створювати дихотомію озвучення. Таким чином, фрази нео-кгуздулом, нео-синдарином та нео-квенійською було транскодовано: перекладачі дотримувалися окреслених правил транскодування ельфійської та гномської, які ми зазначали раніше. Винятком стали власні назви, які в дечому виходять за рамки української перекладацької традиції, однак у цілому також підпорядковуються усталеним нормам перекладу всесвіту Середзем'я. Ця тенденція присутня і в першій кінотрилогії, де переважну більшість онімів транскодовано, що, у випадку з антропонімами, створює деяку непослідовність у перекладі світу Середзем'я. Наприклад, повні імена двох головних героїв – гобітів Сема та Фродо – *Samwise Gamgee* та *Frodo Baggins* у фільмі транскодовано – *Семвайз Гемджі* та *Фродо Беттінз*, а не одомашнено шляхом підбору промовистого еквіваленту, як це відбувається у перекладі книжок – *Семвайз Грунич* та *Фродо Торбин*. Ім'я мага *Gandalf* же транскодовано як *Гендальф*, а не *Гандальф*. У кінотрилогії «Хоббіт» непослідовність перекладу помітна вже у самій назві, адже усталеним українським перекладом слова *hobbit* є *гобіт*. До того ж, інший вестронський відповідник назви цього народу – *halfling* – також відрізняється від усталеного слова *півмірок*: у фільмах другої кінотрилогії знаходимо контекстуальний еквівалент *піввросток*. Вважаю, що у такому контексті припустимо вживати обидва переклади задля створення синонімічного ряду та збагачення мови.

Субтитрування – це основний спосіб відтворення артлангів у фільмах, однак цей переклад відбувається у два етапи, адже вигадані мови зазвичай мають мову-посередника, яка тлумачить лексико-граматичні значення артлангізмів на прикладі дослівного або описового перекладу (зазвичай). Таким чином, спершу артлангізми перекладено, скажімо, англійською, а тоді вже з англійської мови українською. Отже, як бачимо, відбувається непрямий переклад артлангів, який спостерігається не лише в аудіовізуальному типі тексту, а й у художньому. Проте переклад артлангів обох кінотрилогій має дещо інше співвідношення мови-

посередника і артлангу, адже Д. Сало перекладав матеріал до фільмів з англійської артлангами, а не навпаки. З цього випливає, що англомовні фрази, подані у субтитрах є, з одного боку, дослівним перекладом використовуваного артлангу, а з іншого боку – текстом оригіналу.

Форсовані англійські субтитри – це першоджерело, що дає простір для перекладацького маневру, не прив’язують перекладача до лексико-граматичних структур артлангу та дозволяють застосовувати стратегію одомашнення. Однак при цьому втрачається зв’язок між українським перекладом та оригінальною структурою артлангу. Виконавці українського перекладу та дубляжу фільмів вирішили цю проблему шляхом припасування субтитрів до темпу мовця: у деяких фразах українські субтитри виражають лише початок, середину або кінцівку, що відповідає кожному вимовленому артлангізму. Наприклад, заклинання Гендальфа у Дол-Гульдурі у другій частині кінотрилогії «Хоббіт» *Cáinín i sá tanuvaxe! – I command it to reveal itself!* розділене на дві частини: *Хай воно* (при вимові *Cáinín i sá*) і *відкриється!* (при вимові *tanuvaxe!*). Мотивацією такого показу є ще і прагматична складова: під час перегляду глядач менше відволікається на читання субтитрів і більше зосереджується на власне картині. Проте я простежила певну непослідовність цього прийому: довгі дворядкові фрази існують поруч із короткими фразами, поділеними на три частини. Така непослідовність лише дезорієнтує глядача, тому кращою стратегією вважаю подання українських субтитрів співрозмірних із оригінальними форсованими.

Також прийом субтитрування застосовується до графічного вираження артлангів (написів на картах, документах, намогильних каменях тощо), проте здійснюється це вибірково, адже не всі невербальні елементи вираження артлангів потребують пояснень: деякі з них мають естетичну функцію, інші ж отримують пояснення під час розвитку наративу (див. рунічний камінь гнома Кілі у Додатку 5).

Отже, можна зробити висновок, що підходи до перекладу артлангів у фільмах не надто відрізняються від перекладу артлангів у книгах за умови якщо цей артланг є апіорним. Основними перекладацькими методами виступають

транскодування та, у випадку із промовистими назвами, калькування як частина стратегії одомашнення, а також комбінування обох методів, як-от *Thorin Oakenshield* – *Торін Дубощит*. Для відтворення артлангу в діалогах та мнологах героїв в обох кінотрилогіях присутнє поєднання двох видів аудіовізуального перекладу – дубляжу та субтитрування, які доповнюють одне одного. Окремо варто зазначити і переклад субтитрів, який дає більший простір для маневру, адже у цьому випадку перекладач має справу не з оригінальним артланговим текстом, а з його англомовним відповідником. Таким чином відбувається опосередкований переклад, який вигідний із позиції прагматичної адаптації фільмів, проте який не працює для інших цілей, наприклад, для вивчення артлангу. Прийом субтитрування також застосовується для перекладу графічного вираження артлангів, однак бачимо, що до цього прийому вдаються вибірково, виходячи із функціонального навантаження невербального елемента. У кінотрилогіях зустрічається також низка позаперекладних елементів артлангами: зокрема, це саундтреки, що містять тексти нео-синдарином, нео-квенійською, нео-кгуздутьською та навіть нео-чорномовою.

Щодо послідовності перекладу артлангів у книгах та фільмах, тут спостерігаємо певну невідповідність, зокрема, у стратегії перекладу власних назв (*Baggins* – *Торбин* – *Беггінс*, *Gandalf* – *Гандальф* – *Гендальф* та ін.) та деяких загальних назв, як-от: *hobbit* – *гобіт* – *хоббіт*, *halfling* – *півмірок* – *напівросток* тощо. Не варто оминати увагою і той факт, що у кінотрилогіях артланги Толкіна присутні у вигляді новостворених мов, що базуються на оригінальних мовах Толкіна, проте мають ціліснішу структуру. Саме тому окремі артланги проявились у кінофільмах більш яскраво, ніж у книгах – це, наприклад, чорномова, оркська та кгуздутьська.

2.2. Відтворення артлангу художнього всесвіту «Дюни»

2.2.1. Особливості вигаданої мови Ф. Герберта

У своїй книзі «Енциклопедія Дюни» Вілліс МакНеллі писав: «*Історія мови – це історія її носіїв. Мова береже здобутки та втрати їхніх перипетій, не стільки зі справжніх битв, скільки із повсякденних баталій буденного життя. Мова не розповість історію правителів, проте вона точно розкаже історію простого народу – що люди їли, вдягали, про їхні турботи та радощі. Почасти лише мова зберігає цю приховану історію*» [37, с. 329] (переклад наш. – К.Г.). Саме мова є ключем до розуміння сутності народу та його реальності. І саме цієї концепції дотримувався Френк Герберт при створенні науково-фантастичного світу «Дюни» та його артлангізмів.

Важливо виокремити те, що артланги художнього світу Френка Герберта тісно пов'язані між собою та часом мають однакове лексико-семантичне поле, зумовлене процесом запозичення та спільними мовами походження. Загалом, у передмові до видання «Дюни» 2005 року Браян Герберт зазначає: «Слова та імена в «Дюні» походять із різних мов, серед яких — навахо, латина, чакобса (мова, що траплялася на Кавказі), ацтекський діалект науатль, грецька, перська, ост-індійська, російська, турецька, фінська, староанглійська та, звісно, арабська мови» [35; 7, с. 11]. Окремо варто виділити те, що деякі артлангізми мають і українське походження – зокрема, це термін *sietch – січ* (детальніше у пункті 2.2.2.).

Художній всесвіт Френка Герберта містить численні згадки як природніх, так і штучних мов, проте основними є *галах (Galach)* та мова *фрименів (фрименська, Fremen language)*, яку часто об'єднують із мовою *чакобса (chakobsa)* та *Бхотані Джиб* (або діалектом *бхотані, Bhotani Jib*). У цьому дослідженні я вирізняю мови *чакобса* та *Бхотані Джиб* як окремі артланги, які, однак, є складовими загальної фрименської мови. *Галах* – це офіційна мова Імперії, загальнолюдська мова, яка, проте, має декілька загальноприйнятих

варіантів: зокрема, кожна планета послуговується власним варіантом галаху, який зазвичай формують представники Великих Домів. Цей артланг є англо-слов'янським гібридом, що зазнав значного впливу латини (напр. *Missionaria Protectiva* – Міссіонарія Протектіва, *Proctor Superior* – Верховний Проктор, *Panoplia Prophetica* – Паноплія Профетікус) та надбав низку запозичень протягом свого розвитку [тут і далі 37]. **Мова фрименів** кардинально відрізняється від галаху Старої Імперії (Імперії до приходу до влади Пола Муад'Діба), хоча обидві беруть початок із *терранійських* (*Terran*) мов, себто, мов планети Земля. Згідно з історією художнього світу Дюни, фрименська походить від стародавньої терранійської мови *'арабія* (*'Arabiya*), що була офіційною мовою Ісламської віри. Таким чином, Френк Герберт чітко промальовує паралелі між природними та штучними мовами, вказуючи на те, що всі його артланги належать до апостеріорного типу творення. Мовою-донором фрименської є, очевидно, арабська, а також турецька і перська, однак її лінгвістичне поле містить лексичні одиниці і романських та слов'янських мов.

Варто зазначити, що у випадку із галахом ми бачимо, що автор застосовує такий же художній прийом «перекладу» загальнолюдського артлангу англійською мовою, як і Толкін при «перекладі» *вестрону*. Проте «Дюна» містить набагато більше прикладів вживання загальнолюдського артлангу за рахунок науково-фантастичного жанру твору, адже вся термінологія цього художнього світу є частиною лінгвістичного поля галаху: лексичні одиниці можуть бути як питомими словами зазначеного артлангу, так і запозиченнями з інших артлангів – фрименської мови, особистої мови Дому Коррино (присутньої в романі лише номінально та у вигляді запозичень) тощо.

Як я зазначала раніше, артланги Герберта належать до апостеріорного типу творення, тому тут мови-донори відіграють основну роль і саме на них потрібно орієнтуватися перекладачу в першу чергу, адже, як ми вже з'ясували, в лексичного поля одного артлангу може існувати декілька джерел походження. Основні виклики та труднощі перекладу апостеріорних артлангів на прикладі вигаданих мов Френка Герберта розглянемо у наступному підрозділі.

2.2.2. Переклад вигаданої мови художнього всесвіту «Дюни»: кейс-стаді

Для того, аби повністю проаналізувати та систематизувати стратегії перекладу артлангів апостеріорного типу, я провела детальне дослідження, а зокрема, термінологічну роботу на основі вираження артлангів художнього світу Френка Герберта у першому романі циклу «Хроніки Дюни» та його українському перекладі. Результати мого дослідження, розміщені у Додатку 6, виявили, що найпоширенішими трансформаціями є транскодування (60,8%) та калькування (28%). При цьому вибір трансформації залежав не від артлангу загалом, а від способу творення артлангізму, від мови/мов його походження та морфологічної і фонетичної будови. Розгляньмо ж детальніше стратегії та методи, якими послуговувалися українські перекладачі художнього світу Френка Герберта.

Перекладачі Анатолій Пітик та Катерина Грицайчук балансували між стратегіями одомашнення та очуження [17]. Таким чином, можна зробити висновок, що пріоритетом перекладу апостеріорних артлангів є відтворення запозичених елементів шляхом послідовного, а подекуди адаптивного відтворення цих елементів інструментарієм української мови.

Візьмімо, наприклад, артлангізми фрименської мови, що мають арабське походження. Перекладачі відтворювали ці лексичні одиниці методом транскодування із дотриманням правил транслітерації з арабської [17], а не з мови оригіналу – англійської: *alam al-mithal* – алям аль-міталь, *Shai-Hulud* – Шай-Хулуд, *hajj* – хадж, *tahaddi al-burhan* – тахадді аль-бурган тощо [тут і далі приклади з 35; 7; а також Додатку 6]. Як бачимо, перекладачі використовували пом'якшення літери *l*, притаманне арабській мові, а також розмежовували придиховий і гортанний звук *h*. Йотування є ще однією прикметною рисою перекладу артлангізмів арабського походження. Зокрема, це стосується дифтонгу *ai*, який у перекладі має декілька варіацій – *ай*, *аї*, *ей* та *аї*: *Shaitan* – Шайтан, *quirtaiba* – кіртайба, *caid* – каїд, *naib* – наїб, *Bi-la kaifa* – Бі-ля кейфа, *Ekkeri-akairi* – Еккери-акаїрі. Буквосполучення *аї* у перекладі вживається у

словах, що мають прямі відповідники в українській мові (каїд, наїб), у решті випадків застосовується буквосполучення *ай*, окрім вживання зазначеного дифтонгу в лексичних одиницях мови чакобса, тобто, у фразах ритуального значення. В останньому випадку перекладачі надавали перевагу прямому звуковому відтворенню, а тому дифтонг *ai* передається як *ей* та *ai*. Не можна оминати увагою і той факт, що А. Пітик та К. Грицайчук дотримувалися зазначеної стратегії транскодування навіть тоді, коли артлангізм арабського походження відрізнявся фонетично від обраного шляху відтворення. Це, зокрема, стосується титулу *Lisan al-Gaib*, що походить від арабських слів «لسان» [лі'санун], що означає «язик», та «الغيب» [альга'ібу], що означає «прихований» або «небачений» [14], а отже повинен транскодуватися як *Лісан аль-Гаїб* або *Лісан аль-Гаїб*, а не як *Лісан аль-Гайб*. Проте варто зазначити, що перекладачі вдало відтворили усі звуки *g* в артлангізмах, які походять з арабської та тюркських мов³, а в окремих випадках навіть брали за основу арабське звучання, а не його графічне відтворення англійською (напр. *baradye pistol – пістолет барадай*, адже *baradye* походить від арабського *bar Addai*). Перекладачі також надавали перевагу збереженню подвоєнь та діактричних знаків (зокрема, дефіса та апострофа) при перекладі артлангізмів як фрименської мови, так і галаху, чакобси, Бхотані Джибу.

Ще одним поширеним методом відтворення артлангізмів арабського походження є підбір прямих відповідників до артлангізмів, що збігаються з лексичними одиницями мов-донорів, які мають еквіваленти в українській мові. Зокрема, *quanat – канат*, *Ramadhan – Рамадан*, *ghanima – ганіма*, *jihad – джигад*, *Shah-Nama – Шах-Наме* тощо, мають прямі відповідники, тому стратегія їх транскодування може відрізнятися від подібних артлангізмів, що не мають українських еквівалентів.

³ Артлангізм *gom jabbar – том джаббар* має часткове арабське походження, адже частинка *gom* є посиланням на акронім *GOM – God's Own Medicine*, яким позначали опіум, на відміну від *jabbar*, що є арабським *jabbār* і означає «використовувати насилля для примусу» [14].

Загалом, прямий еквівалент повністю або частково використовується при перекладі артлангізмів, що поєднують лексичні одиниці однієї або декількох мов-донорів або ж є повним запозиченням. Перед перекладачем постає завдання розгледіти ці запозичення, а в окремих випадках й алюзії на реальні лексеми та оніми, щоб не потрапити у пастку хибного перекладу. Яскравим прикладом є переклад назви Великого Дому, що є головним політичним гравцем всесвіту Дюни – *House Atreides*. Перші спроби перекладу українською калькували російських перекладачів, які не побачили пряму паралель із грецьким походженням цього родового імені (про що, до речі, мовиться у четвертій частині циклу⁴) та застосували транскодування – *Дім Атрейдез* [9]. Однак єдино правильним перекладом є варіант *Атріди*, оскільки *Atreides* – це англломовний відповідник грецької династії Атрідів – *Ατρείδες*. Важливо й те, що батька головного героя – *Графа Лето Атріда (Duke Leto Atreides)* Герберт назвав на честь грецької богині Лето, що вважалася богинею материнства, тому переклад, що спирається на можливі асоціації про слов'янське походження цього імені (*Leto* як українське *літо*), не передав би глибини образу персонажа.

Між іншим, саме грецька була однією із мов-натхненниць Ф. Герберта разом із історією її носіїв, що й відобразилося в артлангах, які містять як очевидні, так і не надто посилення на грецькі оніми та інші лексеми. Наприклад, рідна планета головного героя *Каладан (Caladan)* – це посилення на грецьке місто *Калідон*, аракійське місто *Карфаг (Carthag)*, в якому розташовувалися головні сили ворога – очевидна алюзія на *Карфаген*, а родові ім'я правлячого Дому *Коррино (House Corrino)*, що на перший погляд більше асоціюється з японською, – це пряма паралель із *Коринфом*. Варто зазначити, що артлангізми грецького походження не прив'язані до певного артлангу, адже їх ми знаходимо як у галаху (напр. *sapho* – *сафо*), так і у фрименській (напр. *drachms* – *драхми*).

⁴ «Моїм дідусям по татові був Лето Атрід, нащадок дому Атрея. Його родовід простежується до грецького предка. [...] Як і багато порядних греків, мій дідусь по татові загинув, намагаючись убити смертельного ворога» – *Лето II* [36, 8].

Проте більшого вираження античність в артлангах Френка Герберта отримала саме завдяки латині – вона залишила свій слід на 29 артлангізмах включно з онімами [Додаток 6]. Найяскравіше латинський слід прослідковується у галаху та, зокрема, в артлангізмах, пов'язаних із Бене Гессерит. Сама назва ордену є латинською фразою, що означає «повинен був поводитися добре», а імена Превелебних Матерів обов'язково містять римське чоловіче ім'я – Герберт формував їх за таким зразком: латинське чоловіче ім'я + жіноче ім'я + екзотичне ім'я [7, с. 23]. Наприклад, перша Превелебна Матір, яка зустрічається на сторінках роману, носить ім'я *Gaius Helen Mohiam* – *Гай Єлена Могіям*. Як зазначають А. Пітик та К. Грицайчук, при перекладі онімів, що вже мають усталені українські відповідники, як-от *Gaius Iulius Caesar* – *Гай Юлій Цезар* і *Helen of Troy* – *Єлена Троянська*, вони дотримувалися перекладацьких традицій [17]. При відтворенні інших латинізмів перекладачі зазвичай застосовували транскодування: *verite* – *верите*, *mentat* – *ментат*, *pleniscenta* – *пленисцента*. В окремих випадках перекладачі поєднували метод транскодування із методом адаптації, як-от *solari* – *солярії*. Однак часом стратегія транскодування артлангізмів однакової морфологічної будови не збігалася: *dictum familia* – *діктум фаміліа*, *Panoplia Propheticus* – *Панопліа Профетикус*, але *Missionaria Protectiva* – *Міссіонарія Протектіва*. В українській традиції перекладу існує усталене закінчення *-ія* у словах на кшталт *familia* – *фамілія*, тому друга стратегія перекладу, себто, переклад *Missionaria Protectiva* як *Міссіонарія Протектіва* має пріоритет над першою стратегією – *dictum familia* – *діктум фаміліа*, *Panoplia Propheticus* – *Панопліа Профетикус*.

Окремо варто виділити артлангізми, що мають не лише латинське походження, а й містять в собі сліди інших мов, як-от французької, англійської, арабської. Найцікавішим прикладом такого поєднання мов-донорів є артлангізм-онім, що позначає назву організації та має абревіацію – *Combine Honnete Ober Advancer Mercantiles*, або ж *СНОАМ*. Українські перекладачі вдало обрали стратегію адаптації цієї назви – *Добропорядний Альянс Прогресивних Торгівців*, або ж *ДАПТ*, – передавши латино-французьке походження назви українськими

словами іншомовного походження та зберігши зміст, легкість вимови аббревіації і навіть одну голосну, присутню в оригіналі – *A*. Тут варто згадати і про адаптивний переклад книги *Orange Catholic Bible (OC Bible)*, яка українською звучить як *Оранжистська Католицька Біблія (О. К. Біблія)*, а не *Оранжева* чи *Помаранчева*, що надає назві більшої ваги та передає релігійну сутність книги, однак зберігає асоціації з кольором. Не оминув адаптації зі збереженням релігійних асоціацій і найбільший мешканець пустелі – *піщаний хробак (sandworm)*, або ж *Творець (Maker)*, великий *Шай-Хулуд (Shai-Hulud)*. Дитинчат піщаного хробака українські перекладачі відтворили за аналогією – *little makers* – *маленькі творці*.

Говорячи про збереження асоціацій при перекладі артлангізмів, не можу не згадати найдорожчу речовину у всесвіті Дюни – *spice*. В українському перекладі цей артлангізм не має подвійного значення (англійською *spice* означає і спеції, і різновид наркотичних речовин), а глибоко прив'язаний до асоціацій зі Сходом – *прянощі*. У тексті роману також зустрічаємо інший артлангізм на позначення цієї речовини, що має французьке походження, – *melange*, який українською транскодовано як *меланж*. Через те, що обидва терміни взаємозамінні, А. Пітик та К. Грицайчук мали більше простору для перекладацьких маневрів, чим вони і скористалися, зокрема, при перекладі артлангізму *pre-spice mass* – *премеланжева маса*. До речі, ще одним адаптивним перекладом, що породжує глибші асоціації зі Сходом, проте не зберігає подвійність сенсу, закладену автором⁵, є переклад артлангізму *dune men* – *люди барханів*, до якого було застосовано стратегію конкретизації, а не калькування – *люди дюн*.

Найбільш показовими прикладами адаптивного перекладу, однак, є відтворення артлангізмів, що стосуються життя та виживання в пустелі, звичних для *фрименів (Fremen)*. Якщо назву цього народу перекладачі вирішили

⁵ *Dune men* не лише як люди дюн, люди пустелі, а ще й як істинні, корінні мешканці планети Дюна.

транскодувати, скориставшись тим, що англійський звук [ɛ] співзвучний і з українським *e*, і з *u*, то місце зборів фрименів у часи небезпеки – *sietch* – вони позбавили іншомовних нашарувань⁶ та переклали як *січ*. Звідси сформувалася стратегія адаптивного перекладу і назви зібрання вождів фрименів – *Gathering* – *Рада Старійшин*, й інших культурно-побутових понять: «січові фримени шикуються в чоти замість зводів і ховаються в криївках замість простих схованок» [17]. Переклад артлангізмів, що позначають прилади та інші пристосування для виживання в пустелі, також є ще одним прикладом адаптивного перекладу. Більшість лексичних одиниць із зазначеного семантичного поля побудовані шляхом зрощення слів або їх окремих морфем: *filt-plug*, *fremkit*, *replit*, *stillsuit*, *stilltent*, *watertube*, *windtrap*, *crysknife*, *sandsnork* тощо. Френк Герберт послуговувався цим способом словотвору і при вигадуванні артлангізмів галаху, як-от *fanmetal*, *lasgun*, *cutteray*, *glowglobe*, *sandcrawler* тощо. Українські перекладачі застосовували такі стратегії перекладу цих лексичних одиниць: 1) метод калькування, що повністю реплікує спосіб творення оригінального артлангізму (*glowglobe* [glow+globe] – світлокуля, *stilltent* [distillation=>still+tent] – дистилент [дистиляційний=>дисти+тент], *crysknife* [kris=>crys+knife] – крис-ніж [крис+-+ніж]); 2) метод калькування із застосуванням різного роду адаптації зі збереженням цілісності морфологічної будови (*fremkit* [Fremen=>frem+kit] – фримпакет [фрименський=>фрим+пакет], *replit* [repairment=>rep+kit] – ремпакет [ремонтний=>рем+пакет], *stillsuit* [distillation=>still+suit] – дистикост [дистиляційний=>дисти+костюм=>кост], *fanmetal* [fan+metal] – віметал [віяло=>ві+метал], *lasgun* [laser=>las+gun] – лазеростріл [лазерна рушниця=>лазер+о+стріляти=>стріл], *watertube* [water+tube] – водотрубка [водна=>вод+о+трубка]); 3) метод калькування із застосуванням різного роду

⁶ Зокрема, російської *e*, що з'явилася у слові *sich* в англomовній літературі про козаків через російськомовні джерела, та французької *t*, що з'явилася через відсутність звуку *ч* у французькій мові, і, відповідно, його графічного позначення [17].

адаптації, однак без дотримання цілісності морфологічної будови (*filt-plug* [*filtration=>filt+-+plug*] – фільтраційний корок, *cutteray* [*cutter=>cutte+ray*] – різний промінь, *windtrap* [*wind+trap*] – вітрова пастка); 4) метод калькування поєднано із методом транскодування, часом зі збереженням словотвору (*sandcrawler* [*sand+crawler*] – піщаний краулер, *sandsnork* [*sand+snork*] – ніскошноркель [*нісок=>ніско+шноркель*]). Примітно, що перекладачі здебільшого застосовували однакову стратегію перекладу ідентичних морфологічних складових різних артлангізмів (напр. *stilltent* – *дистимент* та *stillsuit* – *дистикост*, *fremkit* – *фримпакет* та *replit* – *ремпакет*). Часом знаходимо і переважання адаптивного перекладу над методом калькування, на кшталт *inkvine* – *атраментова лоза*. У цьому випадку перекладачі створили прив'язку до минулого, адже атрамент – архаїчна назва чорнила, а також частково зберегли асоціації з червоним кольором, як у вина (*vine* – це саме виноградна лоза), який з'являється на тілі жертви при застосуванні цього інструменту.

Словоскладання Ф. Герберт застосовував і при творенні антропонімів. Наприклад, вождя фрименів автор назвав *Стілгаром* (*Stilgar*), склавши і видозмінивши слова *steel* – *сталь* та *guard* – *охоронець*. Складання слів, проте вже іншомовного походження, знаходимо і в імені небожа головного антагоніста роману *Фейда-Раути* (*Feud-Rautha*) – це ім'я походить від давньофранцузького *feide* ['фейд] – *війна, рейд, ворожнеча, помста* та фінського *rauta* ['раута] – *залізо*. Взагалі, Ф. Герберт досить ґрунтовно підходив до вибору імен персонажів і на лексичному, і на етимологічному рівні. Наприклад, ім'я головного антагоніста роману – *Владімір Харконнен* (*Vladimir Harkonnen*) – автор вибрав через жорстке для західного вуха звучання (російське *Vladimir* та фінське *Harkonnen*) та «совецький» дух [17], аби «відродити давні упередження» [38]. Як бачимо, і головний антагоніст, і його небіж мають в іменах спільну мову походження – фінську. Українські перекладачі вирішили зберегти закладену автором ідею та транскодували обидва імені за правилами транслітерації із мов походження, підкоряючись також віянням часу щодо транскодування імен з російської, які мають українські відповідники та/або усталені традиції перекладу

(саме тому *Владімір*, а не *Володимир*). Таку стратегію транскодування за етимологією артлангізмів А. Пітик та К. Грицайчук застосовували до більшості антропонімів, особливу увагу приділяючи онімам арабського походження: наприклад, *Otheut* має український відповідник *Усайм*.

Окремо варто виділити переклад топонімів та космонімів, що є лексичними одиницями і гахлаху, і фрименської. Усі топоніми та космоніми, що не містять у лексичному складі промовистих назв та/або географічних термінів, було транскодовано з урахуванням мови-донора (напр. *Gara Kulon* – *Гара Кулон*, *Giedi Prime* – *Г'еді Прайм*, *Hagal* – *Гатал*), у решті випадків зазначені артлангізми було адаптовано декількома способами: 1) до географічного або іншого наукового терміну, що міститься в онімі, було підібрано прямий відповідник, а решту лексем (якщо такі є) адаптовано та/або транскодовано, в окремих випадках застосовувалася транспозиція (напр. *Plastic Basin* – *Гінсовий басейн*, *N. Pole* – *Північний полюс*, *Habbanya erg* – *ерг Хаббанія*, *Mt. Idaho* – *гора Айдаго*, *Sihaya Ridge* – *хребет Сіхая*); 2) до артлангізму було застосовано метод калькування, часом із застосуванням транспозиції (напр. *Pasty Mesa* – *Бліда Меса*, *Funeral Plain* – *Погребна рівнина*, *False Wall-W* – *Західна Несправжня Стіна*, *Cave of Birds* – *Печера Птахів*, *Hole-in-the-Rock* – *Дірка в Скелі*); 3) артлангізм було повністю адаптовано, часом із застосуванням транскодування (напр. *Imperial Basin* – *Імперська котловина*, *Sietch Tabr* – *січ Табр*, *Polar Sink* – *Полярна Западина*, *Wormline* – *Межа Хробака*). Такої ж стратегії перекладачі дотримувалися і при відтворенні загальних географічних понять-артлангізмів (напр. *Coriolis storm* – *коріолісова буря*, *graben* – *грабен*, *drum sand* – *барабанні піски*, *yali* – *ялі*, *selamlik* – *саямлік* тощо). Однак зустрічаються і певні непослідовності: *sink* як загальне географічне поняття перекладено як *низькоділ*, але *Polar Sink* – як *Полярну Западину*. Відповідь на цю розбіжність знаходимо в тлумаченні зазначених понять у Додатку 6 (позиції 341 та 357): це два різні поняття, найменовані однаковою лексичною одиницею.

Говорячи про космоніми, не можу не згадати правлячу силу в космосі всесвіту Дюни – *Spacing Guild*. Перекладачі адаптували цей онім, застосувавши

контекстуальний відповідник – *Гільдія Лоцманів*, на відміну від перекладачів кіноадаптації, які послуговувалися методом калькування – *Космічна Гільдія* [тут і далі приклади з 33; 10]. Обидва переклади є адекватними, адже артлангізм *Spacing* позначає як приналежність представників Гільдії до космосу, так і їхню головну роль – керування космічними кораблями (звідси і *Лоцманів*) та навігація під час космічних подорожей. Однак вважаю переклад *Космічна Гільдія* більш репрезентативним, зрозумілим і звичним реципієнтам.

Зупинімося детальніше на артлангізмах кіноадаптації «Дюни» Дені Вільнева, точніше, першої частини цієї кіноадаптації. У фільмі присутні не лише окремі лексичні одиниці, а й цілі фрази артлангами Герберта та їх осучасненими версіями. Розробленням мов для «Дюни», включно з їх графічним вираженням та текстами до саундтреків, займався лінгвіст Девід Пітерсон, відомий завдяки своїм конлангам у телесеріалі «Гра Престолів». Фрименська та чакобса – дві мови, яким приділено найбільше уваги у кінострічці як на мовленнєвому (озвучені фрази) і звуковому (саундтреки), так і на графічному рівні (різноманітні написи та тексти). Галах же присутній лише у графічному вираженні, який, однак, озвучується сучасною англійською мовою (записка Лікаря Юе [33; 10]). Також у фільмі представлена мова сардаукарів, яка лише побіжно згадується у тексті роману Герберта. У фільмі ця мова звучить у саундтреках та лунає з вуст акторів (усі вимовлені фрази мають субтитри). Варто зазначити, що кінострічка містить також дві жестові мови – бойову мову Атрідів та фрименську жестову мову, перша з яких субтитрується. Щодо субтитрування, то воно не завжди присутнє в оригіналі, а тому – і в перекладі. Перекладом українською мовою, а саме дублюванням та субтитруванням фільму «Дюна. Частина перша» займалася студія «Postmodern», яка перекладала і кінотрилогію Пітера Джексона «Хоббіт». Зауважу, що переклад артлангізмів «Дюни», на відміну від «Гобіта», у фільмі майже не відрізняється від книжкового, однак є декілька моментів, на яких я би хотіла зупинитися.

По-перше, необхідно виділити часткову відсутність єдності дубляжу та субтитрів, що виражається як у перекладі артлангізмів-онімів, так і артлангізмів-

загальних понять. Зокрема, це стосується перекладу релігійного ймення головного героя – *Mahdi*. Дубляж збігається з книжковим перекладом – *Магді*, а от в субтитрах знаходимо транскодування *Махді*, що є не зовсім правильним фонетично. Інший титул, проте бене-гессеритський, також має непослідовність перекладу: *Truthsayer* у дубляжі збігається із книжковим варіантом перекладу – *Правдомовиця*, однак у субтитрах знаходимо переклад *провидиця*, ще й з маленької літери. Також існує непослідовність і в самому дубляжі, що не є зумовленою обмеженнями цього виду перекладу. Наприклад, на початку фільму зазначається, що космічними подорожами керують *Guild Navigators* – *Лоцмани Гільдії*, однак далі ці ж *Guild Navigators* стають *Гільдієрами-Навігаторами*. Обидва випадки вживання цього артлангізму не вимагають ліпсинку, тобто, вкладання слів у міміку акторів. Ще одним показовим прикладом є переклад корінних мешканців пустелі – *фрименів (Fremen)* – які в українському дубляжі то *фримени*, то *фремени*. Похідні від цього артлангізму (прикметники, іменники, що містять деякі морфеми зазначеного артлангізму тощо) також не мають послідовного перекладу.

По-друге, переклад деяких онімів не збігається з книжковим варіантом перекладу, в той час, як більшість артлангізмів звучать саме так, як і на сторінках українського видання роману. Зокрема, це стосується транскодування антропоніму *Thufir Hawat* – *Суфір Хават*, а не *Зуфір Хават*, теоніму *Lisan al-Gaib* – *Лісан аль-Гаїб*, а не *Лісан аль-Гайб*, та оніму *House of Corrino* – *Дім Коріно*, а не *Дім Коррино*. Як бачимо, перекладачі у цих випадках брали за основу англійський оригінал, а не мову-донора, і тому припустилися деяких неточностей. І якщо *Суфір Хават* є можливим тлумаченням походження імені героя, то транслітерація *Коріно* не викликає закладених автором асоціацій із давньогрецьким містом Коринф, а транскодування *Лісан аль-Гаїб* містить фонетичну неточність, адже, як я зазначала раніше, правильно транскодувати цей теонім через літеру *z*. Також відрізняється переклад топоніму *Shield Wall*: хоча перекладачі обрали однакову стратегію адаптації шляхом часткового калькування, однак відтворення цього артлангізму різне – *Щит-Стіна* (фільм)

та *Оборонна Стіна* (книга). Поясненням такого вибору відповідника для дубляжу може бути ліпсинк, до якого необхідно було вдатися перекладачам при роботі над цим фрагментом фільму.

По-третє, переклад загальних понять-артлангізмів також дещо відрізняється від книжкового. Часом це незначні відмінності, як-от переклад терміну *hunter-seeker* без застосування транспозиції – *шукач-мисливець*, а не *мисливець-шукач* (зміна необґрунтована ліпсинком), або артлангізму *stillsuit* – *дисткостюм* замість *дистикоста* (зміна може бути обґрунтована ліпсинком). А часом, хоч ці відмінності і незначні, вони псують загальне сприйняття наративу: наприклад, фрименське поселення *sietch* у фільмі має чоловічий рід і звучить як *сітч*, на противагу книжковому варіанту жіночого роду *січ*.

Варто зазначити, що деякі відмінності книжкового перекладу і дубляжу є прикладами вдалих перекладацьких рішень студії «Postmodern», як-от відтворення артлангізму *sandwalk*: у тексті роману його було нейтралізовано – піщана хода, а у фільмі адаптовано з дотриманням методу словотвору оригіналу – словоскладання – *ніскохід*. Також необхідно виділити переклад артлангізму *fremkit* – *фремкомплект*, який хоч і є частковим прикладом непослідовності перекладу мешканців пустелі *фрименів-фременів*, однак є кращим варіантом перекладу другої частини слова – *kit* – *комплект*. Цю ж стратегію можна було б застосувати і до артлангізму *repkit* – *ремкомплект* замість книжкового *ремпакета*. Окремо варто відмітити і винахідливість перекладачів студії «Postmodern», які відтворили напівартлангізм *desert boots* не методом калькування – *пустельні черевики* – а адаптивним методом у поєднанні зі словоскладанням – *ніскоступи*. *Sand compactors*, які є, вочевидь, видозміненим артлангізмом Герберта *static compaction tool* (*статичний ущільнювач* [35; 7]), також були вдало адаптовані як *ніскопреси*.

Необхідно виокремити той факт, що більшість фраз та вигуків фрименською, мовою чакобса та мовою сардаукарів були субтитровані, але не дубльовані, за винятком тих синтаксичних та лексичних одиниць, які не мають навіть англійських субтитрів. У перекладі субтитрів знаходимо такі

перекладацькі методи у різному поєднанні, як дослівний переклад і транспозиція (*Ishi gishi (фрименська) – I recognized you – Я тебе впізнав*), адаптація, вилучення і граматична модуляція (*Na ! Shaduka, ki ukabaade (мова сардаукарів) -No ! We are the Sardaukars. The Emperor's blades – Ми сардаукари. Армія імператора*), розвиток сенсу й антонімічний переклад (*жести бойової мови Атрідів – We are not alone – Тут хтось є*) та інші. Також кінострічка містить низку позаперекладних елементів вигаданими мовами, як-от різноманітні наскельні написи, каліграфічне письмо у книгах, документах та записках, пісні-саундтреки.

2.3. Послідовність перекладів артлангу у традиційних та мультимодальних текстах вигаданих всесвітів

Проблема непослідовності перекладу артлангізмів одного художнього світу актуальна як ніколи в еру цифрових технологій, адже наразі артланги художніх світів наразі мають більшу вагу в контексті репрезентації цих вигаданих всесвітів саме в мультимодальних, а не традиційних текстах. Проте повне збереження однакового відтворення складових артлангів у друкованих текстах та їх різноманітних адаптаціях неможливе через низку перекладацьких та позаперекладацьких чинників.

Як зазначалося у підрозділі 2.1.3., переклад артлангів апріорного типу в екранізаціях майже не відрізняється від їх перекладу в друкованих текстах: основною стратегією є транскодування, у деяких випадках – адаптивне. В окремих випадках перед перекладачем постає завдання транскрибувати цілі фрази вигаданими мовами з урахуванням специфіки української фонетики задля озвучення їх акторами дубляжу. При субтитруванні синтаксичних одиниць артлангів перекладач покладається на наявні англомовні субтитри, а не на текст вигаданою мовою, тому вибір перекладацьких стратегій та методів значно ширший.

Під час перекладу апостеріорних артлангів постає більше перекладацьких викликів, зумовлених специфікою аудіовізуального перекладу. Зокрема, у

дубляжі – це потреба у дотриманні тривалості на наповненості реплік, особливо при перекладі кадрів, що вимагають ліпсінку. У такому виді перекладу частіше застосовується прийом транскодування артлангізмів, що поєднують апіорний та апостеріорний тип творення, особливо це стосується онімів. При перекладі артлангізмів апостеріорного типу ці обмеження у кількості морфем та вимоги присутності звуків певного типу творення безпосередньо впливають на вибір україномовного відповідника, який може не співпадати із книжковим перекладом, де вимоги щодо розміру та наповнення артлангізму-відповідника не такі суворі. При субтитруванні також існує певна обмеженість у довжині фрази, що також впливає на вибір перекладацької стратегії. Однак цей вид аудіовізуального перекладу наближений до письмового, тому тут можливе використання книжкового відповідника артлангізму. В озвученні теж є можливість використання книжкового відповідника, адже у цьому виді аудіовізуального перекладу є обмеження щодо тривалості фрази (і то не завжди), а ліпсінк не вимагається.

Проте часом деякі відмінності не є обґрунтованими специфікою аудіовізуального перекладу та, радше, скидаються на прорахунки перекладачів. Зокрема, це стосується непослідовності перекладу одного і того ж артлангізму в межах одного мультимодального тексту, як-от зазначені приклади у підрозділі 2.2.2. Це часом виражається і у свідомому невикористанні існуючих в українському перекладі відповідників артлангізмів, як-от зазначена в підрозділі 2.1.3. різниця перекладу терміну *hobbit*, що є складовою також і назви другої кінотрилогії Пітера Джексона. Пояснення таких перекладацьких рішень може лежати не в площині хиб перекладачів, а у вимогах щодо перекладу екранізацій, накладених замовниками перекладацьких послуг, та в правовій площині, зокрема, авторському праві, праві власності, ліцензіях тощо. І якщо деякі правовласники юридично поширюють свій вплив на всі продукти, пов'язані з їхнім художнім всесвітом, чим спрощують роботу перекладачам, то інші обмежуються лише певним колом впливу, породжуючи юридичні та, як наслідок, перекладацькі колізії. Наприклад, усі продукти із брендом *Harry Potter*

так чи інакше належать за авторським правом Джоан Роулінг, яка «схвалила» український переклад «Гаррі Поттера», здійснений Віктором Морозовим, і саме тому в подальших українських перекладах фільмів та інших мультимодальних текстів поттеріани за домовленістю з видавництвом «Абабагаламага» ми можемо почути славнозвісні акценти, фрази та, зокрема, відповідники оригінальних артлангізмів. Проте перекладачам екранізації «Гобіта» пощастило менше: перед ними правовласники поставили вимогу зберігати великий відсоток оригінальності в перекладі.

Така ситуація не сприяє вирішенню проблеми послідовності перекладів артлангів вигаданих світів, яка напряду впливає на сприйняття художніх творів реципієнтами, адже в умовах сьогодення при ознайомленні із тим чи іншим художнім світом більшість надає перевагу мультимодальним текстам, а не традиційним. Тобто, в сучасних реаліях пересічний українець спочатку подивиться фільм, а тоді, якщо кінострічка сподобається, прочитає книгу. Таким чином, в уяві українських реципієнтів закріплюється зв'язок між артлангізмами та їх перекладами у кінофільмах та їх подальших мультимодальних наслідках: інтернет-обговореннях, мемах, товарах мерчандайзингу тощо, а не з перекладом артлангізмів у друкованих текстах. Саме тому необхідно дотримуватися послідовності при перекладах художніх світів, аби не створювати дихотомію та не погіршувати сприйняття реципієнтами. Однак часто це, на жаль, унеможлиблюється юридичними та управлінськими, а не перекладацькими причинами.

Висновки до розділу 2

Аналіз перекладів артлангів Дж. Р. Р. Толкіна та Ф. Герберта довів, що вибір перекладацької стратегії залежить від типу творення артлангів та/або окремих артлангізмів. Зокрема, ельфійські мови Толкіна – квенья та синдарин є апріорними мовами, тому основною стратегією українських перекладачок друкованих творів є очуження, що виражається у переважному методі транскодування. Кгуздул і чорномова теж є апріорними артлангами, тому їх

відтворення також базується на транскодингу. Вестрон, або ж загальнолюдська мова, – це апостеріорний артланг, до якого автор застосував художній прийом «перекладу», тому артлангізми цієї вигаданої мови та її діалекту – гобітської говірки – виражаються в промовистих онімах та часом загальних поняттях. Основною стратегією перекладу апостеріорних артлангів Толкіна є одомашнення, що виражається у методі адаптації, калькуванні, а також заміні реалій.

Перекладачі кінотрилогій П. Джексона також застосовували метод транскодування при дублюванні мов апріорного типу: квенї, синдарину, кгуздулу, чорномови. Субтитрування артлангів відбувалося за допомогою мови-посередниці – англійської, а отже перекладачі обирали стратегію на основі мови-посередниці, а не артлангу. Деякі переклади онімів вестрону відрізняються від українських книжкових відповідників, що зумовлено як специфікою аудіовізуального перекладу, так і позаперекладацькими факторами.

Для окремих артлангів притаманне поєднання двох типів творення – апріорного та апостеріорного. Цю тенденцію ми спостерігаємо в артлангах Ф. Герберта, хоч основним типом творення його вигаданих мов – галаху та фрименської – є апостеріорний. При виборі стратегії перекладу українські перекладачі друкованих творів опиралися на мову походження окремих артлангізмів, а тому загальна стратегія перекладу артлангів апостеріорного типу – це балансування між одомашненням та очуженням. Зокрема, артлангізми з такими мовами-донорами, як арабська, перська, турецька, навахо, латина, грецька, романські та слов'янські мови, були відтворені методом транскодування з опорою на правила транскодування із мови-донора, за винятком тих артлангізмів, лексичні складові яких мають українські відповідники (це стосується і промовистих онімів). Артлангізми, створені шляхом використання лексико-граматичних складових англійської мови, відтворювалися шляхом калькування, підбору контекстуальних відповідників та адаптації. Необхідно зауважити, що в українському перекладі спостерігається тенденція адаптивного

транскодування, що помітно в граматичній будові українських відповідників та їхній семантиці.

При дублюванні та субтитруванні кіноадаптації «Дюни» Д. Вільнева перекладачі в більшості послуговувалися книжковими відповідниками, однак у спорадично спостерігається розбіжність у відтворенні артлангізмів, зумовлена як перекладацькими факторами (необхідність ліпсинку, брак часопростору або перекладацька похибка), так і позаперекладацькими факторами (вимоги замовників перекладацьких послуг, авторське право, ліцензії).

Основною причиною відсутності послідовності при перекладі артлангів одного художнього всесвіту у друкованих та мультимодальних текстах є позаперекладацькі чинники, зокрема, авторське право та вимоги замовників перекладацьких послуг. Проте при відтворенні артлангів вторинних продуктів художнього світу – мультимодальних текстів – важливо враховувати проблему послідовності перекладу вигаданих мов, адже, як ми з'ясували, саме мультимодальні тексти мають більший вплив на реципієнта, аніж традиційні.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У цій роботі досліджувалися особливості відтворення артлангів українською мовою в друкованих та мультимодальних текстах на основі вигаданих мов художніх світів Джона Рональда Руела Толкіна та Френка Герберта. У процесі дослідження було зроблено наступні висновки.

Артланг, або вигадана мова, – це штучна мова, сконструйована автором для певного художнього світу задля виконання естетичної, а також комунікативної, експресивної, культурно-репрезентативної та етноідентифікаційної функції. Існує два способи творення артлангів – апріорний, що надає перевагу формі над змістом, та апостеріорний, що черпає свої складові із мов-донорів. Поєднання обох типів творення знаходимо в артлангах-мікстах. Таким чином, при перекладі артлангізмів будь-якого типу творення необхідно враховувати також прагматичну складову артлангу: існує переважання форми над змістом чи змісту над формою.

Сучасні твори у жанрі фентезі та наукової фантастики (як літературні, так і мультимодальні) не обходяться без використання безеквівалентної лексики, а зокрема, унікальних онімів, промовистих назв, специфічних термінів та фраз вигаданою мовою. Вся зазначена лексика зазвичай є частиною того чи іншого артлангу, який може бути як повністю розробленим, так і складатися лише із десятка лексем. Це ставить неабиякі виклики перед перекладачем, зокрема, коли структура артлангізму ґрунтується на декількох природних мовах.

Артланги Дж. Р. Р. Толкіна є ретельно розробленими, структурованими і описаними та мають переважно апріорний характер (квенья, синдарин, а також кгуздул та чорномова). Найоптимальнішою перекладацькою стратегією їх відтворення є форенизація, або очуження, та метод транскодування, що опирався на інформацію від автора щодо артлангів та їх відтворення. Стратегії перекладу апріорних артлангів Толкіна не відрізнялися у друкованих та мультимодальних текстах. Відповідно, при перекладі артлангів і в друкованих, і в мультимодальних текстах, які мають безпосередні нотатки та роз'яснення від

автора/ів, варто слідувати за цим вказівками, що певною мірою полегшують вибір перекладацьких методів та загальної стратегії.

При аналізі перекладів апостеріорних артлангів Дж. Р. Р. Толкіна було виокремлено різницю у виборі стратегії перекладу артлангізмів-онімів: у друкованих текстах перекладачі обрали стратегію доместикації, або одомашнення, та такі перекладацькі методи, як адаптація, калькування, підбір контекстуальних відповідників, генералізація, конкретизація та заміна реалій; у мультимодальних текстах перекладачі надали перевагу балансуванню між стратегією одомашнення та очуження через специфіку аудіовізуального перекладу (потреба ліпсинку, брак часопростору тощо, а також позаперекладацькі фактори, як-от вимоги замовників перекладацьких послуг), тому серед перекладацьких методів знаходимо транскодування (переважно антропонімів), калькування і підбір контекстуальних відповідників.

Грунтовне дослідження артлангів Френка Герберта на основі розробленої термінологічної бази художнього всесвіту «Дюни» виявило, що найбільш розроблені артланги автора – галах і фрименська – мають апостеріорний характер і численні мови-донори, як-от арабська, навахо, латина, чакобса (мова, що траплялася на Кавказі), ацтекський діалект науатль, грецька, перська, ост-індійська, турецька, фінська, староанглійська, а також романські та слов'янські мови. При перекладі артлангів такого типу творення варто враховувати мову-донора окремого артлангізму, а тому загальна стратегія відтворення апостеріорних артлангів повинна враховувати фонетичну і морфологічну будову артлангізму, його семантику та прагматичну функцію в тексті. Аналіз українського перекладу артлангів Ф. Герберта у друкованих текстах засвідчив, що основними перекладацькими методами є транскодування з урахуванням мови походження артлангізму (60,8%), а в окремих випадках – адаптивне (4,8% від 60,8%), калькування (28%), адаптація (16,6%), підбір прямого еквіваленту (15,6%). Також спостерігається застосування транспозиції, розвитку сенсу та методу підбору контекстуального еквіваленту.

При перекладі артлангізмів Ф. Герберта в мультимодальних текстах спостерігається деяка непослідовність використання книжкових відповідників, яка пояснюється як перекладацькими (перекладацька похибка, специфіка аудіовізуального перекладу, зокрема, потреба ліпсинку і брак часопростору), так і позаперекладацькими факторами (вимоги замовника послуг щодо дотримання оригінальності перекладу, авторське право, ліцензії). Основними методами перекладу апостеріорних артлангів у мультимодальних текстах є транскодування (адаптивне та з урахуванням мови походження артлангізму), калькування, адаптація та підбір контекстуальних і прямих еквівалентів.

Отже, під час процесу перекладу артлангів як апіорного, так і апостеріорного типу у друкованих і мультимодальних текстах перекладач здійснює своєрідну реконструкцію вигаданих мов засобами мови перекладу, у нашому випадку – засобами української мови, з урахуванням усіх особливостей творення зазначених артлангів на усіх рівнях (фонетичному, морфологічному, семантичному, синтаксичному, етимологічному, стилістичному, функціональному, прагматичному), а також специфіки перекладу того чи іншого виду тексту. Основною причиною існування непослідовності перекладу артлангів у межах одного художнього світу є позаперекладацькі чинники, подолання яких залежить не від перекладачів, а знаходиться на юридичному та управлінському рівні.

Проблематика артлангів вимагає особливої уваги та подальшого вивчення з перспективи перекладознавства, оскільки ці мови мають унікальну лінгвістичну структуру обмежену лише авторською уявою та сягають у позамовні культурні контексти фантастичних та фентезійних світів. Артланги створюють автентичну атмосферу, дають можливість заглибитися у вигадані всесвіти, розширюють межі мовної творчості. Перспективи досліджень перекладу артлангів вбачаються у подальшому вивченні, узагальненні та систематизації стратегій, методів та способів відтворення вигаданих мов, що дозволяють зберегти особливості та естетику артлангів в рамках різних текстів – літературних, кіно- та відеоігрових, що складають цілі всесвіти.

SUMMARY

Hoshovska K. I. Artificial Languages in Ukrainian Translations (Based on Fantasy Worlds of J. R. R. Tolkien and F. Herbert). — Qualification research paper, manuscript.

Graduation Thesis prepared for the Bachelor's Degree in 035.041 Philology — Translation from English and the Second Western European Language. — Taras Shevchenko National University of Kyiv — Kyiv, 2023. — 109 p.

The analysis of recent studies on the translation of artificial languages in artistic discourse has demonstrated an increasing interest among researchers in the translational aspect of artistic languages, commonly referred to as artlangs. This interest arises from the recognition of their inherent heterogeneity and the persistent challenges that remain unresolved in this domain. Therefore, the primary objective of this thesis is to examine the distinct characteristics involved in the reproduction of artlangs in Ukrainian translations. The aim is to investigate the specificities of translating artlangs into Ukrainian and identify the principal approaches and techniques for translating fictional languages of diverse types and structures, taking into account the particular type of artistic discourse involved.

The research carries academic novelty as it represents the first comprehensive study of the translations of J. R. R. Tolkien's and F. Herbert's artlangs in both literary works and multimodal texts, resulting in a thorough analysis from the point of view of the adequacy of their translation, taking into account intra- and extralingual factors, as well as the cultural specifics of the target audience, and by highlighting the ways and approaches to the translation of fictional languages and their individual components.

The first chapter of the research determines the essence and characteristics of the artlang phenomenon from a translation studies perspective, outlines the linguistic and non-linguistic aspects of artlang translation and compares the process of artlangs' translation to the process of reconstruction. By the way of exploring the notion of artlang, it was established main strategies of artlangs' translation, based on the type

and way of artlang's creation, its peculiar features, form of expression and pragmatic functions.

The second chapter of the research characterizes the features of J. R. R. Tolkien's and F. Herbert's fictional languages, singles out the main translation challenges they pose, investigates the strategies chosen by Ukrainian translators for the translation of various types of artlangs in J. R. R. Tolkien's and F. Herbert's literary works and their screen adaptations and conducts a comparative analysis of the Ukrainian translation of J. R. R. Tolkien's and F. Herbert's artlangs with the original expression in printed and multimodal texts. By performing a complex comparative analysis and examining the consistency in the Ukrainian translations of artlangs of J. R. R. Tolkien's and F. Herbert's artistic worlds, the main translational and extra-translational challenges and their possible solutions while translating artlangs were determined. Thus, this chapter of the research singles out the main specifics, general trends and approaches to the translation of artlangs that are similar in structure and expression to the fictional languages of J. R. R. Tolkien and F. Herbert.

In the course of completing the tasks designed to reach the goal of this thesis it was concluded that during the process of translating artlangs of various types in printed and multimodal texts, the translator performs a reconstruction of fictional languages by the means of the target language, in our case – by the means of the Ukrainian language, taking into account all the features of artlangs' creation at all levels (phonetic, morphological, semantic, syntactic, etymological, stylistic, functional, pragmatic), as well as the specifics of the translation of literary and/or multimodal texts. It was singled out that the main reason for the existence of inconsistency in the artlangs' translation within the same artistic world is extra-translational factors, the overcoming of which does not depend on translators, but lies in the legal and administrative areas.

The issue of artlangs requires special attention and further study from the perspective of translation studies, since these languages have a unique linguistic structure limited only by the author's imagination and reach into extra-linguistic cultural contexts of fantastic and fantasy worlds. Artlangs create an authentic

atmosphere, give an opportunity to delve into fictional universes, expand the boundaries of linguistic creativity. The perspectives of artlang translation research are seen in the further study, generalization and systematization of strategies, methods and ways of fictional languages' recreation, which allow to preserve the distinctive characteristics and aesthetics of an artlang within the framework of various texts – literary, film and video game ones, which collectively constitute entire fictional universes.

Key words: literary translation, audiovisual translation, fictional languages, multimodality, fiction, artlangs, J.R.R. Tolkien, F. Herbert.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бардуго, Л. Руїна та відновлення. Книга 3. Переклала з англійської Єлена Даскал. – Харків : Віват, 2022. ISBN9 78-617-12-9801-9 – 352 с.
2. Бардуго, Л. Шістка воронів. Переклала з англійської Єлена Даскал. – Харків : Віват, 2022. ISBN 978-617-690-717-6 – 352 с.
3. Власні назви (оніми) / Л. Т. Масенко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-35126>
4. Володар пернів: Братство перня [Розширена версія] / авт. сценарію Френ Волш, Філіпа Бойенс, Пітер Джексон; режисер Пітер Джексон; українською мовою озвучено студією Омікрон на замовлення HURTOM.COM, 2013. New Line Cinema, WingNut Films, 2001 – 228 хв.
5. Володар пернів: Дві вежі [Розширена версія] / авт. сценарію Френ Волш, Філіпа Бойенс, Пітер Джексон; режисер Пітер Джексон; українською мовою озвучено студією Омікрон на замовлення HURTOM.COM, 2013. New Line Cinema, WingNut Films, 2002 – 235 хв.
6. Володар пернів: Повернення короля [Розширена версія] / авт. сценарію Френ Волш, Філіпа Бойенс, Пітер Джексон; режисер Пітер Джексон; українською мовою озвучено студією Омікрон на замовлення HURTOM.COM, 2013. New Line Cinema, WingNut Films, 2003 – 263 хв.
7. Герберт Ф. Дюна : роман ; передм. Б. Герберта ; пер. з англ. А. Пітика й К. Грицайчук. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. ISBN 978-617-12-2554-1– 656 с. : іл.
8. Герберт, Ф. Бог-Імператор Дюни: роман ; пер. з англ. Н. Михаловської, – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2020. ISBN 978-617-12-8130-1 – 512 с.
9. Дюна / авт. сценарію Девід Лінч; режисер Девід Лінч; пер. з англ. телеканалу «2+2». Dino De Laurentiis Corporation, 1984 – 137 хв.

10. Дюна / авт. сценарію Ерік Рот, Джон Спайтс, Дені Вільнев; режисер Дені Вільнев; дубляж і субтитри студії «Postmodern», 2021. Legendary Pictures, 2021 – 155 хв.
11. Корольова Н.О. Мова як засіб відображення національної ментальності. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Луцьк, 2017. № 3(52). – 36-41 с.
12. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр "Академія", 2001. – 368 с. (Альма-матер). Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kocherhan_Mykhailo/Vstup_do_movoznavsta.pdf
13. Матвеева С. Лінгвістична реконструкція когнітивних структур у термінознаках. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. – Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020. – Вип. 28. Том 2. – 72-78 с.
14. Обговорення за темою «Dune» на онлайн-ресурсі «Reddit». Режим доступу: <https://www.reddit.com/r/dune/>
15. Орвелл, Дж. 1984. Переклад з англійської Віктор Шовкун. – Видавництво Жупанського, 2015. ISBN 978-966-2355-57-4 – 312 с.
16. Петрова Озель Л. П. Власні назви: культурно-репрезентативна функція (теоретичні зауваження). Філологія початку ХХІ сторіччя: традиції та новаторство : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 30 вересня – 1 жовтня 2022 р., м. Київ. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2022. С. 28-31
17. Пітик, А., Пітик, К. «Дюна» Френка Герберта: арабізми та козацька січ. Передрук з журналу «Світ Фентезі» №1 (25) 2018. Режим доступу: <https://svitfantasy.com.ua/articles/2021/diuna-frenka-herberta-arabizmy-ta-kozatska-sich.html>
18. Ребрій І. М. Артланг як втілення образу фантастичного світу в оригіналі й перекладі (на матеріалі лапінської мови Р. Адамса) / І. М. Ребрій // Науковий

вісник Херсонського державного університету. Серія : Перекладознавство та міжкультурна комунікація. – 2018. – Вип. 1(2). – С. 148-152. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvxdupmk_2018_1\(2\)_31](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvxdupmk_2018_1(2)_31).

19. Ребрій, І. М. (2018). Функціональні та лінгвосеміотичні чинники іншомовного відтворення артлангів. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов, (87), 152-160. – Режим доступу: <https://doi.org/10.26565/2227-8877-2018-87-19>

20. Толкін, Дж. Р. Р. Володар Перснів. Частина друга: Дві вежі / Переклала з англійської Катерина Оніщук. Львів: Видавництво «Астролябія», 2013. ISBN 978-617-664-023-3 – 576 с.

21. Толкін, Дж. Р. Р. Володар Перснів. Частина перша: Братство Персня / Переклала з англійської Катерина Оніщук. – Львів: Видавництво «Астролябія», 2013. ISBN 978-617-664-022-6 – 704 с.

22. Толкін, Дж. Р. Р. Володар Перснів. Частина третя: Повернення короля / Переклала з англійської Катерина Оніщук. – Львів: Видавництво «Астролябія», 2013. ISBN 978-617-664-024-0 – 704 с.

23. Толкін, Дж. Р. Р. Гобіт, або Туди і звідти / Переклала з англійської Олена О'Лір. 5-те видання. – Львів: Видавництво «Астролябія», 2017. ISBN 978-617-664-115-5 – 384 с.

24. Хоббіт. Битва п'яти воїнств/ авт. сценарію Френ Волш, Філіпа Бойєнс, Пітер Джексон, Гільермо дель Торо; режисер Пітер Джексон; дубляж та субтитри студії «Postmodern», 2012. New Line Cinema, Metro-Goldwyn-Mayer Pictures, WingNut Films, 2012 – 144 хв.

25. Хоббіт. Несподівана подорож / авт. сценарію Френ Волш, Філіпа Бойєнс, Пітер Джексон, Гільермо дель Торо; режисер Пітер Джексон; дубляж та субтитри студії «Postmodern», 2012. New Line Cinema, Metro-Goldwyn-Mayer Pictures, WingNut Films, 2012 – 169 хв.

26. Хоббіт. Пустка Смога / авт. сценарію Френ Волш, Філіпа Бойєнс, Пітер Джексон, Гільермо дель Торо; режисер Пітер Джексон; дубляж та субтитри

- студії «Postmodern», 2012. New Line Cinema, Metro-Goldwyn-Mayer Pictures, WingNut Films, 2012 – 161 хв.
27. Amram, T. (2015) Aglab Khazad: The Secret Language of Tolkien's Dwarves (T). Swarthmore College. Dept. of Linguistics. Retrieved from https://scholarship.tricolib.brynmawr.edu/bitstream/handle/10066/15353/Amram_the_sis_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y
28. Bardugo, L. *Ruin and Rising*. – New York : Henry Holt and Company, LLC, 2014. ISBN 9780805097122 – 432 p.
29. Bardugo, L. *Six of crows*. – New York : Henry Holt and Company, LLC, 2015. ISBN 978-1-62779-212-7 – 480 p.
30. Bullins, J. Black Speech and the acousmetre in the Lord of the Rings and Hobbit films. Presented at the Tolkien in Vermont Conference. University of Vermont, Burlington, USA. April 7th, 2018. Retrieved from https://www.academia.edu/36436998/Black_Speech_and_the_acousmetre
31. Carpenter, H., with Tolkien, C. *The letters of J. R. R. Tolkien*. London: George Allen & Unwin, 1981. ISBN 0-04-826005-3 – 463 p.
32. Coker, L.H. Tolkien's Linguistics: The Artificial Languages of Quenya and Sindarin. Proceedings of The National Conference On Undergraduate Research (NCUR) – University of North Carolina, Asheville, North Carolina – April 7-9, 2016 – 1242-1249 p.
33. *Dune: Part One* / Screenplay by Jon Spaihts, Denis Villeneuve, Eric Roth; Directed by Denis Villeneuve. Legendary Pictures, 2021 – 155 min.
34. Farrugia, L. M. (2018). Ónë tengwelë : Elvish and English sound symbolism and ethnocentrism in J.R.R Tolkien's constructed languages (T). University of British Columbia. Retrieved from <https://open.library.ubc.ca/collections/ubctheses/24/items/1.0368688>
35. Herbert F. *Dune : A Novel* / Frank Herbert. – New York : Ace, 2005. ISBN 978-0-441-01359-3 – 544 p.
36. Herbert, F. *God-Emperor of Dune: A Novel*. – London: Gollancz, 2003. ISBN 978-0-575-07506-1 – 454 p.

37. McNelly, W. E. *The Dune Encyclopedia*. New York: The Berkley Publishing Group, 1984. ISBN 0-425-06813-7 – 526 p. Retrieved from <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=9ac2a16a0b71a514b29def49a1d863447cd089c3>
38. O'Reilly, T. Frank Herbert. Frederick Ungar Publishing Co., Inc., 1981 (Out of print). Recited from <https://www.oreilly.com/tim/herbert/>
39. Orwell, G. *Nineteen Eighty-Four*. – London: Secker and Warburg, 1949. ISBN 9780436350078 – 328 p.
40. Parf Edhellen, веб-ресурс. Режим доступа: <https://www.elfdict.com/>
41. Podhorodecka, J. “Is lámatyáve a linguistic heresy? Iconicity in J.R.R. Tolkien's invented languages.” *Insistent Images*. Ed. Tabakowska. Amsterdam, The Netherlands: John Benjamins Publishing Company, 2007
42. *The Hobbit: An Unexpected Journey* / Screenplay by Fran Walsh, Philippa Boyens, Peter Jackson, Guillermo del Toro; Directed by Peter Jackson. New Line Cinema, Metro-Goldwyn-Mayer Pictures, WingNut Films, 2012 – 169 min.
43. *The Hobbit: The Battle of Five Armies* / Screenplay by Fran Walsh, Philippa Boyens, Peter Jackson, Guillermo del Toro; Directed by Peter Jackson. New Line Cinema, Metro-Goldwyn-Mayer Pictures, WingNut Films, 2014 – 144 min.
44. *The Hobbit: The Desolation of Smaug* / Screenplay by Fran Walsh, Philippa Boyens, Peter Jackson, Guillermo del Toro; Directed by Peter Jackson. New Line Cinema, Metro-Goldwyn-Mayer Pictures, WingNut Films, 2013 – 161 min.
45. *The Lord of the Rings: The Fellowship of the Ring [Extended Edition]* / Screenplay by Fran Walsh, Philippa Boyens, Peter Jackson; Directed by Peter Jackson. New Line Cinema, WingNut Films, 2001 – 228 min.
46. *The Lord of the Rings: The Return of the King [Extended Edition]* / Screenplay by Fran Walsh, Philippa Boyens, Peter Jackson; Directed by Peter Jackson. New Line Cinema, WingNut Films, 2003 – 263 min.
47. *The Lord of the Rings: Two Towers [Extended Edition]* / Screenplay by Fran Walsh, Philippa Boyens, Stephen Sinclair, Peter Jackson; Directed by Peter Jackson. New Line Cinema, WingNut Films, 2002 – 235 min.

48. Tolkien, J. R. R. The Hobbit or There and Back Again. Illustrated by Alan Lee. – London : HarperCollinsPublishers, 2008. ISBN-13 978-0-00-727061-3 – 389 p.
49. Tolkien, J. R. R. The Lord of the Rings. Part 1. The Fellowship of the Ring. – London: HarperCollinsPublishers, 2011. ISBN 978-0-261-10357-3 – 413 p.
50. Tolkien, J. R. R. The Lord of the Rings. Part 2. The Two Towers. – London: HarperCollinsPublishers, 2011. ISBN 978-0-261-10358-0 – 331 p.
51. Tolkien, J. R. R. The Monsters and the Critics: And Other Essays. – HarperCollins, 1997 – 240 p. - ISBN 9780261102637
52. Tolkien, J.R.R. "An Interview with J.R.R. Tolkien." Interview by Dennis Gerrold. Now Read On ... BBC Radio 4. Jan. 1971. Radio. Transcript
53. Tolkien, J. R. R. The Lord of the Rings. Part 3. The Return of the King. – London: HarperCollinsPublishers, 2011. ISBN 978-0-261-10359-7 – 434 p.
54. Wikipedia, веб-ресурс. Режим доступа: https://en.wikipedia.org/wiki/Artistic_language
55. Zhâburi, веб-ресурс. Режим доступа: <https://zhaaburi.wordpress.com/peter-jacksons-movies/>

ДОДАТКИ

Додаток 1

Таблиця 1. Приклади відтворення ельфійських фраз українською мовою в книжковій трилогії «Володар Перснів» Дж. Р. Р. Толкіна

Оригінал	Переклад	Коментар
Ai! laurië lantar lassí súrinen	Ай! Лауріє лантар лассі сурінен	квенья, пісня «Namárië»
Annón edhellen, edro hi amen! Fennas nogothrim, lasto beth lammen!	Аннон еделлен, едро гі аммен! Феннас ноготрім, ласто бет ламмен!	синдарин, заклинання Гандальфа для відкриття дверей в Морію
Et Eärello Endorena utúlien. Sinome maruvan ar Hildinyar tenn' Ambar-metta!	Ет Еарелло Ендоренна утулієн. Сіноме маруван ар Гільдіньяр тенн' Амбар-метта!	квенья, клятва Елендила по прибуттю до Середзем'я, яку повторив Арагорн на своїй коронації <i>Out of the Great Sea to Middle-earth I am come. In this place will I abide, and my heirs, unto the ending of the world</i> З Глибокого Моря до Середзем'я прибув я. У цьому місті житиму і я, і мої нащадки до кінця цього світу.
O Orofarnë, Lassemista, Carnimírië!	О Орофарне, Лассеміста, Карніміріє!	квенья, рядок з однойменної пісні, решта вестроном

Додаток 2

Таблиця 2. Приклади відтворення ентійської ельфійської українською мовою в книжковій трилогії «Володар Перснів» Дж. Р. Р. Толкіна

Оригінал	Переклад	Пояснення
Laurelindórenan lindelorendor malinornélion ornemalin'	Лауреліндоренан лінделорендор малінорнеліон орнемалін	ентійська квенья, цю фразу каже ент ДЕРЕВОБОРОДИЙ (Treebeard) гобітам Мері і Піпіну.

<p><i>Goldenlight-music-land-valley music-dream-land of yellow-trees tree-yellow</i></p>	<p><i>Золотосвітломузична земледолина музичномрійназемля жовтодерев жовтодерева (переклад наш)</i></p>	<p>Англійською вона означає «<i>the valley where the trees in a golden light sing musically, a land of music and dreams; there are yellow trees there, it is a tree-yellow land</i>», що можна перекласти наступним чином: «долина, де дерева музикально співають у золотому світлі, земля музики і мрій, там ростуть жовті дерева, це земля жовтих дерев» (переклад наш)</p>
<p>Taurelilómëa-tumbalemorna Tumbaletaurëa Lómëanor</p> <p><i>Forestmanyshadowed-deepvalleyblack Deepvalleyforested Gloomyland</i></p>	<p>Тауреліломеа-тумбалеморна Тумбалетауреа Ломеанор</p> <p><i>Лісобагатотінно-глибокодолиночорне Глибокодолинолісозаросле Похмуроземелля</i></p>	<p>ентійська квенья, що в перекладі на англійську означає «<i>there is a black shadow in the deep dales of the forest</i>». Українською ця фраза значить наступне: «У глибоких видолінках лісу запала чорна тінь».</p>

Додаток 3

Таблиця 3. Приклади поетичного відтворення ентійських фраз українською мовою в книжковій трилогії «Володар Перснів» Дж. Р. Р.

Толкіна

Оригінал	Переклад	Пояснення
We come, we come with roll of drum: ta-rūnda rūnda rūnda rom!	У грізний тан під барабан йдемо ми: рунда-рунда-ран!	бойовий клич у фразі з вестроном
We come, we come with horn and drum: ta-rūna rūna rūna rom!	Під барабан і під тимпан йдемо ми: руна-руна-ран!	бойовий клич у фразі з вестроном

Рисунок 1. Приклад графічного вираження чорномови у фільмі «Хоббіт: Пустка Смога».

Рисунок 2. Кадр з фільму «Хоббіт: Пустка Смога». Рунічний камінь гнома Кілі з сакральним посланням від його матері: «Повернись до мене» кгуздутьською (𐌵𐌺𐌹𐌸𐌸𐌺𐌹𐌸𐌺𐌹𐌸𐌺𐌹𐌸 – *INIKHDĒ* – «Return to me»)

ЗВЕДЕНИЙ СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ВЛАСНИХ НАЗВ

№	Оригінал	Переклад	Тлумачення	Перекладацький коментар		
				Артланг	Мова-донор	Спосіб перекладу
Валюта						
1.	solari	солярії	офіційна грошова одиниця Імперії; її купівельну спроможність установлюють на переговорах між Гільдією, Ландсраадом та Імператором, що проводяться раз на чотириста років.	галах	латина	транскодування, адаптація
Політичні угруповання						
2.	Bene Gesserit	Бене Гессерит	давня школа ментальних і фізичних тренувань. Її було створено (передусім для жінок) після того, як Батлеріанський Джигад знищив «розумні машини» та роботів.	галах	латина та англійська	транскодування
3.	Free Traders	Вільні Торгівці	ідіома на позначення контрабандистів.	галах	англійська	калькування
4.	High Council	Вища Рада	внутрішні збори Ландсрааду, які проводять, щоб розв'язати суперечки між Домами.	галах	англійська	калькування
5.	Guild	Гільдія	Гільдія Лоцманів, одна з основ політичної триноги, що підтримує Велику Конвенцію. Гільдія — друга школа фізично-ментальних тренувань (див. БЕНЕ ГЕССЕРИТ), яка виникла після Батлеріанського Джигаду. Дата встановлення монополії Гільдії на космічні перельоти, перевезення та міжпланетну банківську справу стала точкою відліку для імперського календаря.	галах	англійська	прямий еквівалент
6.	Spacing Guild	Гільдія Лоцманів	див. Гільдія	галах	англійська	контекстуальний еквівалент
7.	Ginaz, House of	Гінац, Дім	колишні союзники Герцога Лето Атріда. Їх перемогли у війні асасинів із Грумманом.	галах	англійська	транскодування, прямий еквівалент

8.	CHOAM, <i>Combine Honnete Ober Advancer Mercantiles</i>	ДАПТ, <i>Добропорядний Альянс Прогресивних Торгівців</i>	акронім назви: «Добропорядний Альянс Прогресивних Торгівців» — міжгалактична корпорація, що перебуває під контролем Імператора та Великих Домів; Гільдія Лоцманів і Бене Гессерит — «мовчазні» компаньйони корпорації.	галах	англійська, французька, німецька	адаптація
9.	House	Дім	ідіома на позначення правлячого клану планети або планетарної системи.	галах	англійська	прямий еквівалент
10.	Houses Minor	Молодші Доми	планетарний підприємницький клас (на галасі — «річеса»).	галах	англійська, латина	калькування, транспозиція
11.	Gathering	Рада Старшин	не плутати з Вищою Радою. Офіційні збори фрименських старшин, які проводять для затвердження бою, що визначить лідерство в племені. (Рада — це збори, організовані для ухвалення рішень, що стосуються всіх племен).	галах	англійська	адаптація
Військові утворення і чини А) Угрупування						
12.	legion, imperial	легіон, імперський	десять бригад (приблизно 30 000 осіб).	галах	англійська, латина	калькування
13.	noukkers	нуккери	офіцери особистої охорони Імператора, кривні родичі Падишаха. Традиційне звання для синів королівських наложниць.	галах	арабська	транскодування, адаптація
14.	sardaukars	сардаукари	солдати-фанатики, вірні Падишаху- Імператору. Вони жили в настільки суворих умовах, що шестеро з тринадцяти дітей помирали до одинадцятирічного віку. Військові навчання зосереджувалися на розвитку їхньої безжалостності та майже самовбивчої зневаги до власної безпеки. Від народження їх учили використовувати власну жорстокість як зброю, послаблюючи ворогів жахом. Кажуть, що на піку їхнього впливу на справи у Всесвіті, у мистецтві фехтування вони нічим не поступалися майстрам із Гінаца десятого рівня, а їхня хитрість у ближньому бою дорівнювала хитрості адептів Бене Гессерит. Будь-хто із сардаукарів вартував десятох солдатів Ландсрааду. До часу правління Шаддама IV сардаукари були грізною силою, але їхню могутність підводила самовпевненість, а містичну основу їхньої бойової релігії сильно підточив цинізм.	галах	перська	транскодування, адаптація

15.	fedaykin	федайкіни	загони фрименських смертників; історично — група людей, які поклялися віддати життя за праве діло.	фрименська	арабська	транскодування, адаптація
Б) Звання						
16.	bashar	башар	офіцерське звання сардаукарів, що, за стандартною військовою класифікацією, трохи вище за звичайного полковника. Ранг, створений на позначення військового керівника планетарного району. (Башар корпусу — звання, яким послуговуються винятково військові.)	галах	арабська	транскодування
17.	burseg	бурсег	командир сардаукарів.	галах	монгольська	транскодування
18.	caid	каїд	сардаукарське офіцерське звання для військових, які працюють із цивільними; військовий губернатор усього планетарного району; за званням вищий за башара, але не дорівнює бурсегові.	галах	арабська	транскодування
Населення Арракіса						
А) Населення та працівники						
19.	Free Traders	Вільні Торгівці	ідіома на позначення контрабандистів.	галах	англійська	калькування
20.	dew gatherers	збирачі роси	працівники, які за допомогою схожого на серп інструмента, росоріза, збирають росу з рослин Арракіса.	галах	англійська	калькування
21.	dune men	люди барханів	ідіома на позначення людей, які працюють у відкритій пустелі на Арракісі: шукачі прянощів, видобувачі прянощів, піщані робітники.	галах	англійська	прямий еквівалент, конкретизація
22.	sandmaster	майстер піску	управитель робіт із видобутку прянощів.	галах	англійська	калькування
23.	spice driver	оператор прянощів	будь-який мешканець Дюни, що контролює та спрямовує рухому техніку на пустельній поверхні Арракіса.	галах	англійська	адаптація
24.	pyons	пейони	селяни та працівники на планеті, один із основних класів системи фафрилах. Формально перебувають під протекторатом планети.	галах	арабська	транскодування, адаптація
25.	weather scanner	погодовидець	спеціально підготована людина, що передбачає погоду на Арракісі, вміє стовпувати пісок і читати вітрові візерунки.	галах	англійська	адаптація
26.	Judge of the Change	Суддя Змін	чиновник, якого призначають Вища Рада Ландсрааду та Імператор для спостереження за передачею феода, проведенням канлі та дотриманням формальних правил бою у війні асасинів. Арбітражні рішення судді можна оскаржити лише перед Вищою Радою в присутності Імператора.	галах	англійська	калькування
Б) Фримени						

<i>Власні назви</i>						
27.	Quizara Tafwid	Квізара Тафвід	фрименські священики (після Муад'Діба).	фрименська	арабська	транскодування
28.	Sadus	Саду	судді: так фримени називають «небесних суддів», яких прирівнюють до святих.	фрименська	санскрит	транскодування, адаптація
29.	Sayyadina	Сайядіна	жінка-диякон у релігійній ієрархії фрименів.	фрименська	арабська	транскодування
30.	Shadout	Шедаут	та, що черпає з криниці; фрименське почесне звертання.	фрименська	англійська	транскодування
<i>Загальні назви</i>						
31.	wali	валі	невипробувана фрименська молодь.	фрименська	арабська	транскодування
32.	waterman	водожрець	висвячений фримен, який виконує ритуальні дії з водою та Водою Життя.	фрименська	англійська	адаптація
33.	hookman	людина гака	фримен із гаками Творця, який має заарканити хробака.	фрименська	англійська	калькування
34.	sandwalker	мандрівник піску	фримен, навчений виживати у відкритій пустелі.	фрименська	англійська	адаптація
35.	maula	мауля	раб.	фрименська	арабська	транскодування
36.	naib	наїб	той, хто дав клятву ніколи не потрапити в руки ворога живим; традиційна клятва фрименської старшини.	фрименська	арабська	транскодування
37.	death tripod	триніг смерті	ініціально: триніг, на якому кати пустелі вішали своїх жертв. Нині: троє членів Черема, об'єднані клятвою про помсту.	фрименська	англійська	калькування
38.	fedaykin	федайкіни	загони фрименських смертників; історично — група людей, які поклялися віддати життя за праве діло.	фрименська	арабська	транскодування
39.	fremen	фримени	вільні племена Арракіса, мешканці пустель, нечисленні групи кочівників дзен-сунітів. («Піщані пірати», відповідно до словника Імперії.)	фрименська	англійська	транскодування, адаптація
40.	cherem	херем	братство ненависті (зазвичай учасників об'єднує жага помсти).	фрименська	іврит	транскодування
В) Імперці						
41.	cousines	кусен	кривний родич наступного рівня за двоюрідними.	галах	французька	контекстуальний еквівалент
42.	mentat	ментат	клас громадян Імперії, яких тренують для ідеального володіння логікою. «Люди-комп'ютери».	галах	латина	транскодування
43.	out-freyn	ненащ	з галаху — «найближчий чужинець», тобто «той, хто не належить до найближчої спільноти», «не обраний».	галах	англійська, староанглійська	адаптація

44.	noukkers	нуккери	офіцери особистої охорони Імператора, кривні родичі Падишаха. Традиційне звання для синів королівських наложниць.	галах	арабська	транскодування, адаптація
45.	ulema	уляма	дзен-сунітський доктор теології.	галах	арабська	транскодування
46.	umma	умма	член пророчого братства (зневажливе слово в Імперії, що означало будь-яку «дику» людину, яка фанатично віддана якомусь передбаченню).	галах	арабська	транскодування
<i>Імена</i>						
47.	House Atreides – Дім Атрідів			галах	англійська, грецька	транскодування, прямий еквівалент
48.	Duke Leto I Atreides	Герцог Лето I Атрід	Кузен по жіночій лінії дому Коррино; відомий також як «Червоний Герцог». Для двадцяти поколінь Дому Атрідів Каладан був сиридар-феодом, аж доки їх не змусили переправитися на Арракіс. Лето Атрід більше відомий як батько Герцога Пола-Муад'Діба, умма-регента. Рештки Герцога Лето спочивають у «Гробниці Черепа» на Арракісі. Його смерть пов'язують зі зрадою сукського лікаря, який діяв за наказом сиридар-барона Владіміра Харконнена.	галах	англійська, грецька	прямий еквівалент, транскодування,
49.	Lady Jessica	Леді Джессіка	(Вельмиш. з Дому Атрідів) Позашлюбна дочка (результат програми Бене Гессерит) сиридар-барона Владіміра Харконнена. Мати Герцога Пола-Муад'Діба. Закінчила школу Б. Г. на Валасі IX.	галах	англійська	прямий еквівалент, транскодування
50.	Paul Atreides	Пол Атрід	син Герцога Лето і Леді Джессіки, Пол-Муад'Діб, Усуль, Пророк, Лісан аль-Гайб, Магді	галах	англійська, грецька	транскодування
51.	Lady Alia Atreides	Леді Алія Атрід	Законна донька Герцога Лето Атріда та його офіційної наложниці леді Джессіки. Леді Алія народилася на Арракісі приблизно через вісім місяців після смерті Герцога Лето. Пренатально отримала дозу психоспектрального наркотику, за що Бене Гессерит стали називати її гіддю. Історія знає її як «Святу Алію» або «Святу Алію Ножа». (Для додаткової інформації див.: «Свята Алія, мисливиця мільярда світів» Пандера Оулсона.)	галах	англійська, грецька	транскодування, прямий еквівалент
52.	Gurney Halleck	Гурні Галлек	воїн-трубадур Дому Атрідів, Гурні Звитяжець	галах	англійська	транскодування

53.	Thufir Hawat	Зуфір Хават	ментат і майстер-асасин Дому Атрідів	галах	арабська	транскодування за правилами транскодування з арабської
54.	Duncan Idaho	Дункан Айдаго	майстер меча за Гінаца, Дункан Доброчесний	галах	англійська	транскодування
55.	Dr. Wellington Yueh	Лікар Юе Веллінгтон	лікар із Сукської школи (закінчив у 10 112 р. за стандартним літочисленням); одружений із Ванною Маркус із Бене Гессерит (10 092—10 186? рр. за стандартним літочисленням); найбільш відомий тим, що зрадив Герцога Лето Атріда	галах	англійська, китайська	калькування, транскодування
56.	Leto	Лето	перший син Пола і Чані, що помер немовлям	галах	грецька	транскодування
57.	Smugglers – Контрабандисти			галах	англійська	прямий еквівалент
58.	Esmar Tuek	Есмар Туек	контрабандист на Арракісі	галах	арабська	транскодування
59.	Staban Tuek	Стабан Туек	син Есмара Туека	галах	арабська	транскодування
60.	House Corrino – Дім Коррино			галах	англійська, грецька	прямий еквівалент, транскодування
61.	Shaddam IV	Шаддам IV	Падишах-Імператор, вісімдесят перший у роду Дому Коррино, який сидів на Троні Золотого Лева з 10 156 р. (рік, коли його батько, Елруд IX, став жертвою чаумуркі) до 10 196 р. Тоді було встановлено регентство на користь його найстаршої дочки Ірулан. Його правління переважно згадують через Арракійське повстання, провину за яке більшість істориків покладають на Шаддама IV через надуживання розкошами та нехтування своїми монаршими обов'язками. Ряди бурсегів за перші шістьнадцять років його правління подвоїлися, а асигнування на підготовку сардаукарів постійно зменшувалися протягом останніх тридцяти років, які передували Арракійському повстанню. У Шаддама IV було п'ять дочок (Ірулан, Чаліса, Венсіція, Джозіфа та Ругі) й жодного законного сина. Чотири дочки супроводжували його у вигнанні. Дружина, Анірул, Бене-Гессеритка Прихованого Щабля, померла 10 176 р.	галах	арабська	транскодування

62.	Count Hasimir Fenring	Граф Хасимир Фенрінг	Кузен по жіночій лінії Дому Коррино, друг дитинства Шаддама IV. (Розкритикована «Піратська історія Коррино» розповідає, буцімто саме Фенрінг підсипав чаумуркі, від якої помер Елруд IX.) Усі джерела погоджуються, що Фенрінг був найближчим другом Шаддама IV. Імперська служба Фенрінга передбачала обов'язки імперського агента на Арракісі, поки там панували Харконнени, та — пізніше — сиридар-абсентія на Каладані. Приєднався до Шаддама IV у його вигнанні на Салусу Секундус.	галах	англійська, давньоскандинавська	прямий еквівалент, транскодування
63.	Princess Irulan	Принцеса Ірулан	найстарша дочка Шаддама IV і Анірул, бене гессеритка	галах	арабська	прямий еквівалент, транскодування
64.	Aramsham	Арамшам	Капітан сардаукарів	галах	арабська	транскодування
65.	House Harkonnen – Дім Харконненів			галах	англійська, фінська	прямий еквівалент, транскодування
66.	Baron Vladimir Harkonnen	Барон Владімір Харконнен	Відомий як Барон Харконнен; офіційний титул — сиридар (планетарний управитель) — барон. Владімір Харконнен — прямий нащадок по чоловічій лінії Башара Абульрда Харконнена, вигнаного як боягуза після битви за Коррин. Повернення Дому Харконненів до влади зазвичай пов'язують із хвацькими маніпуляціями на ринку китової вовни та пізнішим збагаченням на меланжевих надходженнях із Арракіса. Сиридар-барон загинув на Арракісі під час повстання. Титул ненадовго перейшов до на-барона Фейда-Раути Харконнена.	галах	англійська, російська, фінська	прямий еквівалент, транскодування
67.	Feyd-Rautha	Фейд-Раута	племінник і офіційний спадкоємець Барона Харконнена (на-барон)	галах	давньофранцузька, фінська	транскодування
68.	Count Glossu Rabban	Граф Глоссу Раббан	Глоссу Раббан, граф Ланківейльський, був найстаршим небожем Владіміра Харконнена. Глоссу Раббан і Фейд-Раута Раббан (який узяв прізвище Харконнен, коли його покликали на службу до двору сиридар-барона) були законними синами Абулурда, молодшого напівбрата сиридар-барона. Абулурд відмовився від прізвища Харконнен та зрікся всіх прав на титул, здобувши губернаторство над районом Раббан-	галах	англійська, іврит/арамейська (rabban – учитель, господар)	прямий еквівалент, транскодування

			Ланківейль. Раббан — прізвище по жіночій лінії. Знаний як Звір Раббан.			
69.	Piter de Vries	Пітер де Вріс	зіпсутий ментат-асасин Дому Харконненів	галах	англійська, нідерландська	транскодування
70.	Iakin Nefud	Якін Нефуд	капітан варти Дому Харконненів	галах	арабська	транскодування
71.	Bene Gesserit – Бене Гессерит			галах	латина	транскодування
72.	Reverend Mother Gaius Helen Mohiam	Превелебна Матір Гай Єлена Могіям	Правдомовиця Імператора і колишня наставниця Джессіки у Школі Бене Гессерит	галах	англійська, латина, арабська	прямий еквівалент, транскодування
73.	Lady Margot Fenring	Леді Марго Фенрінг	дружина Графа Фенрінга, випускниця Школи Бене Гессерит	галах	англійська, французька, давньоскандинавська	прямий еквівалент, транскодування
74.	Wanna Yueh	Ванна Юе	дружина Лікаря Юе, бене гессеритка	галах	іспанська, китайська	транскодування
75.	Fremen – Фримени			фрименська	англійська	транскодування
76.	Chani	Чані	дочка Ліета-Кайнса, конкубіна Пола	фрименська	іврит	транскодування
77.	Stilgar	Стілгар	фрименський наїб, друг Ліета-Кайнса	фрименська	англійська	транскодування
78.	Liet-Kynes	Ліет-Кайнс	Імперський Планетолог на Арракісі, Суддя Змін	фрименська	англійська, латина	транскодування
79.	Shadout Mapes	Шедаут Мейпс	головна економка Дому Атрідів на Арракісі, фрименка	фрименська	англійська, французька	транскодування
80.	Reverend Mother Ramallo	Превелебна Матір Рамалло	Превелебна Матір фрименів	галах, фрименська	англійська, галісійська	прямий еквівалент, транскодування
81.	Narah	Хара	дружина Джаміса, служниця Пола і пізніше дружина Стілгара	фрименська	ассирійська/ санскрит/ гінді/ іврит	транскодування
82.	Jamis	Джаміс	фримен, якого вбив Пол у ритуальному поединку	фрименська	іврит	транскодування
83.	Korba	Корба	командир федаїкінів	фрименська	арабська	транскодування
84.	Otheym	Усайм	командир федаїкінів	фрименська	арабська	транскодування з дотриманням

						правил щодо транскодування з арабської
<i>Інші</i>						
85.	Varota	Варота	відомий майстер із виробництва балісетів, уродженець Чусука.	фрименська	санскрит	транскодування
Релігія, культура і вчення А) Імперська релігія і культура <i>Власні назви</i>						
86.	Great Mother	Велика Матір	рогата богиня; феміністичне начало космосу (зазвичай Матір-Космос); жіночий складник великої трійки чоловічого, жіночого та нейтрального начал, яку вшановують як Вищу Істоту в багатьох релігіях Імперії.	галах	англійська	калькування
86.	Orange Catholic Bible	Оранжева Католицька Біблія	«Збірник книг», релігійний текст, створений Комісією екуменічних перекладачів. Містить елементи більшості давніх релігій, зокрема: маометанського саарі, махаянського християнства, дзен-сунітського католицизму та будісламських традицій. Основна заповідь: «Нехай не спотвориш ти душу свою».	галах	англійська	адаптація, прямий еквівалент
<i>Загальні назви</i>						
87.	imperial conditioning	імперське кондиціонування	винахід Сукської медичної школи; найвище кондиціонування, яке позбавляє людину здатності відбирати чуже життя. Утаємничені мають татування на лобі у вигляді діаманта, зобов'язані носити довге волосся і стягувати його срібним сукським кільцем.	галах	англійська	калькування
88.	sirat	сират	уривок із О. К. Біблії, що описує людське життя як подорож вузьким мостом (Сиратом); «Рай по правій руці, пекло - по лівій, а Янгол Смерті - позаду мене».	галах	арабська	транскодування
89.	pyretic conscience	піретична свідомість	так звана «свідомість вогню»; заборонний рівень, на який впливає імперське кондиціонування (див. ІМПЕРСЬКЕ КОНДИЦІОНУВАННЯ).	галах	англійська	калькування
90.	faufreluches	фафрилах	установлені Імперією суворі правила класового розподілу. «Місце для кожної людини та кожна людина на своєму місці».	галах	французька/арабська	транскодування на основі арабської мови
Б) Фрименська релігія і культура, особливі поняття						

<i>Власні назви</i>						
91.	Bedwine	Бедвайн	див. Іхван Бедвайн.	фрименська	арабська	транскодування
92.	Ichwan Bedwine	Іхван Бедвайн	братерство всіх фрименів на Арракісі.	Фрименська	арабська	транскодування
93.	Kitab al-Ibar	Кітаб аль-Ібар	створена фрименами Арракіса книга, що водночас є довідником із виживання та релігійним катехізисом.	фрименська	арабська	транскодування
94.	Lisan al-Gaib	Лісан аль-Гайб	«Голос із Дальнього Світу». Пророк з іншого світу у фрименських месіанських легендах. Часом перекладають як «Той, хто дає Воду» (див. МАГДІ).	фрименська	арабська	транскодування
95.	Mahdi	Магді	у фрименських легендах — «Той, хто поведе нас до Раю».	фрименська	арабська	транскодування
96.	Mudir Nahya	Мудір Нах'я	так фримени називали Звіра Раббана (графа Раббана Ланківейльського), кузена барона Харконнена, який багато років був сиридар-правителем Арракіса. Ім'я часто перекладають як «володар-демон».	фрименська	арабська	транскодування
97.	Gathering	Рада Старшин	не плутати з Вищою Радою. Офіційні збори фрименських старшин, які проводять для затвердження бою, що визначить лідерство в племені. (Рада — це збори, організовані для ухвалення рішень, що стосуються всіх племен).	фрименська	англійська	адаптація
98.	Ramadhan	Рамадан	давнє релігійне свято; період посту та молитов; історично — дев'ятий місяць сонячно-місячного календаря. Фримени святкують Р., коли перший місяць удев'яте проходить меридіан планети.	фрименська	арабська	прямий еквівалент
99.	Sadus	Саду	судді. Так фримени називають «небесних суддів», яких прирівнюють до святих.	фрименська	санскрит	транскодування, адаптація
100.	Sihaya	Сіхая	у фрименів - весна в пустелі. За релігійними віруваннями, це час процвітання і «прийдешнього раю».	фрименська	арабська	транскодування
101.	Maker	Творець	див. ШАЙ-ХУЛУД.	фрименська	англійська	адаптація
102.	Usul	Усуль	у фрименів — «основа колони».	фрименська	арабська	транскодування
103.	Shaitan	Шайтан	сатана.	фрименська	арабська	транскодування
104.	Shai-Hulud	Шай-Хулуд	піщаний хробак із Арракіса, «Старець із Пустелі», «Прабатько-Вічність» та «Дідусь Пустелі». Потрібно зауважити: якщо цю назву вимовити з особливою пошаною або написати з великої літери, йтиметься про божество землі прадавніх фрименських вірувань. Піщані хробаки	фрименська	арабська	транскодування

			виростають до велетенських розмірів (у глибині пустелі трапляються екземпляри понад 400 метрів завдовжки) й доживають до поважного віку, якщо не гинуть через когось зі своїх або не топляться у воді, яка є для них отрутою. Вважають, що більша частина піску на Арракісі придатна для життя піщаних хробаків (див. МАЛЕНЬКИЙ ТВОРЕЦЬ).			
<i>Загальні назви</i>						
105.	adab	адаб	нав'язливий спогад, який виникає сам по собі.	фрименська	арабська	транскодування
106.	aql	акль	випробування свідомості. Первинне значення — «Сім Містичних Запитань», які починаються з: «Хто той, що думає?»	фрименська	арабська	транскодування
107.	alam al-mithal	алям аль-міталь	містичний світ подібностей, де немає будь-яких фізичних обмежень.	фрименська	арабська	транскодування
108.	Baraka	барака	наділена магічними здібностями жива свята людина.	фрименська	арабська	транскодування без збереження великої літери
109.	Tahaddi challenge	виклик Тахадді	фрименський виклик на смертельний двобій, зазвичай через дуже важливі причини.	фрименська	арабська	транскодування, прямий еквівалент,
110.	water discipline	водна дисципліна	суворе виховання, яке проходять мешканці Арракіса, щоб жити, не марнуючи вологу.	фрименська	англійська	калькування
111.	watercounters	водомірники	металеві кільця різного розміру, кожне з яких позначало певну кількість води, яку фримен може отримати із запасів племені. Водомірники мають глибинне значення (яке виходить навіть за межі грошей) у ритуалах народження, смерті та залицання.	фрименська	англійська	адаптація
112.	hajra	гаджра	мандрівка пошуків.	фрименська	арабська	транскодування
113.	ghanima	ганіма	щось здобує в бою або на дуелі. Зазвичай це простий спогад про бій.	фрименська	арабська	прямий еквівалент
114.	giudichar	гудічар	свята істина (переважно у вислові «Гудічар мантене: «початкова істина, що підтримує...»).	фрименська	італійська	транскодування
115.	gare	гар	меса	фрименська	французька	транскодування
116.	ghafla	гафля	схильність до абсолютної неуважності; так називають непостійних людей. Тих, кому не можна довіряти.	фрименська	арабська	транскодування

117.	dar al-hikman	дар аль-хікман	школа релігійного усного та письмового перекладу.	фрименська	арабська	транскодування
118.	jihad	джигад	релігійна війна; хрестовий похід.	фрименська	арабська	прямий еквівалент
119.	drachms	драхми	величина вимірювання води, менша за літр	фрименська	грецька	прямий еквівалент
120.	ijaz	іджаз	пророцтво, яке за своєю суттю не може бути відкинута; незаперечне пророцтво.	фрименська	арабська	транскодування
121.	karama	карама	диво; дія, вчинена завдяки впливу світу духів.	фрименська	арабська	транскодування
122.	qirtaiba	кіртайба	див. ІБН-КІРТАЙБА.	фрименська	арабська	транскодування
123.	kiswa	кісва	будь-яке зображення або візерунок, створені на основі фрименської міфології.	фрименська	арабська	транскодування
124.	mantene	мантене	основоположна мудрість; наріжний аргумент, перший принцип (див. ГУДІЧАР).	фрименська	італійська	транскодування
125.	mihna	міхна	період випробовувань для фрименських юнаків, які бажають стати дорослими.	фрименська	арабська	транскодування
126.	mushtamal	муштамаль	невелика садова прибудова або садовий дворик	фрименська	арабська	транскодування
127.	Ibad, eyes of	очі Ібада	характерний наслідок дієти з великим умістом меланжу. Білки та зіниці очей набувають кольору глибокої блакиті (свідчить про сильну меланжеву залежність).	фрименська	англійська, арабська	калькування, транскодування, адаптація
128.	razzia	разія	напівпіратський партизанський рейд.	фрименська	арабська	транскодування
129.	ruh-spirit	рух-дух	згідно з віруваннями фрименів, частина особистості, що завжди занурена (здатна споглядати) у метафізичний світ (див. АЛЯМ АЛЬ-МІТАЛЬ).	фрименська	арабська, англійська	транскодування, калькування
130.	sarfa	сарфа	відхід, зречення Бога	фрименська	арабська	транскодування
131.	sietch	січ	у фрименів - «місце зборів у часи небезпеки». Фримени настільки довго жили в небезпеці, що цей термін набув ширшого значення і вживається для будь-якого печерного поселення, де мешкає одне з племен.	фрименська	слов'янські мови	адаптація
132.	poling the sand	стовпування піску	мистецтво розташування пластикових волокнистих стовпів у пустелі Арракіса, а також читання візерунків, залишених на стовпах піщаними бурями для передбачення погоди.	фрименська	англійська	калькування
133.	taqwa	таква	буквально «ціна свободи». Щось надзвичайно цінне. Те, що божество вимагає від смертного (і страх, викликаний цією вимогою).	фрименська	арабська	транскодування

134.	tau, the	тау	за визначенням фрименів, єдність січової спільноти, посилена меланжевою дієтою. Особливо проявляється під час тау-оргії єдності, викликаної вживанням Води Життя.	фрименська	грецька/ іврит	транскодування
135.	tahaddi al-burhan	тахадді аль-бурган	найвище випробування, результат якого не піддається оскарженню (зазвичай тому, що є смертельним або руйнівним).	фрименська	арабська	транскодування
136.	test-mashad	тест-машад	будь-яке випробування, де честь (визначена як духовна репутація) опиняється на кону;	фрименська	англійська, арабська	транскодування
137.	water burden	тягар води	у фрименів - довічний борг.	фрименська	англійська	калькування, транспозиція
138.	fai	фай	податок води; основний спосіб оподаткування на Арракісі.	фрименська	арабська	транскодування
139.	hajj	хадж	свята подорож.	фрименська	арабська	прямий еквівалент
140.	harj	хардж	мандрівка пустелею, міграція.	фрименська	арабська	транскодування
141.	cherem	херем	братство ненависті (зазвичай учасників об'єднує жага помсти).	фрименська	іврит	транскодування
142.	wierding	чарівницький	причетний до містики або ворожби (розм.).	фрименська	англійська	адаптація
Б) Одяг						
143.	aba	аба	просторе вбрання, що носили фрименські жінки; зазвичай чорного кольору.	фрименська	арабська	транскодування
144.	bourka	бурка	пристібна накидка, яку фримени носять у відкритій пустелі.	фрименська	арабська	транскодування
145.	stillsuit	дистикост	винайдене на Арракісі вбрання, що щільно прилягає до тіла. Його виготовляють із багатошарової тканини, яка відводить тепло та виконує функцію фільтра для тілесних відходів. Очищена рідина доступна через трубки з водокишені.	фрименська	англійська	адаптація
146.	jubba cloak	плащ джубба	універсальний плащ (може як убирати, так і відштовхувати інфрачервоне випромінювання; його також використовують як гамак або намет). На Арракісі його зазвичай носять поверх дистикоста.	фрименська	арабська	прямий еквівалент, транскодування
147.	nezhoni scarf	хустина нежоні	хустина, яку заміжні фрименські жінки або наложниці носили на лобі під каптуром дистикоста після народження сина.	фрименська	навахо, англійська	прямий еквівалент, транскодування
В) Вчення дзен-сунітів <i>Власні назви</i>						

148.	Auliya	Аулія	у релігії дзен-сунізму це жінка, яка сидить по ліву руку від Бога; служниця Господа.	фрименська	арабська	транскодування
149.	Shah-Nama	Шах-Наме	напівлегендарна Перша Книга кочівників дзен-сунітів.	фрименська	перська	прямий еквівалент
Загальні назви						
150.	zensunni	дзен-суніти	послідовники розкольніцької секти, що відійшла від учень Маомета (так званого «Третього Мухаммеда») близько 1381 року Б. Г. Релігія дзен-сунітів вирізняється посиленою увагою до проявів містики та прагненням повернутися «на шляхи батьків». Більшість учених називає Алі Бена Охаші лідером початкової схизми, однак є певні свідчення, що Охаші може бути лише глашатаєм ідей Нісаї, своєї другої дружини.	фрименська	японська, арабська	прямий еквівалент, адаптація
151.	ilm	ільм	теологія; наука про релігійну традицію; одне з напівлегендарних джерел релігії дзен-сунітських кочівників.	фрименська	арабська	транскодування
152.	fiqh	фікґ	знання, релігійний закон; одне з напівлегендарних джерел релігії дзен-сунітських кочівників.	фрименська	арабська	прямий еквівалент
153.	Misr	Міср	історична самоназва дзен-сунітів: «Люди».	фрименська	арабська	транскодування
Г) Вчення Бене Гессерит						
Власні назви						
154.	Auliya	Аулія	у релігії дзен-сунізму це жінка, яка сидить по ліву руку від Бога; служниця Господа.	фрименська	арабська	транскодування
155.	B. G.	Б. Г.	аббревіатура для позначення Бене Гессерит. Іноді — Б. Г., її ставлять після дати. Означає «Без Гільдії», вказує на систему імперського літочислення, яке бере свій відлік від установаження монополії Космічної Гільдії.	галах	латина та англійська	транскодування
156.	Bene Gesserit	Бене Гессерит	давня школа ментальних і фізичних тренувань. Її було створено (передусім для жінок) після того, як Батлеріанський Джигад знищив «розумні машини» та роботів.	галах	латина та англійська	транскодування
157.	Proctor Superior	Верховний Проктор	Превелебна Матір Бене Гессерит, яка також є директором регіональної Бене-Гессеритської школи (зазвичай Бене Гессерит із Зором).	галах	латина та англійська	прямий еквівалент, адаптація
158.	Kwizats Haderach	Квізац Хадерах	«Той, що скорочує шлях». Таке ім'я Бене Гессерит дали невідомому, якого хотіли отримати шляхом генетичних	галах	іврит	транскодування

			схрещень: чоловік із ордену Бене Гессерит, органічні ментальні потужності якого могли б об'єднувати простір і час.			
159.	Azhar Book	Книга Азхар	бене гессеритська компіляція релігійної та бібліографічної інформації, яка зберігає великі таємниці найдавніших вірувань	галах	арабська та англійська	прямий еквівалент, транскодування
160.	Missionaria Protectiva	Міссіонарія Протектіва	частина ордену Бене Гессерит, мета якої — поширювати в примітивних світах чіпкі забобони, які відкривали б ці території для експлуатації Бене Гессерит (див. ПАНОПЛІА ПРОФЕТИКУС).	галах	латина	транскодування
161.	Panoplia Propheticus	Панопліа Профетікус	термін, що позначає чіпкі забобони, якими користується Бене Гессерит для управління примітивними регіонами (див. МІССІОНАРІЯ ПРОТЕКТІВА).	галах	латина	транскодування
162.	Truthsayer	Правдомовиця	Превелебна Матір, яка може входити в Транс Правди та розпізнавати нещирість або брехню.	галах	англійська	калькування
163.	Reverend Mother	Превелебна Матір	у первісному значенні — проктор Бене Гессерит, яка трансформувала у своєму тілі «отруту просвітлення» і піднялася на новий щабель знання. Фримени використовують цю назву для своїх релігійних лідерів, що пройшли подібне «просвітлення» (див. також БЕНЕ ГЕССЕРИТ і ВОДА ЖИТТЯ).	галах	англійська	калькування
164.	T-P	Т.-П.	аббревіатура для «телепатії».	галах	англійська	прямий еквівалент
165.	Shari-a	Шарі-а	частина панопліа профетікус, яка запроваджує забобонні ритуали (див. МІССІОНАРІЯ ПРОТЕКТІВА).	галах	арабська	транскодування
Загальні назви						
166.	baraka	барака	наділена магічними здібностями жива свята людина.	галах	арабська	транскодування
167.	bindu	бінду	той, що стосується нервової системи людини, зокрема, її тренування. Часто кажуть: «бінду-інервація» (див. прана).	галах	санскрит	транскодування
168.	bindu suspension	бінду-затримка	особлива самонавіювана форма каталепсії.	галах	санскрит та англійська	транскодування, калькування
169.	Voice	Голос	комбіноване тренування, розроблене Бене Гессерит, яке дає змогу адептам учення контролювати інших, просто підбираючи відповідні відтінки голосу.	галах	англійська	прямий еквівалент

170.	gom jabbar	гом джаббар	«ворог зарозумілості»; особлива отруєна голка з наконечником із метацианідом, яку проктори Бене Гессерит використовують під час випробування на усвідомлення себе людиною. У разі негативного результату — смерть.	галах	англійська та арабська	транскодування
171.	dar al-hikman	дар аль-хікман	школа релігійного усного та письмового перекладу.	галах	арабська	транскодування
172.	canto and respondu	канто та респонду	ритуальні камлання, частина <i>Паноплія Протективу</i> Міссіонарії Протективу.	галах	італійська, англійська	транскодування, калькування
173.	mating index	парувальний індекс	основний Бене-Гессеритський реєстр людської розплідної програми, кінцева мета якої — виведення Квізаца Хадераха.	галах	англійська	калькування
174.	training	підготовка	коли йдеться про Бене Гессерит, це загальноживане поняття набуває особливого значення: тренування нервів і м'язів (див. БІНДУ та ПРАНА) до найдосконалішого природного стану.	галах	англійська	прямий еквівалент
175.	prana	прана	м'язи тіла; термін уживають тоді, коли м'язи розглядають як єдине ціле, що проходить найскладніші тренування.	галах	санскрит	транскодування
176.	Dark Things	Темні Матерії	ідіома, що позначає забобони, які насаджувала Міссіонарія Протектива серед схильних до містицизму цивілізацій.	галах	англійська	адаптація
177.	test-mashad	тест-машад	будь-яке випробування, де честь (визначена як духовна репутація) опиняється на кону;	галах	англійська та арабська	транскодування
178.	truthtrance	транс правди	напівгіпнотичний транс, викликаний одним із «психоспектральних» наркотиків, під час якого найдрібніші ознаки навмисної брехні відкриваються людині, що перебуває в ньому. (Зверніть увагу: «психоспектральні» наркотики є часто смертоносними для всіх, крім несприйнятливих осіб, здатних змінювати склад отрути у власному тілі.)	галах	англійська	калькування
179.	uroshnor	урошнор	одна з позбавлених значення звукових комбінацій, яку Бене Гессерит укорінюють у підсвідомість жертви з метою контролю. Почувши ці звуки, людина тимчасово закладає.	галах	невідомо	транскодування
180.	Way, Bene Gesserit	Шлях Бене Гессерит	ретельне спостереження.	галах	англійська, латина	калькування, прямий еквівалент
Закони, правила, угоди, устрої А) Фрименські						

181.	amtal, or amtal rule	амталь, або правило амталь	загальне правило примітивних світів, відповідно до якого проводять випробування об'єктів дійсності для визначення меж можливостей і пошуку внутрішніх дефектів. Зазвичай позначає поняття «тест на міцність».	фрименська	арабська, англійська	транскодування, прямий еквівалент
182.	Tahaddi challenge	виклик Тахадді	фрименський виклик на смертельний двобій, зазвичай через дуже важливі причини.	фрименська	арабська, англійська	транскодування, прямий еквівалент
183.	Istislah	Істіслях	правило про загальне благоденство; зазвичай передуює згадці про жорстку необхідність.	фрименська	арабська	транскодування
184.	tahaddi al-burhan	тахадді аль-бурган	найвище випробування, результат якого не піддається оскарженню (зазвичай тому, що є смертельним або руйнівним).	фрименська	арабська	транскодування
185.	water burden	тягар води	у фрименів - довічний борг.	фрименська	англійська	калькування, транспозиція
Б) Імперські						
186.	Assassins' Handbook	Довідник Ассасина	датований третім століттям довідник про отрути, які використовували під час Війни Асасинів. Пізніше книжку розширили, додавши в неї список смертоносних механізмів, дозволених Гільдійським Миром і Великою Конвенцією.	галах	англійська	калькування
187.	Great Convention	Велика Конвенція	міжгалактичне перемир'я, встановлене після віднайдення балансу між Гільдією, Великими Домами та Імперією. Головний закон Конвенції забороняє використання ядерної зброї проти людей. Кожен закон Великої Конвенції починається словами: «Обітниця слід дотримуватися...»	галах	англійська	калькування
188.	dictum familia	діктум фамілія	правило Великої Конвенції, яке забороняє вбивство осіб королівської крові або ж членів Великого Дому шляхом неофіційної зради. Диктум фамілія визначає основні правила та обмеження щодо вбивств.	галах	латина	транскодування
189.	kanly	канлі	офіційна ворожнеча або вендета, що підпорядковується принципам Великої Конвенції і проводиться відповідно до суворих правил (див. СУДДЯ ЗМІНИ). Виникла для захисту непричетних свідків.	галах	турецька	транскодування
190.	proces verbal	просе вербаль	напівофіційна заява про злочин проти Імперії. Юридично перебуває між невпевненим усним твердженням й офіційним звинуваченням у зраді.	галах	французька	транскодування

191.	fai	фай	податок води; основний спосіб оподаткування на Арракісі.	фрименська	арабська	транскодування
192.	faufreluches	фафрилах	установлені Імперією суворі правила класового розподілу. «Місце для кожної людини та кожна людина на своєму місці».	галах	французька	транскодування
Події						
193.	Butlerian Jihad	Батлеріанський Джигад	див. Джигад; Батлеріанський (також «Велике повстання»).	галах	англійська, арабська	транскодування, адаптація, прямий еквівалент
194.	Great Revolt	Велике повстання	загальний термін на позначення Батлеріанського Джигаду (див. Батлеріанський Джигад).	галах	англійська	калькування
195.	High Council	Вища Рада	внутрішні збори Ландсрааду, які проводять, щоб розв'язати суперечки між Домами.	галах	англійська	калькування
196.	War of Assassins	Війна Асасинів	форма обмежених бойових дій, дозволена Великою Конвенцією та Гільдійським Миром. Мета — зменшити кількість жертв серед невинних свідків. Правила передбачають формальне оголошення намірів та обумовлену зброю.	галах	англійська	калькування
197.	Jihad, Butlerian (see also Great Revolt)	Джигад, Батлеріанський (див. також ВЕЛИКЕ ПОВСТАННЯ)	хрестовий похід проти комп'ютерів, мислячих машин і розумних роботів, який почався у 201 році Б. Г. і тривав до 108 року Б. Г. Його основна заповідь залишилася в тексті О. К. Біблії: «Не сотвори машини, яка б імітувала розум Людини».	галах	англійська, арабська	транскодування, адаптація, прямий еквівалент
ТЕХНІКА, ОБЛАДНАННЯ, ВИНАХОДИ, ПРИСТРОЇ						
0) Матеріал						
198.	fanmetal	віметал	метал, який виготовляють виробництвом кристалів ясміуму в дюралюмінії. Вирізняється надзвичайною міцністю на розрив відносно ваги. Назва походить від його частого використання в складаних конструкціях, які відкриваються за принципом віяла.	галах	англійська	калькування
199.	krimskell fiber or krimskell rope	кримскілове волокно або кримскілова мотузка	«колюче волокно», сплетене з лози хуфуфа з Еказа. Кримскілові вузли стискатимуться все тугіше від найменшої спроби розв'язати їх (для детальнішого ознайомлення див.: Голджанс Вонбрук «Лози-душители з Еказа»).	галах	англійська	транскодування, адаптація, калькування

200.	metaglass	метаскло	скло, виготовлене методом інфузії газу в листи ясмійного кварцу. Поціноване за надзвичайну міцність на розрив (приблизно 450 000 кг на квадратний сантиметр для товщини два сантиметри) й здатність вибірково фільтрувати проміння.	галах	латина, англійська	калькування
201.	opafire	опафір	одна з рідкісних опалінових коштовностей із Хагала.	галах	англійська	калькування (за аналогією sapphire - сапфір)
202.	plasteel	пласталь	сталь, стабілізована волокнами стравідіуму, вживленими в її кристалічну структуру.	галах	англійська	калькування
203.	shigawire	шигаструн	металевий екстракт із в'юнкої лози, нарві нарвіум, що росте лише на Салусі Секундус та III Дельті Кайсінг. Його цінують за надзвичайно високу міцність на розрив.	галах	англійська	калькування, адаптація
А) Транспорт Гільдії <i>Власні назви</i>						
204.	Ampoliros	«Амполірос»	легендарний космічний «Летючий Голландець»	галах	грецька	транскодування
<i>Загальні назви</i>						
205.	troop carrier	військовий транспорт	будь-який корабель Гільдії, пристосований для перевезення військових між планетами.	галах	англійська	адаптація, генералізація
206.	heighliner	гайлайнер	головний вантажний корабель у транспортній системі Гільдії Лоцманів.	галах	англійська	транскодування
207.	crusher	жмакаш	військовий космічний корабель, який складається з кількох менших кораблів, поєднаних між собою. Така конструкція дає йому змогу падати на ворожі позиції, розчавлюючи їх.	галах	англійська	розвиток сенсу, адаптація
208.	monitor	монітор	десятисекційний космічний корабель із міцною бронею та щитом. Така конструкція дає змогу апарату розділитися на окремі секції для автономного зльоту після приземлення на планету.	галах	англійська	прямий еквівалент
209.	dump boxes	транспорт-коробки	загальний термін на позначення будь-якого вантажного контейнера неправильної форми обладнаного абляційними поверхнями та системою силових підвісок. Його використовують для транспортування об'єктів із космосу на поверхню планети.	галах	англійська	розвиток сенсу, адаптація, калькування
210.	frigate	фрегат	найбільший космічний корабель, який може як приземлятися на планету, так і підійматися з її поверхні єдиним цілим.	галах	англійська	прямий еквівалент

Б) Обладнання для видобування прянощів						
211.	harvester, or harvester factory	гарвестер, або промисловий гарвестер	велика (зазвичай — 120 на 40 м) машина з видобутку прянощів, яку часто використовують на багатих, чистих меланжевих родовищах (зазвичай називають «краулером» через жукоподібне тіло на окремих гусеничних шасі).	галах	англійська	транскодування, генералізація
212.	gridex plane	ґрідекс	розподільний сепаратор. Його використовують, щоб відділити пісок від меланжево-пряної маси; прилад другої стадії очищення прянощів.	галах	англійська	транскодування
213.	ornithopter (commonly: 'thopter)	орнітоптер (зазвичай «'топтер»)	будь-який літальний апарат, що може пересуватися в повітрі, розмахуючи крилами, як птах.	галах	англійська	транскодування
214.	sandcrawler	піщаний краулер	загальний термін, що позначає машини, сконструйовані для роботи на поверхні Арракіса (для пошуку та збору меланжу).	галах	англійська	калькування, транскодування
215.	spotter control	повітряний спостерігач	легкий орнітоптер, що входить до складу робочої групи з видобутку прянощів. Відповідає за спостереження і захист.	галах	англійська	адаптація
216.	carryall	транспортувальник	різновид літального апарата (у розмовній мові - «крило»), основна тяглова сила на Арракісі. Його використовують для транспортування великого обладнання для пошуку, видобутку та очищення прянощів	галах	англійська	адаптація
217.	spice factory	фабрика прянощів	див. ПІЩАНИЙ КРАУЛЕР.	галах	англійська	калькування
В) Загальноімперські пристрої						
218.	distrans	дистранс	прилад, що створює тимчасовий нейронний імпринт на нервовій системі лиликоподібних (ряд ссавців, що об'єднує дві групи: кажанів і криланів) або птахів. Звичайний крик істоти модулюється в імпринтне повідомлення, яке можна розшифрувати за допомогою іншого дистранса.	галах	англійська	транскодування
219.	palm lock	долоневий замок	замок (або пломба), що відкривається від дотику долоні, на яку він/ вона налаштовані.	галах	англійська	калькування
220.	ego-likeness	его-проекція	портрет, створений за допомогою шигаструнного проектора, що може відтворювати найменші рухи людини, які, за повір'ями, містять її сутність.	галах	англійська	адаптація
221.	Holtzman effect	ефект Гольцмана	відштовхувальний ефект, що створює генератор силового поля.	галах	англійська	калькування,

						прямий еквівалент
222.	cone of silence	конус тиші	силове поле, що обмежує рівень звуку: голосу або будь-яких інших звукових коливань, активно приглушуючи їх за допомогою згенерованих коливань із протилежною фазою.	галах	англійська	калькування
223.	minimic films	мінімічні фільми	аркуш шигаструна, діаметром один мікрон. Його використовують у розвідці та контррозвідці для передавання даних.	галах	англійська	транскодування, прямий еквівалент
224.	oil lens	олійна лінза	крапля олії хуфуфа, її форма й розташування в зоровій трубі, як частині збільшувального чи іншого оптичного інструмента, підтримується обмежувальним силовим полем. Оскільки форму кожної лінзи можна регулювати з точністю до мікрона, олійні лінзи вважають максимально точними приладами для маніпуляцій із видимим світлом.	галах	англійська	калькування
225.	pentashield	пентацит	п'ятишарове силове поле щита, що може закривати невеликі ділянки на кшталт дверей чи проходів (більші щити втрачають стабільність із кожним новим шаром). Такий захист майже повністю перекриває хід людині без «хамелеона» з кодами від щита (див. ДВЕРІ ОБЕРЕЖНОСТІ).	галах	англійська	калькування
226.	cutteray	різний промінь	лазеростріл ближньої дії, що найчастіше використовують як ніж або хірургічний скальпель.	галах	англійська	калькування
227.	glowglobe	світлокуля	освітлювальний прилад на силовій підвісці, який сам себе живить (найчастіше завдяки органічним батареям).	галах	англійська	калькування
228.	servok	сервок	прилад із годинниковим механізмом для виконання простих завдань; один із небагатьох «автоматичних» пристроїв, дозволених після Батлеріанського Джигаду.	галах	англійська	транскодування
229.	suspensor	силова підвіска	ефект другої (низькочастотної) фази генератора поля Гольцмана. Підвіска нейтралізує силу гравітації в певних межах, визначених співвідношенням маси та енергоспоживання.	галах	англійська	адаптація
230.	solido	солідо	об'ємне зображення, що передається солідо-проектором за допомогою 360-градусних опорних сигналів, закарбованих на шигаструнній плівці. Іксіанські солідо-проектори зазвичай вважають найкращими.	галах	англійська	транскодування

231.	filmbook	фільмокнига	запис на шигастрі, який використовують із навчальною метою і для збереження мнемонічного імпульсу.	галах	англійська	калькування
232.	cheops	хеопс	пірамідальні дев'ятирівневі шахи. Перед гравцем стоїть подвійна мета: пересунути свого ферзя на вершину та поставити шах суперникові.	галах	англійська	прямий еквівалент
Г) Обладнання для виживання у пустелі (фрименські винаходи)						
233.	bourka	бурка	пристібна накидка, яку фримени носять у відкритій пустелі.	фрименська	арабська	транскодування
234.	catchpocket	водокишеня	кишеня будь-якого дистикоста, у якій збирається і зберігається вода.	фрименська	англійська	адаптація, калькування
235.	dew collectors, or dew precipitators (not to be confused with dew gatherers)	росозбірники, або росовсотувачі (не плутати зі «збірниками роси»)	яйцеподібні прилади, що сягають чотирьох сантиметрів по великій дузі. Виготовлені з хромопластику, який сяє білим при світлі та стає прозорим у темряві. Має доволі холодну поверхню, на якій осідає ранкова роса. Фримени заповнюють ними заглибини в піску, завдяки чому мають маленьке, але надійне джерело води.	фрименська	англійська	калькування
236.	distrans	дистранс	прилад, що створює тимчасовий нейронний імпринт на нервовій системі лиликоподібних (ряд ссавців, що об'єднує дві групи: кажанів і криланів) або птахів. Звичайний крик істоти модулюється в імпринтне повідомлення, яке можна розшифрувати за допомогою іншого дистранса.	фрименська	англійська	транскодування
237.	doorseal	дверна печатка	портативна пластикова герметична пломба, яку фримени використовують для збереження вологи в тимчасових печерних таборах.	фрименська	англійська	калькування
238.	filt-plug	фільтраційний корок	носовий фільтр, який надягають разом із дистикостом, щоб зберегти вологу, яка виходить із тіла під час видиху.	фрименська	англійська	калькування та адаптація
239.	fire, pillar of	вогненний стовп	звичайна сигнальна вогняна ракета, якою користуються у відкритій пустелі.	фрименська	англійська	калькування
240.	fremkit	фримпакет	набір для виживання в пустелі фрименського виробництва.	фрименська	англійська	калькування та адаптація
241.	jubba cloak	плащ джубба	універсальний плащ (може як убирати, так і відштовхувати інфрачервоне випромінювання; його також використовують	фрименська	англійська, арабська	калькування, транскодування

			як гамак або намет). На Арракісі його зазвичай носять поверх дистикоста.			
242.	literjon	літротара	контейнер на один літр із герметичною кришкою для транспортування води на Арракісі; його виготовляють зі щільного, небиткого пластику.	фрименська	англійська	калькування
243.	maker hooks	гаки творця	гаки, які використовують, щоб зловити піщаного хробака Арракіса, видертися на нього та керувати ним.	фрименська	англійська	калькування, адаптація
244.	paracompass	паракомпас	будь-який компас, що вказує напрямок, орієнтуючись за місцевими магнітними аномаліями; його використовують за наявності відповідних карт і в разі, коли загальне магнітне поле планети нестабільне або маскується сильними магнітними бурями.	фрименська	англійська	калькування
245.	qanat	канат	відкритий канал через пустелю зі стабільними умовами транспортування води для поливу.	фрименська	арабська	прямий еквівалент
246.	recaths	рекатетер	трубки, що з'єднують видільну систему людини з циклічними фільтрами дистикоста.	фрименська	англійська	транскодування, калькування
247.	repkit	ремпакет	ремонтний набір та запасні деталі для дистикоста.	фрименська	англійська	калькування та адаптація
248.	sandsnork	піскошноркель	прилад для дихання, що накачує повітря з поверхні під засипаний піском диститент.	фрименська	англійська	калькування з елементами транскодування
249.	stillsuit	дистикост	винайдене на Арракісі вбрання, що щільно прилягає до тіла. Його виготовляють із багатошарової тканини, яка відводить тепло та виконує функцію фільтра для тілесних відходів. Очищена рідина доступна через трубки з водокишені.	фрименська	англійська	адаптація, калькування
250.	stilltent	диститент	маленький еластичний намет із мікросандвіч-тканини, пристосований для отримання питної води з навколишньої вологи, яку видихають його мешканці.	фрименська	англійська	адаптація, калькування
251.	thumper	гупало	коротка палиця з пружинною хлопавкою на кінці. Використання: гупало застромлюють у пісок, тоді воно починає «гупати», приманюючи Шай-Хулуда (див. ГАКИ ТВОРЦЯ).	фрименська	англійська	адаптація
252.	watertube	водотрубка	будь-яка трубка в дистикості чи диститенті, яка переносить очищену воду до водокишені або з водокишені до людини.	фрименська	англійська	калькування

253.	windtrap	вітрова пастка	прилад, який розміщують проти вітру, щоб виловлювати вологу з повітря (найчастіше шляхом різкого та відчутного зниження температури).	фрименська	англійська	калькування
Зброя (і захист) 1) загальноімперська						
254.	inkvine	атраментова лоза	в'юнка рослина, що росте на Г'еді Прайм. Нею часто батожать рабів у клітках. На тілах жертв залишаються бурякові шрами, які й багато років потому викликають залишковий біль.	галах	англійська	калькування, генералізація
255.	gom jabbar	гом джаббар	«ворог зарозумілості»; особлива отруєна голка з наконечником із метаціанідом, яку проктори Бене Гессерит використовують під час випробування на усвідомлення себе людиною. У разі негативного результату — смерть.	галах	англійська та арабська	транскодування
256.	kindjal	кинджал	двосічний короткий меч (чи довгий ніж) із трохи викривленим лезом завдовжки двадцять сантиметрів.	галах	арабська	прямий еквівалент
257.	slip-tip	ковзолез	будь-яке тонке коротке лезо (часом із отрутою на вістрі) для лівої руки в бою зі щитом.	галах	англійська	калькування
258.	lasgun	лазеростріл	лазерний проектор неперервної дії. У культурах, де поширені силові щити, його використання як зброї обмежене, оскільки в момент перетину щита променем лазера стається потужний вибух (технічно — це термоядерна реакція).	галах	англійська	калькування, генералізація
259.	hunter-seeker	мисливець-шукач	рухома металева голка із силовою підвіскою. Зброя, якою керують дистанційно з контрольної панелі; звичайне спорядження асасина.	галах	англійська	калькування
260.	stunner	паралізатор	повільна металевая зброя, що стріляє дротиками з отрутою чи наркотиком на вістрі. Ефективність обмежується варіантами налаштувань щита та швидкістю руху паралізатора відносно цілі.	галах	англійська	адаптація
261.	cutteray	різний промінь	лазеростріл ближньої дії, що найчастіше використовують як ніж або хірургічний скальпель.	галах	англійська	калькування
262.	shield, defensive	щит, захисний	захисне поле, вироблене генератором Гольцмана. Принцип дії засновано на першій фазі нуліфікації підвісного ефекту. Щит пропускає лише ті об'єкти, які рухаються повільно (залежно від налаштувань ця швидкість варіюється від шести до дев'яти сантиметрів на секунду). Його може	галах	англійська	прямий еквівалент

			нейтралізувати тільки електричне поле велетенської сили (див. ЛАЗЕРОСТРІЛ).			
2) фрименська						
263.	crysknife	крис-ніж	священний ніж фрименів Арракіса. Із зуба мертвого піщаного хробака виготовляють два варіанти ножа: «фіксований» та «нефіксований». «Нефіксований» ніж має зберігатися біля людського тіла, у його біоелектричному полі. Так можна запобігти руйнації леза. «Фіксовані» ножі готують по-особливому для подальшого зберігання. Довжина леза — близько двадцяти сантиметрів.	фрименська	яванська, англійська	транскодування та калькування
264.	maula pistol	мауля-пістоль	пружинна зброя, що стріляє отруєними дротиками; дальність стрільби — прибл. 40 метрів.	фрименська	арабська, англійська	транскодування та калькування
265.	baradye pistol	пістолет барадай	розроблений на Арракісі пістолет зі статично зарядженим порошком для нанесення на пісок великих кольорових маркерів.	фрименська	арабська, англійська	транскодування на основі арабської мови та калькування
Отрути та наркотики (і захист)						
266.	aumas (chaumas)	аумас (чаумас)	отрута, яку додають у їжу (особливо в тверду). У деяких діалектах — чаумас.	фрименська	гінді/ санскрит, турецька	транскодування
267.	verite	верите	одна з наркотичних речовин з Еказа, що відбирає волю людини, позбавляючи її можливості брехати.	галах	латина	транскодування
268.	snooper, poison	вловлювач отрути	радіаційний аналізатор, що розпізнає запахи. Його використовують для виявлення отруйних речовин.	галах	англійська	адаптація
269.	Water of Life	Вода Життя	«отрута просвітлення» (див. ПРЕВЕЛЕБНА МАТІР). Точніше, це рідкі виділення піщаного хробака (див. ШАЙ-ХУЛУД), що виробляються в мить його смерті у воді й модифікуються в тілі Превелебної Матері та стають наркотиком, який використовують у тау-орґії на січі. Психоспектральний наркотик.	фрименська	англійська	калькування
270.	elacca drug	елака	наркотик, який виготовляють перепалюванням багатої на спирт деревини елакового дерева. Наркотик спричиняє майже повну втрату інстинкту самозбереження. Шкіра наркомана набуває характерного морквяного відтінку.	галах	тайська, англійська	транскодування

			Зазвичай його використовують для підготовки рабів-гладіаторів до бою.			
271.	residual poison	залишкова отрута	винахід, який приписують ментатові Пітеру де Врісу. У тіло людини вводять отруту, для захисту від якої треба постійно вживати антидот. Якщо антидот не давати, жертва миттєво помре.	галах	англійська	калькування
272.	slip-tip	ковзолез	будь-яке тонке коротке лезо (часом із отрутою на вістрі) для лівої руки в бою зі щитом.	галах	англійська	калькування
273.	melange	меланж	«прянощі з прянощів». Арракіс — унікальне джерело цієї сільськогосподарської культури. Прянощі відомі своїм геріатричним ефектом. Викликають легке звикання, якщо їх уживати маленькими дозами, середнє — коли щоденно отримувати дозу речовини у співвідношенні: 2 грами на 70 кілограмів тіла (див. ІБАД, ВОДА ЖИТТЯ, ПРЕМЕЛАНЖЕВА МАСА). Муад'Діб казав, що прянощі — це ключ до його пророчих здібностей. Гільдія Лоцманів виголошувала такі самі заяви. Ціна на прянощі на ринку Імперії сягала 620 000 соляріїв за декаграм.	галах	французька	транскодування
274.	musky	мускі	отрута, яку додають у напої (див. ЧАУМУРКІ).	галах	санскрит	транскодування
275.	spice	прянощі	див. МЕЛАНЖ.	галах	англійська	адаптація
276.	rachag	рачаг	стимулятор кофеїнової групи, який видобувають із зернин акарсо (див. АКАРСО).	галах	англійська	транскодування
277.	sapho	сафо	висококалорійний рідкий екстракт із бар'єрних коренів Еказа. Ментати часто вживають його, стверджуючи, що напій підвищує їхні ментальні здібності. У тих, хто вживає екстракт, рот і губи стають темно-червоними	галах	грецька	прямий еквівалент
278.	semuta	семута	другий наркотик, який видобувають із решток спаленої деревини елакового дерева способом кристалічної витяжки. Ефект, що описують як позачасовий і тривалий екстаз, проявляється в атональних вібраціях, названих музикою семути.	галах	індонезійська	транскодування
279.	chaumas (aumas in some dialects)	чаумас (у деяких діалектах — аумас)	отрута, яку додають у тверду їжу. Відрізняється від отрути, що передається будь-яким іншим способом.	фрименська	гінді/ санскрит, турецька	транскодування

280.	chaumurki (musky or murky in some dialects)	чаумуркі (у деяких діалектах — мускі, або муркі)	отрута, яку додають у напої.	фрименська	гінді	транскодування
Їжа і напої						
281.	chukka under glass	чука в глазурі	страва Атрідів	галах	чоктавська, англійська	транскодування, калькування
282.	aplomage sirian	апломаж по- сиріанськи	страва Атрідів	галах	французька, англійська	транскодування, граматична модуляція та калькування
283.	roast desert hare in sauce cepeda	смажений піщаний заєць під соусом кепеда	страва Атрідів	галах	англійська, іспанська	калькування, транскодування
284.	pongi rice in sauce dolsa	рис понджі в соусі дольса	каладанський десерт	галах	китайська (pongi), англійська, латина (dolsa)	прямий еквівалент, транскодування
285.	baklawa	баклава	ситні ласощі, які роблять, додаючи фініковий сироп.	галах	турецька	прямий еквівалент
286.	liban	лібан	фрименський лібан — це розчинені у воді з юковим борошном прянощі. Історично — кисломолочний напій.	фрименська	арабська	транскодування
287.	mish-mish	міш-міш	абрикоси.	фрименська	іврит	транскодування
288.	portyguls	портигюль	помаранч.	фрименська	португальськ а	транскодування на основі французької мови
289.	pundi rice	рис пунді	мутований рис із багатими на цукор зернами, довжина яких досягає чотирьох сантиметрів; основний продукт експорту з Каладана.	галах	австронезійс ькі мови, англійська	прямий еквівалент, транскодування, транспозиція
Географія та космографія						

А) Планети і супутники						
290.	Arrakis	Арракіс	планета, відома як Дюна; третя планета в системі Канопус.	галах	арабська	транскодування
291.	Bela Tegeuse	Бела Тегейзе	п'ята планета системи Куентсінг; місце третьої зупинки дзен-сунітів (фрименів) під час примусової міграції.	галах	латина	транскодування
292.	Caladan	Каладан	третя планета від Дельти Павича; місце народження Пола-Муад'Діба.	галах	грецька (місто Калідон)	транскодування
293.	Chusuk	Чусук	четверта планета системи Тета Шаліш; так звана «Музична планета», відома своїми висококласними музичними інструментами (див. ВАРОТА).	галах	корейська	транскодування
294.	Ecaz	Еказ	четверта планета в системі Альфа Центавра Б; рай для скульпторів. Отримала свою назву через те, що є батьківщиною туманного дерева, яке в процесі зростання змінює свою форму під впливом людської думки.	галах	латина	транскодування
295.	first moon	перший місяць	основний супутник Арракіса; сходить уночі першим; на його поверхні чітко помітно слід від людського кулака.	галах	англійська	калькування
296.	Gamont	Гамонт	третя планета системи Ньюше. Відома своєю гедоністичною культурою та екзотичними сексуальними практиками.	галах	англійська	транскодування
297.	Giedi Prime	Г'єді Прайм	планета Змієносця В (36), батьківщина Дому Харконнів. Світ середньої плодючості з низьким рівнем фотосинтезу в рослин.	галах	арабська, латина	транскодування
298.	Hagal	Гагал	«планета коштовностей» (II Тета Шавей). Під час правління Шаддама I всі її ресурси було вичерпано.	галах	германські мови (від руни Старшого Фугарка Гагалаз)	транскодування
299.	Harmonthep	Хармонтеп	інгслі дає таку назву планеті, де відбувалася шоста зупинка дзен-сунітської міграції. Припускають, що це, ймовірно, вигадана планета системи Дельта Павича.	галах	грецька	транскодування
300.	Poritrin	Поритрин	третя планета системи Епсілон Аланг. Кочівники дзен-суніти вважають цю планету своєю батьківщиною, однак аналіз їхньої мови та міфології свідчить про походження з іншої, значно давнішої планети.	галах	латина	транскодування

301.	Richese	Річеза	четверта планета системи Еридані А, відома, як і планета Ікс, своєю високорозвиненою машинною культурою. Знана через своє мистецтво мініатюризації. (Детальніше про причини, що допомогли Річезі та Іксу уникнути важких наслідків Батлеріанського Джигаду, див.: «Останній Джигад» Саммера та Каутмана.)	галах	давньофранцузька	транскодування
302.	Salusa Secundus	Салуса Секундус	третя планета системи Гамма Вайпін; після перенесення королівського двору на Кайтайн отримала статус планетарної в'язниці Імперії. Салуса Секундус — батьківщина Дому Коррино й місце другої зупинки кочівних дзен-сунітів під час їхньої міграції. Згідно з переказами фрименів, вони дев'ять поколінь були рабами на С. С.	галах	латина	транскодування
303.	second moon	другий місяць	менший із двох супутників Арракіса. В обрисах його ландшафту можна помітити силует кенгурової миші.	галах	англійська	калькування
304.	Tleilax	Тлейлак	самотня планета системи Таліма, відома як розкольницька школа ментатів; постачальник «зіпсутих» ментатів.	галах	латина, грецька	транскодування
305.	Tupile	Тупайле	так звана «планета притулку» (можливо, кілька планет) для знищених Домів Імперії. Її (їхнє) місце розташування відоме лише Гільдії. Планета лишалася недоторканою під час Гільдійського Миру.	галах	французька (tulipe - тюльпан) або латина (-tulpe – суфікс на позначення чогось п'ятого)	транскодування на основі англійської мови
306.	Wallach IX	Валлах IX	дев'ята планета системи Лаоджин, штаб-квартира Материнської Школи Бене Гессерит.	галах	германські мови	транскодування
Б) Міста, поселення, місця <i>Власні назви</i>						
307.	Arsunt	Арсунт	місто на Арракісі	галах	германські мови	транскодування
308.	Arrakeen	Арракін	перше поселення на Арракісі; тривалий час — резиденція планетарного уряду.	галах	арабська	транскодування
309.	Carthag	Карфаг	головне розташування сил Дому Харконнів, друге найбільше місто на планеті Арракіс, за 200 км на північ від Арракіна,	галах	грецька	транскодування

310.	Sietch Tabr	січ Табр	січ Стілгара	фрименська	слов'янські мови, арабська/перська	адаптація, транскодування
311.	Tuck's Sietch	січ Тука	фрименська січ	фрименська	слов'янські мови, англійська	адаптація, транскодування
312.	Tsimpo	Цимпо	місто на Аппакісі	галах	грецька	транскодування
Загальні назви						
313.	sietch	січ	у фрименів - «місце зборів у часи небезпеки». Фримени настільки довго жили в небезпеці, що цей термін набув ширшого значення і вживається для будь-якого печерного поселення, де мешкає одне з племен.	фрименська	слов'янські мови	адаптація
314.	selamlik	салямлік	зала для імператорських аудієнцій.	фрименська	арабська	транскодування
315.	heireg	хайрег	тимчасовий табір фрименів у пустелі на відкритому піску.	фрименська	англійська, арабська	транскодування
316.	yali	ялі	особисті помешкання фрименів на січі.	фрименська	арабська	транскодування
В) Території та рельєф						
Власні назви						
317.	Basin	Котловина		галах	англійська	адаптація
318.	Bight-of-the-Cliff	Закрут Скелі		галах	англійська	калькування
319.	Broken Land	Розбиті землі		галах	англійська	калькування
320.	Cap	Полярна шапка		галах	англійська	прямий еквівалент
321.	Cave of Birds	Печера Птахів	під хребтом Хаббанія	фрименська	англійська	калькування
322.	Cave of Riches	Печера Скарбів		галах	англійська	адаптація
323.	Cielago Depression	Западина Сейлаго		фрименська	іспанська (turciélago - миша) та/або латина (caecus -	прямий еквівалент, транскодування

					сліпий), англійська	
324.	False Wall-E	Східна Несправжня Стіна		галах	англійська	калькування
325.	False Wall-S	Південна Несправжня Стіна		галах	англійська	калькування
326.	False Wall-W	Західна Несправжня Стіна		галах	англійська	адаптація
327.	Funeral Plain	Погребна Рівнина	відкритий ерг	фрименська	англійська	калькування
328.	Gara Kulon	Гара Кулон		фрименська	тюркські мови, яванська	транскодування
329.	Habbanya Erg	Ерг Хаббанія		фрименська	арабська, англійська	прямий еквівалент, калькування
330.	Habbanya Ridge	Хребет Хаббанія		фрименська	арабська, англійська	прямий еквівалент
331.	Hagga Basin	Котловина Хагга		фрименська	скандинавськ і мови, англійська	адаптація, калькування, транскодування
332.	Harg Pass	Перевал Харг	над цим перевалом височіє Гробниця голови Лето.	фрименська	санскрит, англійська	прямий еквівалент, транскодування
333.	Hole-in-the- Rock	Дірка в Скелі		галах	англійська	калькування
334.	Imperial Basin	Імперська котловина		галах	англійська	адаптація
335.	Mt. Idaho	Гора Айдаго		галах	англійська, мова шошонів	калькування, транскодування

					(корінних американців)	
336.	N. Pole	Північний полюс		галах	англійська	прямий еквівалент
337.	Observatory Mt.	Спостережна гора	Точка відліку широти: меридіан, що проходить через Спостережну гору. Рівень відліку висоти: Великий Блед.	галах	англійська	калькування
338.	Old Gap	Старе провалля	розколина в арракійській Оборонній Стіні, глибина якої сягає 2 240 м. Підірване Полом-Муад'Дібом.	галах	англійська	калькування
339.	Pasty Mesa	Бліда Меса		галах	англійська	калькування
340.	Plastic Basin	Гіпсовий басейн		галах	англійська	калькування
341.	Polar Sink	Полярна западина	500 м нижче від рівня Бледу.	галах	англійська	адаптація
342.	Red Chasm	Червоне провалля		галах	англійська	калькування
343.	Rimwall	Коронна гряда	другий, найвищий рівень захисних скель Оборонної стіни Арракіса (див. ОБОРОННА СТИНА).	галах	англійська	адаптація
344.	Rimwall West	Західна Коронна Гряда	гребінь арракійської Оборонної Стіпи, що сягає висоти 4 600 м.	галах	англійська	адаптація
345.	Rock Outcroppings	Оголені породи		галах	англійська	адаптація
346.	Shield Wall	Оборонна Стіна	гірський ланцюг у північних широтах Арракіса, що захищає відносно малу територію від повної сили планетарних коріолісових бур.	галах	англійська	адаптація
347.	Sihaya Ridge	Хребет Сіхая		фрименська	арабська, англійська	калькування, транскодування
348.	Splintered Rock	Розтріскана Скеля		галах	англійська	калькування
349.	The Great Flat	Велика рівнина	відкрита скеляста западина, що переходить в ерг. Розташована приблизно на 100 м нижче від рівня Бледу. Десь на рівнині є соляна яма, яку відкрив Пардот Кайнс (батько Ліета-Кайнса).	галах	англійська	прямий еквівалент

350.	The Minor Erg	Менший ерг		фрименська	англійська	калькування, прямий еквівалент
351.	Tuono Basin	Котловина Туоно		фрименська	італійська, англійська	адаптація, транскодування
352.	Wind Pass	Вітрова розколина	обрамлена кручами розколина, що виходить до низовинних поселень.	ґалах	англійська	адаптація
353.	Wormline	Межа Хробака	лінія, що позначає найпівнічніші точки, де було зафіксовано появу хробаків (визначальним фактором є волога, не холод)	фрименська	англійська	калькування
Загальні назви						
354.	bled	блед	рівнина, відкрита пустеля.	фрименська	арабська	транскодування
355.	graben	грабен	видовжена геологічна впадина, що виникає під час зсуву піску, спровокованого рухом внутрішніх кристалічних шарів.	фрименська	німецька	прямий еквівалент
356.	erg	ерг	просторі обшири дюн, море піску.	фрименська	арабська	прямий еквівалент
357.	sink	низькоділ	населені низовини на Арракісі, оточені ґрунтовими підвищеннями, що захищають їх від більшості бур.	фрименська	англійська	адаптація
358.	dust chasm	пилове провалля	будь-яка глибока розколина або вирва в пустелі Арракіса, заповнена пилом. На вигляд не дуже відрізняється від навколишньої поверхні, але смертельна пастка, бо людина чи тварина потоне в ній і задихнеться (див. ПРИПЛИВНИЙ ПИЛОВИЙ БАСЕЙН).	фрименська	англійська	калькування
359.	tidal dust basin	припливний пиловий басейн	будь-яка велика заглибина на поверхні Арракіса, яка за століття заповнилася пилом і де трапляються пилові припливи (див. ПІЩАНІ ПРИПЛИВИ).	фрименська	англійська	калькування
Г) Природні явища і поняття на Арракісі						
360.	al-Lat	Аль-Лят	перше сонце людства; часто — будь-яке планетарне світило.	фрименська	арабська	транскодування
361.	coriolis storm	коріолісова буря	будь-яка велика піщана буря на Арракісі, коли вітер, проносячись відкритими рівнинами, дужчає завдяки обертанню самої планети, часом досягаючи швидкості 700 км на год.	фрименська	французька, англійська	калькування
362.	drum sand	барабанні піски	скупчення піску, де найменше зрушення піщинок викликає звук, який дуже нагадує бій барабанів.	фрименська	англійська	адаптація
363.	dust chasm	пилове провалля	будь-яка глибока розколина або вирва в пустелі Арракіса, заповнена пилом. На вигляд не дуже відрізняється від	фрименська	англійська	калькування

			навколишньої поверхні, але смертельна пастка, бо людина чи тварина потоне в ній і задихнеться (див. ПРИПЛИВНИЙ ПИЛОВИЙ БАСЕЙН).			
364.	eI-sayal	ель-саяль	«піщаний дощ». Пил, що опадає на землю з висоти приблизно 2 000 метрів, куди його підносять коріолісові бурі. Ель-саяль часто переносить вологу з вищих шарів атмосфери на нижні.	фрименська	іспанська	транскодування
365.	pre-spice mass	премеланжева маса	грибкова культура, що активно розростається після потрапляння води у виділення маленьких творців. На цій стадії арракійські прянощі «вибухають», пересуваючи підземні маси на поверхню. Ця маса, висохнувши на сонці та повітрі, стає з часом меланжем (див. також МЕЛАНЖ; ВОДА ЖИТТЯ).	фрименська	англійська	калькування, транскодування, адаптація
366.	sandtide (idiomatic for a dust tide)	піщаний приплив (розм. пиловий приплив)	різниця в рівні певних заповнених пилом басейнів на Арракісі, спричинена гравітаційними впливами сонця та супутників (див. ПРИПЛИВНИЙ ПИЛОВИЙ БАСЕЙН).	фрименська	англійська	калькування
367.	second moon	другий місяць	менший із двох супутників Арракіса. В обрисах його ландшафту можна помітити силует кенгурової миші.	фрименська	англійська	калькування
368.	tidal dust basin	припливний пиловий басейн	будь-яка велика заглибина на поверхні Арракіса, яка за століття заповнилася пилом і де трапляються пилові припливи (див. ПІЩАНІ ПРИПЛИВИ).	фрименська	англійська	калькування
Флора і фауна						
369.	akarso	акарсо	рослина із Сікуна (70 Змієносія А) з майже овальним листям. Зелені та білі смуги на ньому вказують на постійну наявність активних і завмерлих хлорофілових зон.	галах	турецька	транскодування
370.	cielago	сейлаго	будь-які модифіковані лиликоподібні Арракіса, яких навчили передавати дистранс-повідомлення.	фрименська	іспанська (murciélago - миша) та/або латина (saecus - сліпий)	транскодування
371.	kulon	кулон	приспосований до умов Арракіса дикий осел із азійських степів Терри.	фрименська	тюркські мови, яванська	транскодування

372.	little maker	маленький творець	напіврослина, напівтварина, що живе глибоко в пісках. Зародок арракійського піщаного хробака.	фрименська	англійська	адаптація, калькування
373.	Maker	Творець	див. ШАЙ-ХУЛУД.	фрименська	англійська	адаптація
374.	mish-mish	міш-міш	абрикоси.	фрименська	іврит	транскодування
375.	Muad'Dib	Муад'Діб	кенгурова миша, що призвичаїлася до життя на Арракісі. У землецентричній міфології фрименів цю тварину асоціюють із візерунком на поверхні другого місяця планети. Фримени захоплюються тваринкою через її здатність виживати у відкритій пустелі.	фрименська	арабська (muad'dib - учитель)	транскодування
376.	pleniscenta	пленісцента	екзотична квітка з Еказа. Відома своїм солодким ароматом.	галах	латина	транскодування
377.	portyguls	портигюль	помаранч.	фрименська	португальська	транскодування на основі французької мови
378.	pundi rice	рис пунді	мутований рис із багатими на цукор зернами, довжина яких досягає чотирьох сантиметрів; основний продукт експорту з Каладана.	галах	австронезійські мови, англійська	прямий еквівалент, транскодування, транспозиція
379.	sandworm	піщаний хробак	див. ШАЙ-ХУЛУД.	галах	англійська	калькування
380.	schlag	шлаг	тварина родом із планети Тупайле, яка майже вимерла внаслідок активного полювання на неї через тонку, але міцну шкуру.	галах	німецька	транскодування
381.	Shai-Hulud	Шай-Хулуд	піщаний хробак із Арракіса, «Старець із Пустелі», «Прабатько-Вічність» та «Дідусь Пустелі». Потрібно зауважити: якщо цю назву вимовити з особливою пошаною або написати з великої літери, йтиметься про божество землі прадавніх фрименських вірувань. Піщані хробаки виростають до велетенських розмірів (у глибині пустелі трапляються екземпляри понад 400 метрів завдовжки) й доживають до поважного віку, якщо не гинуть через когось зі своїх або не топляться у воді, яка є для них отрутою. Вважають, що більша частина піску на Арракісі придатна для життя піщаних хробаків (див. МАЛЕНЬКИЙ ТВОРЕЦЬ).	фрименська	арабська	транскодування

382.	sondagi	сондаї	папоротевий тюльпан із Тупайле.	галах	італійська	транскодування
Мови						
383.	battle language	бойова мова	спеціальна мова зі спрощеною етимологією, розроблена для легшої комунікації під час бою.	галах	англійська	калькування
384.	Bhotani Jib	Бхотані Джиб	див. чакобса	фрименська	арабська	транскодування
385.	galach	галах	офіційна мова Імперії. Гібрид інгло-слов'янської зі значними запозиченнями культурно-спеціалізованих термінів, засвоєних у процесі тривалих міграцій людства.	галах	їдиш	транскодування
386.	chakobsa	чакобса	так звана «магнетична мова», частково походить від прадавньої мови бхотані («бхотані джиб», де «джиб» означає «діалект»). Мішанина давніх діалектів, змінених задля потреб секретності. Була мисливською мовою бхотані — найманих асасинів Першої війни асасинів.	чакобса	чакобса	прямий еквівалент
Фрази і вигуки, складові мови						
А) Галах						
387.	Kull wahad!	Кульь вахед!	«Я повністю вражений!» Щире здивування, звичне для Імперії. Точний переклад залежить від контексту. (Кажуть, що Муад'Діб, побачивши, як вилуплюється пташеня пустельного яструба, прошепотів: «Кульь вахед!»)	галах	арабська	транскодування
388.	na-	на-	префікс, що означає «призначений», або ж «наступний у роду». Отже, «на-барон» — спадкоємець баронства.	галах	невідомо	транскодування
389.	out-freyn	ненащ	з галаху — «найближчий чужинець», тобто «той, хто не належить до найближчої спільноти», «не обраний».	галах	англійська, давньоанглійська	калькування, адаптація
Б) Чакобса і фрименська мова						
390.	Ach	Ач	«ліворуч»; команда стернового піщаному хробакові.	фрименська	слов'янські мови	транскодування
391.	Bi-la kaifa	Бі-ля кейфа	амінь (буквально: «подальші пояснення не потрібні»).	чакобса	арабська	транскодування
392.	Geyrat	Гейрат	«прямо вперед»; команда стернового хробакові.	фрименська	арабська	транскодування
393.	Derch	Дерч	«праворуч»; команда стернового хробакові.	фрименська	іврит	транскодування
394.	Ekkeri-akairi, this is the water, fillissin-	Еккері-акаїрі, це вода, філлісін-фолласі, Пола-	Поховальний ритуал фрименів	чакобса, галах	арабська, австронезійські мови, англійська	транскодування

	follasy of Paul-Muad'Dib! Kivi a-kavi, never the more, nakalas! Nakelas! to be measured and counted, ukair-an! by the heartbeats jan-jan-jan of our friend ... Jamis	Муад' Діба! Ківі а-каві, ніколи більше, накалас! Накелас! Буде зважено та виважено, укаір-ан! Серцебиттям джан-джан-джан нашого друга... Джаміса.				
395.	Ibn qirtaiba	Ібн-кіртайба	«Ось священні слова...». Формальний початок фрименських заклинань (походять із паноплія профетикус).	фрименська	арабська	транскодування
396.	Ikhut-eigh!	Ікут-ей!	крик продавця води на Арракісі (етимологія невідома) (див. СУ-СУ-СУК!).	фрименська	полінезійськ і мови	транскодування
397.	Ima trava okolo! I korenja okolo!	Іма трава около! І коренья около!	«Ось попіл! А ось коріння!» Ритуальні слова фрименів	фрименська	слов'янські мови	транскодування
398.	qirtaiba	кіртайба	див. ІБН-КІРТАЙБА.	фрименська	арабська	транскодування
399.	La, la, la	Ла, ла, ла	фрименський крик горя («Ла» перекладають як остаточне заперечення; «ні», що неможливо оскаржити).	фрименська	арабська	транскодування
400.	Mu zein wallah!	Му зейн валлах!	«Му зейн» буквально означає «нічого гарного», а «валлах» — підсилювальний кінцевий вигук. Цими словами фримени традиційно починають проклинати ворогів. «Валлах», підсилюючись словами «му зейн», набуває такого значення: «нічого доброго, зовсім поганий, ні на що не здатний».	фрименська	арабська	транскодування
401.	Subakh ul kuhar	Субах уль кухар	«У тебе все гаразд?» - фрименське вітання.	фрименська	арабська	транскодування

402.	Subakh un nar	Субах ун нар	«У мене все гаразд» - традиційна відповідь.	фрименська	арабська	транскодування
403.	Soo-soo-sook!	Су-су-сук!	крик продавця води на Арракісі. Сук - це ринкова площа (див. КУТ-АЙ!).	фрименська	полінезійськ і мови	транскодування
404.	Haiiiii-yoh!	Хаааа-йо!	наказ до дій; команда стернового хробакові.	фрименська	вигук, який може бути у будь-якій мові	транскодування
405.	Hal yawm	Халь яум	«нарешті!»; фрименський вигук.	фрименська	арабська	транскодування
406.	khala	халя	традиційний вигук, що має вгамувати злих духів того місця, про яке ви згадали.	фрименська	арабська	транскодування
407.	Ya hya chouhada!	Я хая чугада!	«Нехай живуть бійці!» — бойовий клич федайкинів. «Я» (зараз) у цьому поклику підсилено часткою «хая» (розтягнене «зараз»). «Чугада» (бійці) має додатковий відтінок значення: «бійці проти кривди». Особливістю цього слова є те, що згадані воїни не б'ються «за» якусь ідею, а лише «проти» чогось.	фрименська	арабська	транскодування
408.	Ya! Ya! Yawm!	Я! Я! Яум!	фрименський ритмічний спів, що виконують під час особливо важливого ритуалу. Корінь «я» означає «а тепер зверніть увагу». «Яум» — видозмінений заклик до негайної дії. Зазвичай спів перекладають так: «А тепер, послухайте!».	фрименська	арабська	транскодування